SKANDINAVISK

MUSEUM

1800. 1

3

# Skandinavisk Museum.

ved et Selskab.

For Aaret 1800.

Förste Bind.



Kiöbenhavn

Forlagt af Jens Kragh Höst

Trÿkt hos J. F. Mortorstes Enke & Comp:

C. N. Angelo sculp.

# ODE TIL FORNUFTEN.

Du Menneskets Guddom, hvis himmelske Haand
Vor Art til Fuldkommenheds Throne fremleder,
Hvis Love kun Slaverne trodse med Haan,
Men Frihedens Helt med Adlyden tilbeder;
O du, som med seirende Zepter engang
Skal alt, overalt, uden Vexel, regjere!
Et Glimt af din Herlighed tænde min Sang,
At luttret dens Offer dig værdigt maa være!

Du, Aandernes Nætter oplysende Sol,
Hvis Straaler Materiens Verdner fordunkle,

Mod hvilke de Perler, der krandse vor Pol,
Som Jordens Demanter mod Himmelens funkle!
I Lidelsers Skjöd, i Lyksaligheds Favn,
For mig og den överste Cherub den samme —
Hvem er du? hvor er du? og hvad er dit Navn?
Kan Stövet dig fatte? kan Ordet dig stamme?

Ukjendt af din Fiende, miskjendt af din Ven,
Lig Solenes Sol mellem Ætherens Kloder
Du virker i Lön, uopdaget som den,
Du, alle Opdagelsers evige Moder!
Midpunktet for Fnuggets og Stjernernes Sving
Sig taber i Dybet af Skabningens Örke;
Men du, som hver Tanke sig dreier omkring,
Du skjuler dit Væsen i Skaberens Mörke.

Uendelig, aldrigudmaalelig stor,
Omfattende Kredsen af Verdeners Vrimle,
Og evig som Den, paa hvis Vink de fremfoer,
Og hvirvlende tabtes i Himlenes Himle,
Du rummes i Draaben af Aandernes Hav,
I Menneskets Aand, som dig aldrig udgrunder. —
O Tankernes Moder, og Tankernes Grav!
Dit eget og Tidens og Evigheds Under!

Da Chaos udvælted' af Skaberens Haand,
Opfyldende Rummets og Tidernes Öde,
Nedsvævede du med Oplivelsens Aand,
Og Lysets og Tankernes Straaler frembröde;
En höiere Skabning begyndte med dig,
I Rækken af Verdner og Aandernes Dage,
Hvor Middel og Öiemed favnede sig —
Forsvind, og den styrter i Chaos tilbage.

Jeg saae dine Glimt mellem dræbende Lyn,
Jeg hörte din Lyd i Orkanernes Brusen;
Og Flammerne svandt i veiledende Syn,
Og Stormene flygted' i viftende Susen;
Jeg skuede selv i Fordærvelsens Gang
Din ledende Haand — og af stridige Dele,
Som trued' at knuse hinanden, fremsprang
Bestraalet af dig det harmoniske Hele.

Fornuftens usporlige Gaade, Fornuft!
Alt Endeligts evig usynlige Öie!
Dig tændtes mit Offer, det blande sin Duft
Med Solhekatombernes Damp i det Höie!
Men bævende synker for Alterets Fod
Med stammende Læbe den blendede Muse;
Thi Duften nedsvæver dens Stirren imod,
Og selv Hekatombernes Röge nedbruse!

Og Offerets Flamme, som tunget opsteeg,
Og hævede Hjertet paa luende Vinger,
For Dampens nedbölgede Hvirveler veeg,
Den sluktes — og pludseligt Mulm mig om-
ringer.
Forgjæves fremvanker i Natten mit Fjed,
Forgjæves henfamle de zittrende Hænder;
Selv Alteret sank — og i Offerets Sted
Paa Randen af Svælget den Offrende brænder.

BAGGESEN.

# CITHERSPILLEREN.

## *Vise.*

Jeg vandrer fra Bye og til Bye
  Paa min Fod, jeg savner ei Vinger;
Med munter Sang i höien Skye
  Jeg vandrer fra Bye og til Bye.
  Og knap seer man Morgenen grye
För til Sang alt Citheren klinger;
  Og Koner og Börn om mig tye,
Og de Piger saa tæt mig omringer.

Og Venskab og Elskov og Sang
  Er de Maal, hvorefter jeg tragter;
Mit Hjertes Lyst, min Cithers Klang
  Er Venskab og Elskov og Sang.

Og falder da Tiden mig lang
Naar jeg seer paa Menneskens Fagter,
Med Venskab og Elskov og Sang
Jeg da dem og al Verden foragter.

Og Kummer ei kommer mig nær,
For min Sang den hurtigen viger;
Den Mand, hver Viv og Möe har kjær,
Ham kommer ei Kummeren nær,
Thi Glæden er der hvor jeg er,
I min Kreds staae smilende Piger;
Den Sanger, som de have kjær,
Han er tryg som i Himmelens Riger.

Jeg synger fornöjet og fri
Om de Ting som Livet forsöde,
Om Elskovs Himmels Tryllerie,
Om Venskab og om Harmonie;
Og naar min Sangs Melodie
Faaer et Bryst af Snee til at glöde,
Saa smelter mit Hjerte deri,
Og med Lyst i dets Smelten jeg döde.

Ak! ei for al Jorderigs Prang,
For hver Skat, ei selv for en Throne,

Bortgav jeg dig, min ringe Sang,
Mit Hjertes og Citherens Klang!
Thi hvad er vel Fyrsternes Prang
Mod din Glands, du Musernes Krone?
Mod Kys for hver smeltende Sang?
Og mod Smil for hver smeltende Tone?

Saa seer man med vanlige Gang
Af en Kreds i en anden mig ile;
Mig ingen Vei kan falde lang
Med Venskab og Elskov og Sang.
Og standser omsider engang
Mine Fjed, og jeg segner til Hvile —
Skal Venskab og Elskov og Sang
Om min Grav gjennem Taarer end smile.

BAGGESEN.

# ERINDRINGER.

## *Vise.*

Naar Börn sig om mig slynge
Ved snurrigt Eventyr,
Naar i den hele Klynge
Det mindste selv ei knyer;
Den Fryd som om mig tindrer,
Og Hvilen i mit Bryst
Mig veemodsfuldt erindrer
Min Barndoms förste Lyst.

Naar i et Lag af Venner
Om Bollen paa mit Bord
Jeg Sorgen tidt bortgjenner
Med Klink i fulde Chor,
Jeg stedse dog fornemmer
Veemodig veltilfreds,

At Hjertet aldrig glemmer
 Min Ungdoms förste Kreds.

Naar i et Chor af Piger,
 Som lytte til min Röst,
Et Glimt af Fryd sig sniger
 Med Længsel i mit Bryst,
Jeg stedse dog fornemmer
 Af Suk i Harpens Klang,
At Hjertet aldrig glemmer
 Sin Elskovs förste Sang.

Og overalt paa Jorden,
 Hvor mig en Sol oprandt,
I Syden og i Norden,
 Hvor jeg et Eden fandt,
Jeg overalt fornemmer
 Af Suk, som vække mig,
At Hjertet aldrig glemmer,
 O min Sophie! dig.

BAGGESEN.

# FORSLAG

## TIL AT FORBEDRE FUGLENES SANG I VORE SKOVE.

*Eſt quiddam, quod ſua vi nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate.*

CICERO.

---

Der ere Filosofer, som have sagt, at Mennesket er sat her paa Jorden for at forskjönne den. Hvorvidt denne Paastand er sand; om det virkelig kan siges at være Pligt for Mennesket at gjöre den Jord, han beboer, smukkere end den er, vil jeg ikke undersöge. Men en unægtelig Sandhed er det, at Mennesket hele Verden over ikke allene söger at pynte og pryde sit Legeme, men ogsaa at giöre sin Bopæl og Opholdsted stedse mere og mere skjön og behagelig for sig. Det raa Men-

neske behænger sit Legeme med Flitterstads, med Metalstumper og Sneglehuse; og det kultiverede lader sig ikke nöie med at bygge Palæer og Taarne, som kneise over Skyerne, men han forskjönner endog den hele Egn vidt og bredt omkring sin Bolig. Kan han endskjönt ikke frembringe det mindste Sandskorn eller skabe et Græsstraa, saa omdanner han dog Örkener og Vildnisser til paradisiske Haver og elyseiske Marker. Han udrydder eller forjager de vilde Dyr, og besaaer Jorden med Frugter og Blomster, som kildre hans Gane og fornöie hans övrige Sandser. Og alt dette er saa langt fra at kunne dadles, at det meget mere maae ansees som et Beviis paa Menneskets fortrinlige Natur. De umælende Dyr söge blot at leve og forplante sig; og naar de ikke ere beskjeftigede med at sörge for deres Yngel, saa synes de blot at dele deres Tid mellem at opsöge deres Föde og at sove. Men foruden mangehaande Arbeider og Beskjeftigelser, som Mennesket foretager sig til sin Födes Anskaffelse og kunstige Tilberedelse, anvender Mennesket saare megen Tid til blotte Forlystelser. Uden Arbeide og Forlystelser vilde det oplyste Menneske döe af den ubehageligste af alle Passioner, af Kjedsommelighed.

Enhver uskyldig Fornöielse, som Mennesket forskaffer sig og nyder, er derfor en Tilvext i hans Lyksalighed. Og ethvert Menneske, som opdager nye Fornöielser er sine Medmenneskers Velgjörer. Enhver Regjering fortjener Undersaatternes varmeste Taksigelse, naar den söger at foröge og forædle Borgernes uskyldige Forlystelser. Jo mere Mennesket arbeider, jo mere Trang, Ret og Krav synes han og at have til Fornöielse. For at vederqvæge sig efter Arbeide og samle nye Kræfter til fortsat Virksomhed, behöver Mennesket ikke blot Hvile men Adspredelser og Forlystelser. Viseligen have derfor Lovgiverne mange Steder indstiftet Fester og hellige Dage, hvor Menneskene skulde opofre sig til uskyldige Fornöielser. Nogle have endog inddeelt enhver Dag i trende Dele, hvoraf den ene Deel skulde anvendes til fornuftig Omsorg og Overlæg, den anden til Arbeide og den tredie til Forlystelser.

Da det vel heller ikke lader sig tænke, at nogen Dyrart, eller heller Mennesket, ganske skulde forfeile sin Bestemmelse: saa mener jeg og, vi med Sikkerhed kan slutte, at Mennesket maae være bestemt til Fornöielse og Forlystelser for hans Öien og Ören, just fordi han allevegne saavel i en

ras som i en kultiveret Forfatning eftertragter samme. En stor Deel af de umælende Dyr have ligesaa stærke Sandser som Mennesket, om ikke endnu stærkere, men de betjene sig dog ikke af dem, efter hvad vi kan skjönne, til blot Fornöielses Anskaffelse saaledes som Mennesket. Mange Dyr synes at have skarpere Syn og finere Hörelse end Mennesket, idetringeste end det kultiverede Menneske, men de bruge alligevel baade Öine og Ören ikkun til at opdage deres Föde og Rov, og röbe hverken Fölelse for Skjönhed eller Harmoni. Vel synge nogle Fugle paa den skjönneste Aarstid, og adskillige bygge deres Reder paa de yndigste Steder ved rindende Bække o. d. l. Men det er mere at formode, at Foraarets oplivende Sol efter Vinterens Kulde og Snee, og den deraf flydende baade behageligere og overflödigere Föde paa den Tid og hine Steder bevirke baade det ene og det andet. Dersom ogsaa Nattergale og flere Sangfugle tage paa at synge, naar de höre Menneskesang eller Instrumentalmusik: saa kan man dog deraf ikke slutte, at de virkelig have Fölelse for Harmoni, da de tage ligeledes paa at synge med den ubehageligste Disharmoni, ved Skjenden og Stöjen.

Uagtet ogsaa mange Fugle virkelig have Ævne til at synge fortreffeligen, tildeels ligesaa smukt som Nattergalen, og heldigen nok kan efterabe Flöitestemmer og Stykker som ere satte i Noder: saa betjene de sig dog ikke af deres herlige Organer; synge enten slet ikke, eller idethöieste kun som deres Fader for dem, dersom ikke Menneskene saa at sige nöde dem til mere. Ved Mangel af Forstand kunne de ikke stige til nogen ny Fuldkommenhed. Men Mennesket, dette fortrinlige Dyr, Naturens Mesterstykke, Jordens og de övrige Dyrs Herre og Regent, han har Fölelse for baade Skjönhed og Harmoni; han arbeider ikke blot for sin Gane men og for at fornöie Öien og Ören. Ja ikke blot paa at forædle og fuldkommengjöre sig selv lægger Mennesket Vind, men han söger endog at forædle baade Planter og Dyr, og det ikke allene til bedre og behageligere Föde og Klæde for sig men og til *blot Fornöielse.*

Saare interessante i denne Henseende forekomme mig Engellænderen *Daines Barringtons* Forsög at være, hvorpaa han grunder et Forslag til at forplante Asiatisk, Afrikansk og Amerikansk Fuglesang i vore Europæiske Skove. Da disse Forsög allerede ere anstillede för Aar 1773: saa er det vist-

nok underligt, at Ingen siden har fortsat dem, eller sögt at sætte hans Forslag i Værk. Enhver kunde alligevel derved erhverve sig Fortjeneste af sit Fædreland og ihukommes til evig Tid, som Peer Oxe, der besaaede vore Kjær og Moser med de syngende Fröer.

Aarsagen til denne Ligegyldighed i Hensigt til en saa interessant Sag, mener jeg, ligger i, at hine Forsög ikke ere blevne saa almindelig bekjendte, som de burde. De ere nemlig indrykkede i et vidtlöftigt og kostbart Værk*), der naturligviis ikkun læses af faa. For derfor at gjöre samme destomere bekjendte, vil jeg her give et Udtog deraf, og tillige meddele nogle andre Forsög, jeg selv har anstillet, samt derpaa grundede Forslag til paa en let Maade *at forbedre Fuglesangen i vore Skove.*

Hr. B. har gjort de fleste Forsög med Iderskeunger, fordi Hannerne ere kjendelige paa det större Hvide i Vingerne, inden de endnu ere i Stand til at forlade Reden. Ogsaa ere Idersker lærvillige og kan got abe efter.

*) I det 63 Bind af philosophical Transactions, for Aar 1773.

B. har opdraget Iderskeunger under Sanglerken, Trælerken og Marklerken (Skylark, Woodlark og Titlark) og disse Unger have hver erholdt deres respektive Lærers Sang istedenfor at hænge ved Iderskesang. Uagtet en saaledes oplært Marklerkeiderske (Titlarklinnet) siden hængte i et Kammer med to almindelige Idersker, saa laante den dog ingen Passage af Iderskerne, men holdt fast ved Marklerkens Sang.

En Iderskeunge lod B. oplære af en Vengoline Iderskeungen lærte Vengolinens *) Sang saa fuldkommen, at man ikke var istand til at skille den enes Sang fra den andens.

Alle disse Iderskeunger have været tagne af deres Forældres Reder, da de vare tre Uger gamle, ved hvilken Tid de lære deres Forældres Kalden (call) som bestaae af ikkun een Node. Men for at

*) Vengolinen er en Afrikansk Fugl af Finkearten og af Större lse som vor Sisken (aberdavine). Farverne ere graa og hvide; og Hannerne have en glindsende guul Plet over Rumpen. Det er en venlig Fugl; og den synger bedst af alle europæiske Fugle undtagen den amerikanske Stær (mookingbind. Turdus canonis minor)

være vis paa, en Fugleunge ikke skal faae sin Arts Kalden, maatte man tage den af Reden, naar den var een eller to Dage gammel; thi omendskjönt slige Unger ikke see förend den syvende Dag, saa höre de dog efter fra den Tid, de ere komne ud af Ægget, og det endog mere end sidenefter, fordi Forældrenes Kalden (Skrig) forkynder dem deres Födes Ankomst. Men da det er saare vanskeligt at opdrage Unger fra saa smaae af, saavel for Födens Beskaffenheds Skyld, som og for de idelig meddelende smaae Portioners; saa har B. hverken selv eller ved Andre faaet nogen Unge opdragen fra saa liden en Alder; men han har alligevel hos en Apotheker i Kensingthon seet en Iderske, som ikke havde noget Skrig, der lignede en Fugls, men som tvertimod kunde tale adskillige Sententser og idelig sagde: pretty boy (rare Dreng), hvilket B. selv hörte.

En Guldam (Goldfink) hörte B. og et Sted (in the town of Knighton in Radnoshire) Han troede, i det han gik forbi Huset, hvor den var, at höre en Gjerdesmut (Wren) synge og gik derfor ind for at höre efter den, saasom denne lille Fugl ikke plejer at leve længe i Buur. Folkene fortalte

ham, de havde kun en Guldam, som de troede, sang sin naturlige Sang. Ved nöjere Undersögelse befandt B., den var tagen af Reden, da den var to eller tre Dage gammel og hængt i et Vindue lige over for en liden Have, hvor den formodentligen havde lært Gjerdesmutens Sang uden mindste Blanding af Guldammens.

Paa Grund af sine anstillede Forsög mener B. ingen Fugl har nogen medfödte Ideer af de Noder (den Sang) som ere egne for dens Art, men at enhver lærer sin Arts Sang af sin Fader, som den ene og allene giver Agt paa. At Huusspurren f. Ex. blot piber, mener B., kommer ikke af nogen Mangel paa Ævne at efterabe Sang. Han tog derfor en Spurreunge af Reden, da den allerede havde faaet Fjer og opdrog den under en Iderſke. Men da den hændelseviis og hörte en Guldam, blev dens Sang en Blanding af Iderſke og Guldspurre Sang. Dog havde Spurrens Tone ej det Söde, Behagelige som Iderskens, den lærte af.

B. opdrog og en Rothkelke under en meget god Nattergal, hvilken dog begyndte at mindske sin Sang og efter 14 Dages Forlöb reent holdt op. Ikke destomindre sang den Rothkelke siden $\frac{3}{4}$

Nattergalesang, og den övrige $\frac{1}{4}$ var Rubbisch, eller aldeles ubestemt Sang.

Denne Rothkelke hængte B. nærmest ved Nattergalen, men af andre Forsög har han bemærket, at det er uvist, om en Unge just tager efter den Sang, som er den nærmest. Spurren havde taget efter Guldammen, som ej hængte den saa nær. B. meente deraf at kunne slutte, at en Unge tager efter den Sang, som den först hörer efter at være tagen af Forældrenes Rede; ligesom ogsaa, at 14 Dages Underviisning af Nattergalen, hvis den havde været i fuldkommen Sang, havde været tilstrækkelig for Rothkelken. Men fölgende Forsög overbeviiste ham om, at Meget beroer paa Omstændigheder og Kaprice hos Skolaren, og at man ej kan drage nogen almindelig Slutning i den Henseende. Han opdrog nemlig en Rothkelkeunge under en Trælerkeiderske, som var i fuld Sang og hængte nær ved den en heel Maaned, hvorpaa Rothkelken kom til et andet Huus, hvor den allene kunde höre en Sanglerkeiderske (Skylark - Linnet). Fölgen var, at Rothkelken intet sang efter Trælerkeidersken (skiöndt den endog siden hængtes lige over for den) men holdt fast ved Sanglerkeiderskens Sang.

B paastaaer, at Kanarifugle slet ingen Sang have. Han har selv seet to, som vare bragte lige fra de Kanariske Öer, der ikke sang De fleste Kanarifugle, som komme fra Tyrolen, ere opdragne af Forældre, hvis Stammefader har været oplært af en Nattergal. De engelske Kanarifugle have derimod sædvanligen mere af Marklerkens (titlarks) Sang.

At blot Hanfugle (i Almindelighed) synge, mener B., kommer af deres Larynx's Styrke (strength) Den berömte Anatomiker Hunter har havt den Godhed i den Henseende at anatomere flere Fugle, og forsikkret, at Nattergalens Larynx er stærkere end nogen anden Fugls, samt at Hannens Larynx er komparativ stærkere end Hunnens af samme Art.

Som Aarsag til at Fuglene synge, mener B. Födens Overflödighed bidrager, fordi Fuglene nemlig i deres vilde Forfatning ikkun synge et Par Maaneder om Foraaret, da der er nok af Insekter og Planter; Fugle i Buur derimod den störste Deel af Aaret. At Hanfuglene skulde synge for at behage deres Mage, som ruger over Æggene, finder han saa meget mindre rimeligt, som saa

mange Fugle slet ikke synge; og den fangne Fugl, som synger 9 a 10 Maaneder om Aaret, ei heller af den Grund kan synge. Ogsaa slaae Nattergale ofte strax efterat de ere fangne, uagtet de ere saa bedrövede over deres Friheds Forliis, at de maae stoppes for ei at döe af Sult, da de ej vil tage Föde til sig. *)

Hunnerne synge ikke, fordi de derved bleve udsatte for deres Fienders Angreb, medens de rugede, ligesom deres Fjere af samme Grund ej have saa levende Farver.

NB, Jeg forbigaaer, hvad B. anförer om Uligheden mellem Fuglenes Sang og vor Instrumentalmusik, hvorfor Vi ej kan sætte hiin i Noder m. v., af Aarsag, at jeg ej har Indsigt nok i Musik til at forstaae det. Blot nogle almindelige Erfaringer og Bemærkninger vil jeg udskrive) :

1) En Dompappe synger ligesaavel en falsk som en reen Tone, hvis Instrumentet, den lærer efter, er forstemt.

*) Dette er deg ikke nödvendigt, naar man har Meelorme nok.

G.

2) Om man hörer et Dusin Syngefugle i et og samme Værelse, saa mærker man dog ikke nogen ubehagelig Disharmoni, saa de alle maae synge af een Clavis.

3) Paa en Nattergals Skarn kan man see, naar den snart vil begynde at synge, da det istedenfor en död hvid Farve synes blandet med store Blodpletter.

4) Fuglenes Stemme er forskjellig, naar de og synge et og det samme.

5) At Kyllinger, som kapones, ikke gale, mener B., kommer af at deres Larynx's Styrke derved taber sig, eller ikke naaer den Grad af Styrke, som dertil fordres. Castrationen vil derfor nok snarere hindre end forbedre en Fugls Sang. B. mener og, at den Operation heller ikke hjelper til bedre Stemme hos Menneskene, da de italiænske Castraters Stemme er saa overmaade forskjellig og de frembringe ingen levende, original, men blot efterabende Musik. Hvad man tillægger Castrationen, maae snarere tillægges hine Sangeres Opdragelse, da Castraten fra den

Tid af allene opdrages med Hensyn til hans tilkommende Bestemmelse som Operist. Desaarsag bringer han sin Stemme til en större Fuldkommenhed end de, som mangle en saa tidlig og bestandig Underviisning.

6) At Fugle kan höres saa langt borte, er i Forhold til deres Störrelse heel forunderligt. En Nattergal f. Ex. höres mere end ½ engelsk Miil, naar det er en stille Aften; uden Tvivl længere og tydeligere end et Menneske. En Fugl som synger i et Huus, höres lettelig paa Gaden, naar Folkene sammesteds, som snakke höjt, ej höres.

7) Nattergalens Sang er den smukkeste af al Fuglesang. Ogsaa er den meget forskjellig hos forskjellige Individer. Men næstefter Nattergalen har Sanglerken (the Skylark) den bedste Sang. Den er dog mindre blöd.

Nattergalens Sang er södere og mere brillant end nogen andens. B. har bemærket i eens, han havde 16 forskjellige Begyndelser. Ogsaa vare Mellemtonerne (intermediate notes) sædvanligen forandrede i deres Succession med saadan Skjön

samhed, at den frembragte den behageligste Forskjellighed. Et andet Fortrin i dens Sang er, at den kan holde saalænge ved uden Pause. Pausen selv kun $\frac{1}{3}$ Minut. Naar den og imellem maatte drage sin Aande, gjorde den det med saadan Skjönsomhed som en Operasanger. Ogsaa heri kommer Sanglerken Nattergalen nærmest. Bemeldte Nattergal begyndte og sædvanligen meget sagte for ligesom de gamle Talere at gjemme sin Aande til at udblæse visse Noder, som desaarsag gjorde en beundringsværdig Effekt og overgik al Beskrivelse.

8) Trælerken og Rödspurren (the reedsporrow. Arundinaceus. Rohrkrieche) synge ligeledes om Natten. *)

9. Alle Rejsebeskrivere ere enige i, at Fuglesangen i de europæiske Skove overgaaer den i de övrige Dele af Kloden. Selv den efterabende Amerikanske Fugl, som Amerikanerne kalde contlatolli (som skal betyde 400 Tunger ɔ: Sprog) (turdus Americanus, minor canorus) maae staae neden for vor Nattergal.

*) Det samme har jeg bemærket, Guldamen gjör, idet-tingeste i Buur.

B. har givet Agt paa Sangen af mange Fugle, som aarligen bringes fra Asia, Afrika og Amerika; men fandt dem hverken hver for sig eller i Koncert at kunne sammenlignes med Europas, skiönt de i smukt Fjerverk langt overgaae disse. Dog erindrer B., at hine fremmede Fugle, som bringes til Europa, ogsaa höres til deres Nagdeel, da de uden Tvivl for deres store Tamheds Skyld *) ere opklækkede fra Unger, og derfor ikke have deres smukke naturlige Sang, ligesom Nattergalen og Lerken hos os ej synge saa got, naar de ere opklækkede af Mennesker, som naar de ere opdragne i Frihed af deres Forældre. De beste Slags Fugle kan vel heller ikke bringes hertil, fordi man ej har et tilstrækkeligt Succedaneum at give dem til Föde istedenfor Insekterne.

B. har hört den forhen nævnte Amerikanske turdus minor canorus i stor Fuldkommen-

*) Denne Slutting er dog ikke sikker. Jeg har havt en Nattergal, der, uagtet den var et eller flere Aar, da den blev fangen, ikke destomindre blev saa kjelen, som om den havde været opklækket af Mennesker.

hed. I et Minut efterabede den en Woodlark, Chaffinch, Blakbird, Thrush og Sparrow. Man sagde ham og, den kunde gjöe som en Hund, saa at den ikke synes at gjöre noget Valg i sin Efterabelse, skjönt dens Piben nærmest ligner vor Nattergals. Men formedelst dens Efterabelsesdrivt vil dens Sang, om den endskjönt kunde være ligesaa fuldkommen som Nattergalens, altid fornedres ved en slem Blanding.

10. Den meest efterabende Fugl i England (og vel i Europa) er Sanglerken. Den lærer enhver anden Fugls Sang, som den hænger nær ved, selv efter at den i sin egen Sang er befæstet. Men i en vild Tilstand fölger den sine Forældres.

„At der i en og samme Fuglearts Sang er saa stor en Forskjellighed, mener B., kommer af, at nogle kan have mistet deres Fader i den for Underviisningen kritiske Tidspunkt, og saa givet Agt paa andre Fugles Sang, som er forplantet paa deres Afkom. Nogle enkelte Fugles Organer kunde og maaske have været saa mangelfulde, at de ikke ret kunde efterabe deres Faders Sang, ligesom Börn og undertiden

ikke ere istand til at artikulere, hvad de skulde; og denne ufuldkomnere Sang have de ligeledes forplantet paa deres Afkom. Saaledes maatte der blive en Forskjellighed som ogsaa en almindelig Lighed i en og samme Fuglearts Sang.

### Resultatet af det foregaaende.

1. En Fordeel af disse Forsög, siger B., er, at vi ere istand til at forplante asiatisk, afrikansk og amerikansk Fuglesang i vore Skove. Naar nemlig hiin Iderske, som var oplært af en Vengoline, var sat i Frihed, *) saa havde dens Unger efter den lært Vengolinesang og forplantet samme paa deres Efterkommere.

2. En anden Fordeel deraf er, at man kan forbedre sine tamme Syngefugle, idetat man

*) Man siger vel, at naar man sætter en Fugl i Frihed, som har været i Buur, saa vil den ej være istand til at föde sig selv, eller leve længe, da den vil blive forfulgt af en vild. Men hertil er ingen Grund, men siges vel til Undskyldning, fordi man ej vil give Slip paa den.

Bs. Anm.

derved ligesom kan forbedre Instrumentet, hvorpaa en og samme Sang udföres. Saaledes er Kanarifugles Sang ringere end Iderskers, hvad Stemmen anbelanger. Dersom altsaa en Iderskeunge blev opdragen under en Kanarifugl, saa vilde dens Sang vel blive efter Kanarifuglens, men den vilde exeqvere samme med sit bedre Instrument.

3. Det er ikke Umagen værd at opdrage Nattergaleunger, da de saa ej kan lære saa god Sang af de gamle Nattergale. Men dersom Træ- eller Sanglerken blev opdragen under en Nattergal: saa var Bekostningen, der ej stiger til mere end en (engelsk) Skilling om Ugen, derpaa vel anvendt, da Lerken siden hverken er saa bekostelig eller vanskelig at föde som Nattergalen. Ogsaa lever en Nattergal som oftest ikke mere end et eller to Aar i Buur og synger ikke mere end 3 til 4 Maaneder, *) da Lerken derimod er stærkere og synger 9 Maaneder.

Saavidt Barrington.

*) Jeg har dog havt en Nattergal, der levede tre Aar i Buur, og sang henimod syv Maaneder hvert Aar.

G.

Det undrer mig ikke lidet, at Hr. B. af sine Forsög ikke har uddraget flere Resultater. Kan Spurren f. Ex lære at synge, og forplante den lærte Sang paa dens Afkom ligesom Kanarifuglen efter hans Paastand har gjort; hvad er da lettere end at lade Spurreunger lære forskjellige Slags Fugles Sang, og saa sætte dem i Frihed? Man kunde nemlig faae Spurrer til at synge som Kanarifugle ved at tage deres Æg og lægge under Kanarifugle, og lade Ungerne opdrages af disse. Da de her lige fra Födselen af ikke hörte uden Kanarifugles Sang, saa vilde de naturligviis og lære samme til Fuldkommenhed. Naar man saa lod disse Spurrer flyve, vilde de naturligviis forplante deres Sang paa deres Unger. Da Spurren nu tilmed opholder sig ved vore Boliger i selve Kjöbstæderne: vilde det være dobbelt behageligt at höre deres Sang saa jevnligen. Muligen den ogsaa for den overflödige Föde, den mange Steder finder for sig, torde blive flittigere til at synge mere end om Foraaret allene. Da de Hanfugle, som ere meest oplagte til Elskov, sædvanligen synge best: saa torde Spurren ogsaa fra denne Synspunkt blive en fortræffelig Sangfugl. At Kanarifuglen jo baade vil udruge Spurreæg og opklække Un-

gerne, derom kan saa meget mindre være nogen Tvivl, som mange Kanariunger ere ligesaa graae som Spurreunger. Ligesom man siger, at Kanariefuglen egentlig er en guul Spurre, saa vil Spurreunger og got kunne opklækkes med den samme Föde, som man sædvanligen giver Kanarifuglene til deres Unger. Dersom det og skulde behöves: kunde man letteligen dermed foretage Forandring.

Paa samme Maade mener jeg nu og, man paa mangfoldige Maader ved saare liden Möje kunde faae vilde Fugle til at udruge og opklække andre Fugles Æg og Unger. Skulde man ikke ved et meget uskyldigt Bedragerie faae Idersker, Bogfinker, Haveidersker, Guldammer o. fl. til at udruge Spurreæg og opdrage Ungerne og lære dem deres Sang? Er det sandt (hvorom vel ingen Tvivl kan være), at Kanarifugle ingen medfödt Sang have; men den, de have, er en af Nattergalen eller Lerker lært Sang, saa finder jeg ingen Grund, hvorfor vi ikke skulde kunne tilvejebringe samme behagelige Metamorfose med vore Spurrer. Ved saadan Forædling torde vor gemene Graaspurre i Tiden stikke Kanarifuglen ud, og ligesaa begjerligen söges som denne. *)

*) Muligen at dens Fjerverk og torde forandres og forskjönnes i dens Descendentere, naar de i en tam Forfatning forplantede sig i Buur.

Er Barringtons Sætning sand, at alle Fugleunger lære deres Sang af deres Forældre, hvilket nogle Forsög, jeg og har anstillet, ligeledes bevise: saa torde en mangfoldig Omvexling af forskjellige Slags Fugles Æg frembringe en uendelig Forskjellighed i en og samme Skovfugls Sang. Dersom og hist og her adskillige Skovfugle ikke skulde ville udruge de fremmede Æg, især naar Farven var forskjellig, eller de ikke med Forsigtighed uden at fordærve Reden bleve nedlagte deri, saa var Skaden just ikke stor. Hvis og ikke ethvert Forsög lykkedes: saa vilde sikkert dog mange lykkes.

Inden jeg vidste af Barrington og hans Forsög at sige, har jeg tænkt paa Forandringer i Fugles Sang i Anledning af Forsög, jeg selv har anstillet. De Forsög, jeg anstillede, skedte egentligen i Hensigt til Generationssystemet, for at komme efter, hvad Faderen eller Moderen bidrog dertil. Jeg parrede forskjellige Slags Fugle sammen, for paa Bastarterne at see, om de fik samme Farve, Skabning og Sang som Faderen eller Moderen. Ved at parre Kanarihunner med Stilliz- og Siskenhanner, erfarede jeg snart, at de for det meeste arvede Faderens Farve. I Hensigt til San-

gen bemærkede jeg, at Bastarterne af Stillizen sang hverken som Kanarifugle eller Stillizer, men som om begge disse Fugles Sang i et Subjekt vare forenede og blandede, hvilket forekom mig rimeligt i Hensyn til de forskjellige Slags Forældre. Paa Grund deraf troede jeg ved at parre Spurrehanner med Kanarihunner, at disse Bastarter skulde dog fra deres Moder erholde nogen Sang, og da jeg fremdeles formodede, at disse Bastarter nok vilde forplante sig, paa Grund af, at Spurren, som bekjendt, er en saa frugtbar Fugl, saa troede jeg, man saaledes kunde tilvejebringe et nyt Slags Sangfugle,

En anden Erfaring overbeviste mig siden om det Falske i denne Slutning. Jeg havde nemlig et eller to Aar derefter ladet en Kanarihun parre sig med en Siskenhan. Inden Hunnen endnu fik udruget Æggene, tog jeg Siskenhannen bort fra Hunnen, saa at Kanarihunnen allene opdrog een Unge. (Den fik vel to Unger, men den ene faldt strax af Reden og døde) Denne Unge lignede i Skabning og Farve ganske sin Fader og ikke sin Moder (som var bleggul) Men uagtet denne Unge lykkeligviis var en Han, lignede den hverken sin Fader eller

Morfader i Sang. Efter nogen Tids Forlöb sang den nemlig akkurat som en Bogfinke. Jeg mærkede altsaa tydelig nok, at dens Slag ikke kunde være medfödt, men erfarede, at den havde lært sin Bogfinkesang af en virkelig Bogfinke, som hængte udenfor et Nabohuus. Denne samme Siskenbastart glemte alligevel siden Bogfinkesangen og sang som en Kanarifugl, da den kom til at hænge ved Siden af en syngende Kanarifugl. Jeg begreb nu, at Aarsagen, hvorfor Stillizbastarternes Sang lignede baade Stillizers og Kanarifugles, var, at disse Unger i deres spæde Alder havde hört baade Kanarifugles og Stillizers Sang (thi jeg havde Kanarifugle i samme Værelse, hvor Stillizen og Kanarifuglen var i Hæk. Derimod havde jeg slet ingen enten Kanarihan eller anden syngende Fugl i Nærheden af Siskenbastarten, som blev opdragen af sin Moder allene.)

Paa Grund af denne Erfaring har jeg troet, at Bastarter vilde være fortrinlig skikkede til at lære fremmed Sang, og ifölge Barringtons Forsög ligeledes vilde forplante den, de havde lært, paa deres Efterkommere. *) I Kraft af deres

*) Nogle Bastarter ere vel ikke heldige i at forplante sig, men nogle ere det dog.

Legemsbygning vilde de nemlig have naturlig Disposition og Lyst til at synge, og som Descendentere af vort Lands Fugle paa en af Forældrenes Side ogsaa være skikkede til at kunne leve i en vild Tilstand i vort Klima.

Af de anstillede Forsög er det fremdeles klart, at man ikke allene kunde faae Spurreunger, der vare opfödte af Kanarifugle, til at synge som Kanarifuglen deres Plejefader, men og efter enhver anden Fugl, som man havde Lyst til. Man kunde nemlig tage Kanarihannen bort, inden Spurreungen blev udruget, og i dens Sted hænge en Nattergal, Lerke, Iderske eller anden Sangfugl ved Siden af Buret, hvor Kanarihunnen opdrog Ungerne, *) saa at disse ligefra den Tid, de kom ud af Æggene, fik ikke höre uden dens Sang. Ligesom Aarsagen, hvorfor Stillizbastarterne sang saavel Stilliz- som Kanarisang, ikke var, at de var Unger af en Stilliz og Kanarifugl, men fordi de i deres spæde Alder havde hört baade Stilliz- og Kanarisang, og Siskenbastarten sang hverken som Sisken eller Kana-

*) At en Kanarifugl kan opdrage flere Unger uden at have sin Mage hos sig, har jeg havt flere Exempler paa.

rifugl, fordi den i dens tidlige Alder hverken havde hört nogen Sisken eller Kanarifugl: saa har jeg og havt en reen Kanariunge, der foruden sin Faders Sang havde kjendelige Nattergaleslag, fordi den og havde hört en Nattergal, skjönt dog ikke för efterat den var tagen fra sine Forældre og sat i et Buur for sig selv. Dens Sang vilde naturligviis bleven langt mere liig Nattergalens, hvis jeg havde taget Kanarifuglen bort för den blev opdraget, og hængt Nattergalen ved Siden af Buret, hvor Moderen allene havde maattet opdrage den.

Endelig troer jeg endnu paa en anden Maade at kunne forplante Kanarifuglesang i vore Skove og omkring vore Huse, nemlig ved ganske umiddelbar at vænne Kanarifuglen til at leve i Frihed i vort Klima. Naar en Proprietær f. Ex. eller anden Mand der havde en Dyreeller Lysthave, deri indhegnede nogle Træer med Staaltraad og byggede et Skuur, hvor Fuglene om Vinteren kunde söge Ly, naar stræng Frost indfaldt; besaaede Jorden med Kanarifrö saavelsom Kornfrö, Fuglegræs o. s. v. samt gjorde en Rende, at de i paakommende Tilfælde kunde forsynes med Vand: saa tvivler jeg ikke paa, de jo der kunde leve og opdrage deres Unger,

Disse vilde uden Tvivl blive vildere end de gamle, og lettere end deres Forældre kunne ernære dem og deres Afkom, naar de fik Frihed at flyve om i den hele Skov. Naar og Frost og Snee undertiden vilde hindre dem i at finde tilstrækkelig Föde for sig i Skoven, vilde de som Spurren og Finken tye til Huse og Byer og der finde Föde blant det, som udkastes til Svin og Höns. Ogsaa vilde de ligesom Spurrene söge Porte eller Hölofte imod Nattens Kulde.

Ogsaa kunde man tage Kanarifugles Æg og lægge i Bogfinkers eller Spurrers Rede og lade dem af disse Fugle udruges og Ungerne opklækkes; men derved gik deres Sang som Kanarifugle i Kraft af de anstillede Forsög forloren.

At Kanarifugle, som skulde vænnes til og forplante sig i vort Klima, desmindre skulde blive et Rov for Fuglefangerne, torde det maaske være bedst at tage grönne og graae dertil, hvis Farve falder mindre i Öinene. Ogsaa ville nogle paastaae, at de graae Kanarifugle skulle være de stærkeste.

And. Gamborg.

# GRETTER STERKES KAMP MED GLAAM

ELLER

## OM SPÖGELSER I HISTORIEN.

De fremfarne Tiders Historie taler tidt om overnaturlige Ting, og fortæller om dem i samme Tone, som den fremsætter de naturlige Tildragelser, og dog see vi, at her ikke kan være Sandhed. Derunder lider da Historiens Troværdighed; thi Beskyldning for overdreven Tvivlesyge kan dog ikke saa ligefrem ramme den, der paastaaer, at den Mand ei vel staaer til Troende i andre Ting, der giver os for Sandhed hvad vi flux erkjende for usandt. Men hvad bliver saa af den Nytte, Historien skulde gjöre, som Menneskets paalideligste Lærer og Veileder, naar Troe paa dens Sandruhed bliver vaklende.

Det torde da være et ikke uvigtigt Foretagende at redde de gamle Sagers Paalidelighed i dette Stykke; men hvorledes? Det synes ikke tilstrækkeligt, blot at sige: „disse fabelagtige „Ting bör man holde hine Tiders Overtroe til„gode.“ Derved kan nok undskyldes hvad som anföres om forevarslende Tegn og Drömme, om Syner og deslige; men fortæller Bogen os om overnaturlige Væsener som synlige, fölelige, handlende, saa de virkede paa Mennesker og disse igjen paa dem, saa synes Overtroen allene ikke at kunne forklare Fortællingen; der maa ligge et Faktum til Grund. Vil man ej antage det, saa maa siges, som vel og virkelig er sagt: „det er opdigtet.“ Men da kan jo det Övrige ogsaa være opdigtet, (thi stundum finde vi slige overnaturlige Begivenheder saa omstændeligen fortalte som den allernaturligste; men rokkes da ej Historien i sine Grundvolde? Kan jeg da fortænkes, hvis jeg tvivler om de andre Tildragelsers Sandhed, som ej tilfulde reddes fra mine Tvivl ved at være rimeligere, end hine, der ved at mangle Rimelighed, erkjendes for Opdigtelser. Dertil kommer endnu dette. Den prosaiske Historieskriver kan overdrive, og for saavidt ogsaa

siges at digte, naar han f. Ex. fortæller om et standende Slag, hvor paa den ene Side faldt to tusende og paa den anden kun vare femten Döde og tre og tyve Saarede. Men en heel Begivenhed med alle sine Omstændigheder digtes neppe ind i en ellers sandfærdig Historie, om ogsaa Fortælleren holdt det han fremsætter for rimeligt ifölge sin Tids Tænkemaade.

Et Faktum burde altid formodes at være Grunden til slige Fortællinger, og det er vel Grandskeren værdigt, at drövte nu og da saadant, og stræbe at vise med Rimelighed, hvad Faktum det er, der kan have givet Anledning til det der nu viser sig for os, som manglende al Rimelighed.

Her er Forsög til slig en Undersögelse af Fortællingen om *Gretter Sterkes* Kamp med Gjengangeren *Glaam*, som findes i Sagen om *Gretter Asmundsen den Sterke*, i det 34 til 37 Kapitel. Vi læse da: at ude paa Island en paa Qvæg meget rig Gaardejer *Thorhall* ikke kunde beholde sine Faarehyrder, fordi det spögede der hvor Faarene havde deres Græsning. Omsider fik han i sin Tjeneste *Glaam*, en Udlænding,

som sagde sig ikke at være bange for Spögelser. Denne beskrives som höj og sterk, men ilde skabt, med store graa Öjne, og Haar der paa Farven lignede Ulvenes. Med sin sterke og hule Stemme skræmmede han Faarene, naar de vilde forlöbe sig, og passede for Resten godt sin Dont; men kort for Hovedet var han, og vilde ikke gaae i Kirke eller bivaane nogen Gudstjeneste.

Dagen för Juul stod han tidlig op og begjerte sin Mad. Konen i Huset forestillede ham, at det var Juleaften da man burde faste; men han gav hende knubbede Ord, og meente, at den hedenske Religion var bedre end den kristne; thi hiin lod Folk spise naar de vilde; og kort, han truede Madmoderen til at give ham hans Rettighed, og da han havde spist sig vel mæt, drev han ud med Qvæget. Om Formiddagen hörtes endnu jevnlig hans hule Raab. Strax om Morgenen havde det allerede været mörkt og vaadt i Veiret med Snee og Regn imellem hinanden, op ad Dagen tog det til at fyge, og blev stormende mod Aften. *Glaam* kom ikke hjem da det mörknedes. For det haarde Væjrs Skyld og da det var saa bælmörkt, blev

der heller intet af, at lede om ham, skjönt der taltes derom. Natten gik og Dagen efter, da Folk kom af Höjmesse, gik endeel ud for at see baade til Hyrden og Flokken. Faarene fandtes, nogle tilsneede, nogle nedslagne ved Stormen, nogle forlöbne op til Fjelds. Omsider fandt man ved Indgangen til en Dal et Sted hvor Jorden og Stenene vare udtrædte, saa det saae ud, som nogen havde brydedes der voldsommelig, og ikke langt derfra laae *Glaam* död, sort og tyk opophovnet. Man fandt Synet fælt og modbydeligt, vilde dog före Liget til Kirken, men kunde ikke komme længere end til Aabningen af en Fjeldklöft; der lode de ham ligge. Hjemme fortalte de, at de havde seet fra Stedet hvor den Döde laae og op under Fjeldet Spor saa store som Bunden af et stort Kar, og derved meget Blod. Man sluttede da, at det Spögelse, som för havde viist sig der, havde dræbt *Glaam*, men at denne havde saaret Spögelset dödelig, saasom dette aldrig har ladet sig fornemme der siden.

Anden Juledag forsögtes paa at före Liget til Kirken paa en Vogn, men hvor det ikke gik ned ad Bakke, kunde de ikke komme af Stedet, saa de atter maatte lade ham ligge. Den

tredie Dag drog Presten ud med, men de fandt ikke Legemet den hele Dag, til Presten blev kjed af at lede længere. Saasnart Presten var borte fandt de *Glaam*, men opgave nu deres Forsæt at flytte ham til Kirken og nedgrove ham der hvor han laae.

Ej længe derefter bleve Folk vaer at *Glaam* gik igjen, som blev mange til Meen; thi de der saae ham bleve saa saare redde, at nogle besvimede, nogle endog gik fra Forstand. Efter Julen syntes Een at see ham der paa Gaarden, hvorover mange flygtede derfra. Dernæst begyndte han om Natten at ruske i Husene, saa de vare nær ved at nedbrydes. Det stod paa Nat og Dag, saa Folk neppe tröstede sig at gaae ud i Dalen, naar Mörket faldt paa.

Om Foraaret og alt som Dagene længedes blev mindre fornummet til Gjengangeren. Om Sommeren kom en Skipper ved Navn *Thorgöt* med sit Skib i en Havn der i Nærheden og paa *Thorhalls* Anmodning, paatog han sig at være hans Faarehyrde den fölgende Vinter. Mod Vinteren begyndte *Glaam* igjen at ruske i Husene. *Thorgöt* syntes det var Löjer, og sagde: Trolden skul-

de komme ham meget nær om han skulde blive bange for ham. *Thorhall* meente det var bedst han ikke prövede en Dyst med ham, men Skipperen sagde: man kunde nok see at al Mod og Manddom var borte hos dem; han for sin Part stod sig nok, al den Snak uagtet. Julen kom og da han gik ud med Faarene, sagde Madmoderen, at det var vel om ikke det samme skede som forrige Vinter. Vær aldrig bange for det, sagde *Thorgöt*, mærkelige Ting skulle skee, hvis jeg ikke kommer tilbage. Det var koldt og der laae megen sammenföget Snee. *Thorgöt* kom ellers altid hjem i Skumringen; den Aften kom han ikke. Huusbonden vilde ud at see om ham, men de Folk der vare kommet sammen der, for at gaae i Kirke, undsloge sig for at fölges med, sigende, ingen vilde vove sig ud ved Nattetider imod Troldene. Allene torde han ikke gaae, det blev da derved. Juledagen gik de ud at söge, og tyede först til *Glaams* Grav, da de frygtede at han var Skyld i Hyrdens Udeblivelse. De fandt Jorden omtumlet og *Thorgöt* död, hans Hals brækket og alle Benene knuste. De förte ham til Kirken og aldrig havde nogen Ulempe af ham.

*Glaam* blev nu alt værre og værre, saa alle Folk forlode *Thorhallsted*, saa nær som Manden

og Konen og den gamle Koerögter, som *Thorhall* nödig gav slip paa, da det var en meget villig og paapassende Karl, som ogsaa selv ikke vilde forlade dem, da han vidste at Qvæget maatte forkomme, om det ikke fik det behövende Tilsyn. En Dag efter Midvinter, da det var ganske lyst, (thi ingen tröstede sig til at gaae ud för, undtagen Rögteren; han gik ud saasnart det gryede) gik Konen ud for at malke og hörte et stort Brag og et gyseligt Bröl i Stalden. Paa hendes angestfulde Advarsel gik Manden til Stalden, saae Kiderne at stanges, og Rögteren liggende paa Ryggen med Hovedet i den ene Baas og Födderne i den anden. Han var död og Ryggen brækket over Baasebommen.

Nu syntes *Thorhall* der var ikke mere godt at være, og drog fra Gaarden med alt det han kunde före med sig. De Kreature der blev tilbage dræbtes af *Glaam*, der siden gik langs efter Dalen og gjorde alle Gaarde öde lige til *Tungu*. Ingen torde være paa Vejen med Hunde eller Heste, thi *Glaam* ödelagde dem alle. Atter da det vaaredes og Dagene bleve lange tog Spögeriet af, og *Thorhall* satte sig igjen i sin Gaard; men da Hösten kom tog det Onde til igjen og gik nu meest ud

over Datteren i Huset, saa hun tog sin Död derover. Man søgte Raad hist og her, men forgjeves og frygtede at hele *Vanddalen* vilde blive öde hvis der ikke kunde raades Bod paa denne Ulykke.

*Gretter Asmundsen den sterke* spurgte hos sin Morbroder der boede ikke langt fra Thorhallsted, alle disse Fortællinger om *Glaam* og fik Lyst at give sig i Kast med denne Gjenganger, og uagtet Morbroderen raadte ham meget derfra, drog han dog til *Thorhall* og bad om Natteleje. "Manden, saaledes bliver nu Fortællingen ved, *) sagde han maatte gjerne være der. Men faa, blev han ved, har paa nogen Tid havt Lyst at være mine Gjæster; Du har nok hört hvorledes det staaer til her, og nödig vilde jeg Du skulde komme noget til for min Skyld. Kommer end Du uskadt herfra, saa mister Du dog Din Hest, thi saaledes skeer enhver som kommer her. *Gretter* svarede, at han lettelig kunde faae sig en Hest igjen, ihvad der blev af denne. *Thorhall* blev glad ved at *Gretter* vilde være der, og tog med begge Hænder imod ham. Hesten blev trukket i Stalden og Dören lukket i

*) Det forrige er her kun fortalt udtogsviis, men det fölgende er Texten selv.

Laas. De gik i Seng og ingen *Glaam* kom den Nat. En god Forandring, sagde *Thorhall* da, har du fört med dig; ellers plejer han hver Nat at ruske i Husene og bryde Dörene som Du der kan see. *Gretter* meente at han nok indfandt sig snart, eller og Spögeriet holdt op. Han vilde blive der en Nat endnu. Om Afrenen saae de til Hesten, den var i Behold endnu, og denne Nat kom Spögelset heller ikke, hvorover *Thorhall* fik nyt Haab til det bedre. Om Morgenen fandt *Thorhall* sin Stald opbrækket, Hesten dræbt og hvert Been i den slaaet over. Han sagde det til *Gretter* og bad ham skynde sig bort, thi det blev hans visse Död, om han fortövede der længere.

*Gretter*. Da kan jeg ikke have mindre for min Hest, end at faae Trolden at see.

*Thorhall*. Det er en sl[illegible]ning; thi hans Udseende er langt fra alt hvad menneskeligt er. Men godt synes jeg om hver den Stund du vil blive her.

Da det var Sengetid gjorde *Gretter* sig et Leje i den ande Ende af Stuen ligeoverfor Huusbondens Seng. Han havde et stærkt Skind under

sig hvis ene Ende han havde slaaet om Föddernе og disse satte han fast mod en Stolpe der stod for Enden af den Bænk han laae paa. Saaledes laae han og saae sig omkring, thi der brændte Lys om Natten. Den ydre Dörkarm var brækket i Stykker saa Dören var kun bunden til og slet forvaret. Beklædningen over Stuedören var borte fra överst til nederst, Sengene vare flyttede, og overalt saae der meget forstyrret ud."

"Da en Trediedeel af Natten var gaaet, hörte *Gretter* en stor Stöi, Husene bleve ruskede, og der sparkedes til Taget, saa det bragede i hver Tömmerstok. Det stod længe paa. Dernæst nærmede det sig til Dören, den blev oplukket og nu saae *Gretter* at *Glaam* rakte Hovedet ind, hvilket forekom ham meget grimt og vidunderlig stort. Det varede længe inden Spögelset ret fik reist sig. Da stod det og gloede omkring op under Taget, vendte sig da til Stuen, lagde Armene over Tverbjelken og gabede saaledes ind over Dören. *Thorhall* lod ikke höre til sig, thi han var bange, da han hörte hvad der var paafærde, laae stille og skjulte sig under Dynen. *Gretter* laae ogsaa stille og rörte sig ikke. *Glaam* saae nu at der laae noget paa Bænken, kom ind og greb i Skindet; men

da *Gretter* satte Födderne fast i Stolpen saa fik han ikke Skindet; han trak igjen og stærkere, men det gik endnu ikke; trediegang greb han i med begge Hænder, og da nu *Gretter* satte sig overende, beholdt hver sit Stykke af Skindet i Hænderne. *Glaam* stod og saae paa det han havde i Haanden, undredes hvo det kunde være der trakkes saa kraftfuld med ham. I det samme foer *Gretter* op under hans Arme og spendte sine saa fast om hans Ryg, at han troede *Glaam* skulde blive afmægtig derved; men denne trykkede saa fast i *Gretters* Axler, at han maatte vige tilbage. Nu holdt han sig rundt omkring i Bænkestolperne som derved rykkedes op, ligesom alt andet blev brækket hvor de to Kæmpende fore frem. *Glaam* vilde ud af Stuen og *Gretter* satte Födderne allevegne imod, hvor han kunde. Enddog fik den anden ham ud. Det saae *Gretter*, at var hiin ilde at trækkes med inde, saa var han vist meget værre ude, thi gjorde han sig störste Umage for ikke at komme ud. *Glaam* drog ham til sig af alle Kræfter, og da de kom hen ad den yderste Dör og *Gretter* saae der var intet han kunde sætte Foden imod, at holde sig, gjorde han det Eneste der var tilovers, at han rög lige ind paa sin Fiende, stöttende Foden bag til mod en Steen der laae fast i Gulvet. Dette tog

Trolden sig ikke vaere for, da al hans Idræt var at trække *Gretter* til sig, han faldt da tilbage, saa Axlerne sloge mod Tömmeret over Dören og han styrtede baglænds ud og *Gretter* oven paa ham. Klart Maaneskin var ude, men med Skyer der trak for og fra. En Skye drog bort og *Glaam* saae op til Maanen; dette Syn har *Gretter* mangegange sagt, var det eneste han var blevet forunderlig tilmode ved. Da Gjengangeren saa rædelig drejede Öjnene, blev *Gretter* saa betaget, at han ikke kunde trække sin Sabel, og laae ligesom mellem Liv og Död."

„Saa meget værre var *Glaam* end andre Gjengangere, at han kunde tale, og sagde han da som saa: „Du har lagt megen Vind paa at komme ikast „med mig, og ikke vil du undres over, om du „ingen Lykke har af vor Sammenkomst. Saameget kan jeg sige dig, at du haver kun det Halve „af den Styrke, som var dig tildeelt, hvis du ikke „havde havt at bestille med mig. Nu kan jeg ik„ke tage fra dig, hvad du allerede har, men det „kan jeg raade for, at du aldrig bliver stærkere end „du er nu; endda har du Kræfter nok, og lidet vil „de baade dig; thi du er hidtil blevet berömt af „dine Idrætter, men heden ifra vil Vanheld og

„Ulykke vorde dig tildeelt, du vil dömmes i Land-
„flygtighed og jevnlig komme til at være ene; og
„da lægger jeg dette paa dig: at du idelig skal see
„disse Öjne, og da vil det være dig meget tungt
„at leve i Eensomhed, og det vil omsider vorde
„din Död.“ Da han havde sagt dette kom *Gretter*
sig af den Vanmagt han havde været i. Han drog
da Sabelen og hug Hovedet af *Glaam*.“

„Nu kom *Thorhall* ud. Han havde klædt
sig paa medens *Glaam* talte, men torde ikke kom-
me nærför der var Ende paa ham. Han prisede
Gud og takkede *Gretter* og berömte ham höjligen,
at han havde befriet dem for den urene Aand. Si-
den brændte de *Glaam* til Aske, og denne grove de
ned paa et Sted hvor der ikke lettelig kunde for-
modes at Qvæg eller Mennesker skulde have deres
Gang. Derefter gik de hjem og det var nu saa
nær Dag. *Gretter* lagde sig, öm og stiv af Kam-
pen. *Thorhall* lod hente Folkene fra nærmeste
Gaard og viste og fortalte dem hvorledes var til-
gaaet.“

Saavidt Fortællingen, og den er vidunderlig
tilgavns, men den er saadan tillige, at man kan
sige: saaledes digter man ikke. Man tænke sig de

förste der have samlet Gretters Begivenheder, og fortalt dem i Sammenhæng. Er det nu rimeligt, at disse skulde strax sat denne eventyrlige Begivenhed ind i Fortællingen, og vel at mærke en Begivenhed, som havde Indflydelse, paa en Maade physisk Indflydese, paa *Gretters* hele paafölgende Liv, formedelst den Banghed i Mörke, der uagtet den herskende Overttoe, dog var noget ganske overordentligt hos saadan kjæk og ellers Intet frygtende Mand. Af et virkeligt Faktum bör da nok denne Fortælling forklares, og det lader sig vel ogsaa gjöre, naar man agter först paa hine Tiders almindelige Overtroe, dernæst paa muelige ja rimelige tilfældige Omstændigheder, da paa *Gretters* Karakter og Sindsbeskaffenhed, og endelig paa hvad gjerne altid findes ved mundtlige Tradisioner.

1. Meget almindelig troedes dengang, at onde Mennesker efter Döden (især om deres Dödsmaade var i een eller anden Henseende noget ualmindelig) gik igjen og vedbleve i deres Ondskab blandt de Levende endog ved legemlig Paavirkning. Foruden mange andre giver Eyrbyggia Sagn mærkelige Exempler derpaa i Fortællingerne om *Therolf Krumfod* og ligesaa om det der fulgte efter

*Thorgunes* Död. Men foruden dette var den Troe hos Alle, at Trolde og skadelige Aander gjorde snart eet snart et andet Sted usikkert.

2. Af mange Steder i Sagerne sees, at hist og her opholdt sig enkelte Rövere, der ved Nattetider gik ud paa Rov og sloge ihjel, hvem der satte sig til Modværge; hvilket sidste, just ved hiin Troe paa Trolde og urene Aander, kun sjelden skede, men naar saa var, saa beskyldte rimeligen den selvsamme Overtroe overnaturlige Væsener for den Skade som slige Mennesker havde anrettet; især naar saadanne Rövere levede i Huler og kom aldrig til de andre Indbyggeres Samfund, fölgelig ikke kjendtes.

Dette forudsat, forklares let det foregaaende Spögerie, som gav Anledning til den her omhandlede Begivenhed. Rövere kunne havt deres Gang omkring *Thorhallsted* og jevnlig kyset *Thorhalls* Faarehyrder. Dette er saa meget mere rimeligt, da han synes at have havt saa meget Qvæg, som ingen anden der i Egnen, hvilket nok kunde lokke Rövere. Her siges ikke at disse Hyrder dræbes, de have ventelig strax taget Flugten, naar de saae noget i Mörke, og det var let at besmykke

deres Fejhed og slette Paapasning ved at fortælle om Spögeri, som flux troedes. Saaledes forklaret bliver det paa en Maade et historiskt Faktum, at *Thorhalls* Hyrder ikke kunde begaae sig for Spögelser.

Nu kom denne *Glaam*, en Udlænding, som ingen vidste hvad Slags Menneske han var. De nasionalstolte Islændere der ikke engang ret tog Normænd for fyldest, skjönt de flestes Forfædre havde været Norske, ansaae denne, der ej engang var Normand, blot for hans Udlændiskhed med Uvillie, og hans Udvortes, saaledes som det her beskrives, forögede Modbydeligheden for ham, thi han ansaaes nu for et Væsen der nærmere eller længere ud var beslægtet med Trolde og deslige. Hans ufredelige Væsen gjorde ham end mindre afholdt og da han ikke bröd sig om Kirkegang eller Andægtighed ved Messen, saa blev han hos disse nye fölgelig meget nidkjere Kristne fuldelig til Afskye. Hvad Under da, at de, da han nu trodsede Spögeriet, ventelig alt i Forvejen vare overbeviiste om, ej allene at han maatte omkomme i sin Forvovenhed, men ogsaa at han vilde gaae igjen som et skadeligt Spögelse efter sin Död. Denne deres Forventning maatte faae den stærkeste Tilvext ved

hans ugudelige Tale om den christelige og den hedenske Religion og mere ugudelige Frokost Juleaften.

Saaledes forberedet, spörges nu *Glaams* Död, som da maatte forklares som noget overnaturligt, da den dog var meget begribelig. I det haarde Vejr, det var Juleaften, kunde Röverne formode at Faarene ikke vilde passes meget omhyggelig, især saadan Dag da man ved Bön og Faste forberedede sig til Juledagens Gudstjeneste. Mueligen en stærk Röver gribes af *Glaam*, de brydes haardelig, endelig undkommer Röveren, men *Glaam* er saa mödig af Kampen, at han sætter sig, og meget naturlig fryser ihjel i det skrækkelige Vejr. Begribeligt var det da ogsaa, at man fandt ham omsider blaae og hoven, Spor af Brydekamp og Blod fra Kampestedet op til Fjeldet, hvor Röveren havde sit Tilhold, i hvilket han maaskee döde af Kampens Fölger, ligesaa vel som *Glaam*; da man siden intet fornam mere til denne, efter deres Troe, skadelige onde Aand. Samles nu den Afskye de havde for den Döde, den Væmmelse de fölte ved at see Liget, den Frygt for det Overnaturlige som deres Tanker vare fulde af, og den megen Snee der laae, tilligemed Kulden der gjorde dem stive,

maaskee ogsaa det gode Öl, de til Julehöjtidens Ære havde taget vel af til sig, saa forstaaes det lettelig at de ikke kunde flötte dette store tunge Lig til Kirken, især da de skulde bære ham, havende hverken Hest eller Vogn med dem. At de anden Dagen ikke kunde heller komme godt afsted med Vognen, de havde faaet ham paa, var ligesaa en Fölge af det sammenfygede Snee, som tydelig sees af Historiens naive Fortælling, at ned ad Bakken gik det, men paa Sletten ikke; og mindste Standsning var hos Folk, topfyldte af overtroiske Fordomme, Frygt og Afskye, tilstrækkelig, at afholde dem fra alle Forsög at overvinde Vanskeligheder.

Under disse Omstændigheder maatte nu hvermand vente at *Glaam* upaatvivlelig vilde gaae igjen, og det saameget mere, da han laae i ukristen Jord. Saare begribeligt da, at man faa Dage derefter troede at see ham, og ved mindste Glimt eller Skygge i den tidlige Skumring saae sig forfulgt af ham. Vi höre her at omsider *Een tykkedes* at see ham ved Gaarden. Dette viser saa tydelig at Alting hidtil var Indbildning, men som troedes fuldelig at være Virkelighed. Vinterstormene, der rystede Gaarden (som maaskee alt var gammel

*nok*, maaskee den samme som *Thorhalls* Farfaders Fader, der först boesatte sig der, havde bygget) blev nu holdt for *Glaams* fjendske Angreb paa Huset. At Stormen ruskede Husene kan sees deraf, at det og skede om Dagen, da dog ellers *Glaam* som andre Gjengangere kun gik naar det mörknedes. Mange hundredegange havde vel Huset bævet af Uvæirs Magt, og man havde fundet det heel naturligt; nu skede det samme og nu maatte *Glaam* være den der gjorde det; thi han var den blivende Forestilling i de Overtroiskes Sjel. Disse Forklaringer vinde end mere Rimelighed ved den Omstændighed, at hvert Aar naar Sommeren og de lange Dage kom, tog Spögeriet af, thi da stormede det ikke og Folk vare aldrig ude i Mörke.

*Thorgöt* Död lader sig forklare ligesom *Glaams* at han er slaaet ihjel af en anden Röver. Da hans Halsebeen fandtes knækket, saa har mueligen Röveren gjort ved ham, som Bue Andridsen (i Kjalnesinge Saga) gjorde ved Thorstein Thorgrimsen og som var et sædvanligt Brydegreb; da den Stærkere eller Behændigere tog den anden og svingede ham over sit Hoved, saa at denne kom med Hovedet ned i Jorden og de fleste Tider döde

paa Stedet. At her igjen en Röver kunde indfundet sig, bliver rimeligt derved, at Faarene, efter *Glaams* Död og da de fleste af Thorhalls Tjenestefolk vare flygtede eller uefterretlige ved deres overvættes Frygt, ventelig kun slet bevogtedes. Da forresten denne *Thorgöt* siges at være vel lidt af Alle, saa faldt ingen paa at han kunde gaae igjen, skjönt de troede ham dræbt af en Gjenganger; han gik da heller ikke igjen, ligesom han uden Vanskelighed kunde föres til Kirken for at jordes *).

Den gamle Rögters Död er endnu lettere at forklare. Köerne vare kommet lös, da de rimeligen, i den Forvirring hvori Alle jevnlig vare, ikke vare bundne tilgavns. Rögteren vilde maaskee

*) Ogsaa det at *Thorgöt* kom i kristen Jord maatte hindre meget den muelige Frygt for at han skulde gaae igjen; skjönt det ej var uden Exempel, at ogsaa de der laae paa Kirkegaarden, alligevel ginge igjen, som blandt andre kan sees af Eyrbiggia, i Fortællingen om hvad der tildrog sig efter Thorgumes Död. Hyrden og den af ham dræbte Thorers Træbeen, begroves ved Kirken; alligevel viste de sig som Spögelser siden; endog Thorers Kone som dog döde Straadöd og ligeledes laae i kristen Jord, var i Fölgeskab med sin Mand og de andre Spögelser.

binde dem og derfor, eller mueligen af en anden Aarsag, stige op paa en Baas. Som en gammel tung Mand falder han og brækker Ryggen over Baasen; men ogsaa dette kunde ej skee, uden *Glaam* maatte have gjort det.

Datteren som et ungt Fruentimmer kunde nok være mere bange end de Andre, havde maaskee ogsaa mere levende Indbildning, hun kunde da ogsaa skrækkes oftere ja vel endog döe af Skræk. Dog dette behövedes ej. Hun kunde döe ganske naturlig af en Sygdom, og da hun jevnlig havde klaget over *Glaams* Forfölgelser, maatte hendes Död være en Fölge deraf. Ligesom det Qvæg, som *Thorhall*, medens han og Konen vare fra Gaarden, efterlod sig der, og döde af Vanrögt maatte være dræbt af Gjengangeren, paa hvis Regning nu ogsaa hver Hest skreves der styrtede, hver Hund der blev slaaet ihjel af en Rejsende, og overalt hvert ulykkeligt Tilfælde paa alle Naboegaarde.

Nu da *Gretter Asmundson* kommer i Spillet med, bör vi

3. tage hans Karakteer og Sindsbeskaffenhed i Betragtning for at forklare Resten af Historien.

Han var hidsig, uregjerlig og stolede meget paa sine overordentlige Kræfter og sögte en Ære deri at vise Pröve paa dem. Hans Forstand synes at have været maadelig, men hans Indbildning meget levende, hvorfor han ogsaa var Digter, og uden Forberedelse kunde fremsynge en digtersk Strophe ved hver interessant Lejlighed.

Han havde maaskee allerede hört et og andet om *Glaam* i disse to Aar; og nu i de 6 Dage han tilbragte hos Morbroderen, hörte han om intet uden dette, saa hans hele Sjel maatte fyldes med Billeder om denne Gjenfærds Person og Adfærd. Hans Stolthed vaagnede, han önskede at pröve Kræfter med dette Utyske. Morbroderens Overtalelser at lade det være, opeggede ham kun mere; han drager nu til *Thorhall* i det faste Forsæt at vove Dyst med Spögelset. Hvad han hörte og saae der, opvakte hans Indbildning mere og mere, og da nu hans Hest döer, er han overbeviist om at *Glaam* vil komme, som nu var udebleven to Nætter (da det formodentlig var stille Væjr). Han hörer igjen om Spögelsets Udseende og Adfærd, og fuld af disse Forestillinger, lægger han sig, ikke tilsengs men paa Bænken, paaklædt og væbnet, med den urokkelige Hensigt at angribe *Glaam*,

hvis Komme han ikke mere tvivler om. Medens han ligger og alting er stille omkring ham, seer han ved det svage Skin af Lyset der brændte, Sporene af hvad man sagde ham, *Glaam* havde gjort: den forstyrrede Stue. Hvor meget dette maatte optænde Indbildingen, lader sig lettelig tænke. Men da han aldrig kjendte Frygt, som er det der helst holder Folk vaagne, faldt han ventelig i Sövn. I Sövne hörer han Stormen reise sig og hvorledes den ryster Huset; Anledning nok til at sætte hans Indbildning i Bevægelse. Han seer i Drömme *Glaam* livagtigen, som han er beskreven saa tidt for ham. I Fortællingen seer man tydelig Drömmens Gang, som den plejer at gaae, naar dens Gjenstand ikke er faldet i de vaagende Sandser. *Gretter* seer Spögelset række Hovedet (Ansigtet var saa tidt beskrevet for ham) ind ad den yderste Dör, siden reise sig, saa han naaede under Taget: (Höjden var ogsaa omtalt, og man tænkte sig Husenes Rystelse som foraarsaget ved Spark, hvortil udfordredes en betydelig Höjde). Da seer *Glaam* ind over Dören, og nu er han paa eengang inde i Stuen (den livagtige Drömmegang) og trækker i *Gretters* Pelds. Nu kommer *Gretter* i Bevægelse, og det förste han gjör er at trækkes med *Glaam* om Pelsen. Meget begribeligt er det, at da han

spændte Födderne fast i Stolpen og i sin levende Dröm trak af alle Kræfter i Skindet, dette kunde gaae itu. Vel giver Historien ingen Anledning til at holde *Gretter* for en ordentlig Nattevandrer (Somnambul) men da man har Erfaringer nok, at Folk, der ellers ikke havde Vane at være Nattevandrere, dog ved enkelt Lejlighed have foretaget sig virkelige Handlinger i Sövne, saa kan det gjerne være, at den livelige Indbildning har gjort Drömmen under alle de sammenstödende Omstændigheder saa levende, at *Gretter* dernæst virkelig har rejst sig og tumlet om i Stuen, ved Stolperne og ud ad Dören, alt efter sin Dröms Medför. Naturligt var det, at den paa sine Kræfter saa indbildske Mand blev Sejervinder i Drömme, skjönt, da hans Modstander var overnaturligt Væsen, med störste Möie. Meget naturlig maatte Drömmen vise ham den faldne *Glaams* Aasyn meget rædsomt, og lade ham höre den ulykkespaaende Tale. Forestillingens Forbindelse förte alt dette som ogsaa Talens Indhold ordentligviis med sig. Vidner vare ikke ved denne indbildte Kamp, thi Mand og Kone vovede sig ikke frem under Öjnene, da de hörte den Stöj *Gretter* i sin Drömmekamp foraarsagede. Og havde de end tittet op, saa havde de ved Lysets svage Skin dog ej seet andet end den

virkelige *Gretter* tagende bister afsted imellem Bænkestolperne, og hvad de ikke saae af den indbildte *Glaam*, det havde de troet at see. Men om Manden siges udtrykkelig, at han rörte sig ikke, og desmindre kan man troe Konen gjorde det.

Den Erfaring have flere gjort, at de i Drömme, naar de troede at være stædte i megen Fare; have fölt sig afmægtige; det samme skede *Gretter*, indtil Forestillingerne om sin Styrke og om den fældede Gjenganger fremkaldte i ham den, at hans Kræfter vendte tilbage og han nu kunde hugge Hovedet af sin Modstander *).

At han forresten var mödig og stiv af denne, skjönt kun indbildte, Kamp, lader sig let begri-

*) Det kan synes forunderligt, at *Gretter* ved at hugge Hovedet af *Glaam*, troede at gjöre ham uvirksom for Fremtiden, da dog denne uagtet sin upaatvivlelige Död hidtil havde virket saa korporligen. Men saaledes var de Tiders inkonseqvente Overtroe, at Hovedets Afhuggelse kunde gjöre Ende paa en Gjengangers Virksomhed; hvorom mange Sager vidne. I senere Tider brugte man i slige Tilfælde at slaae en Pæl igjennem Ligkisten: hvilket endnu for et halvhundrede Aar siden skede ved de berygtede Vampyrer i Ungarn.

be, da han virkelig havde brugt sit Legeme med största Anstrengelse. Men denne Træthed og Mörhed i Lemmerne maatte i hine uoplyste og overtroiske Tider, være ham et uimodsigeligt Beviis for sin Kamps Virkelighed.

Og saaledes kan da denne eventyrlige Begivenhed ikke svække vor Troe til Fortællerens Sandruhed, da *Gretter* selv og alle Andre holdt Tingen for virkelig Sandhed.

Enkelte Omstændigheder derimod kunne gjerne være forandrede, thi vi bör

4. ikke glemme at denne som de fleste gamle Historier er fortalt en Tidlang mundtlig fra Slægt til Slægt, för den blev forfattet skrivtlig. Det veed jo enhver hvorledes tilgaaer med mundtlige Fortællinger. To Aarsager virke især til at forandre dem, alt som de gaae fra Mund til anden. Lyst til at opvække Beundring hos Tilhöreren, forleder umærkelig Fortælleren til at lægge lidt til og tage lidt fra, der hvor Sandheden synes ham for hverdags. Den anden er, at naar den Fortællende finder een og anden Omstændighed manglende, som hörer til Fortællingens Fuldstændig-

hed, saa föjer han den til, alt som han synes det kunde være rimeligt. Og dette kan stundom skee ganske umærkelig ved Fortællingens Forplantelse. *A* fortæller og en Tilhörer spörger, hvorledes er det vel tilgaaet? eller hvad blev af dette? *A* eller maaskee en anden siger sin rimelige Formodning. Nu börer og husker *B* Fortællingen, og i hans Erindring blander sig Fortællingens Omstændigheder med saadanne tilfællige Formodninger, og nu indförer han disse (uden Forsæt at lægge noget til, ja uden selv at vide deraf, at de ej hörte til *A's* Fortælling) som virkelige Omstændigheder, han blandt de andre har hört af *A*. At dette tidt maatte være Tilfældet i hine Tider, da Overtroe, Mangel paa historisk Kritik var almindelig, og da man fortalte for at more, det vil neppelig drages i Tvivl. En Omstændighed kommer endnu til. Et eller andet uvæsentligt har Fortælleren glemt, husker ej ganske hvorledes det var, og nu for ej at blive ufuldstændig, fortæller han herefter hvad han holder for rimeligt at være.

Agter man paa dette, som jo ogsaa i vore slebne Tider findes saa idelig i mundtlige Fortællinger, saa vil man ingenlunde undres, at finde i hine Tiders Historier, Overdrivelser eller Omstæn-

digheder der virkelig vare tildigtede. Saadanne synes her at være: de Spor saa store som en Karbund; det, at de ikke fandt *Glaams* Liig saalænge Præsten var hos dem, og at det varede en heel Dag. Meget muueligt at ved jevnlige Sneefog man tog Fejl af Vej og Sted, og trak en Stund om med den maaske kuldskjere Præst, som da blev kjed af det og gik sin Vej, hvorefter de omsider fandt Liget. Ihvor kort Dagen ved Juletider er i Island, saa er det dog Overdrivelse at de ledte den hele Dag forgjeves. Öjensynlig findes her desuden det Overdrevne, thi Ordene ere saaledes: „Og tredje Da„gen tog Præsten hjemme fra, og de ledte den„ne hele Dag og fandt ikke *Glaam*. Præsten „vilde ikke lede længer om ham: og altid naar „Præsten ikke var med, fandt de *Glaam*.“ Det sees her ligefrem at det sidste er Tillæg, og ikke synderlig vel betænkt. Tillægget vil indbilde os at *Glaam* var bange for Præsten, og det kunde gjöres rimeligt, hvis det var blevet sagt, at Præsten gik og kom, og hvergang han var tilstede saaes Liget ej; hvergang han var borte saaes det. Men Præsten ledte med dem den hele Dag, blev kjed og gik sin Vej, og da fandtes ende-

lig det Sögte. Det kan da ikke siges: „altid „naar Præsten ikke var med, fandt de *Glaam*.“ Her er da saadant et udpyntende Tillæg. Ligesaa overdrevet er det at *Thorgöts* Been vare alle knuste. Samme Talemaade findes siden om *Gretters* Hest. Saadant er ogsaa det at *alle* Heste og Hunde dræbtes som vare paa Vejen i den Egn; ligesom at *Glaam* ödelagde alle Gaarde der i Nærheden.

Som en Rimelighed er tillagt, at *Gretter* og *Thorhall* brændte *Glaam*. At det ikke har været saa i sig selv, det forstaae vi let, og at denne Omstændighed ikke kunde være Indbilding er lige saa forstaaelig; den er da kommet til siden. Ventelig endte *Gretters* Dröm med at *Glaam* sank i Jorden, ligesom *Sote* da han var overvunden af *Hörd* (Hörds og Holmboernes Sage) eller om han ikke virkelig drömte det, saa troede han det rimeligviis, da han vaagnede og saae intet til den halshugne *Glaam*: thi det var efter flere Sagers Medför Almuetroe, at slige overnaturlige Væsener sank i Jorden. Denne Omstændighed har Fortælleren maaskee glemt og derfor endt sin Anekdot saaledes som sligt plejede som of-

test at ende, at saadanne uregjerlige Legemer brændtes *).

Historieskriveren har altsaa her ikke fortalt andet end hvad *Gretter* og hans Medlevende, og Historieskriveren og hans Medlevende holdt fulde ligen for Sandhed og Virkelighed, og derved er da Historiens Sandruhed reddet.

ABRAHAMSON.

*) Som ogsaa gjordes ved den ondskabsfulde *Thorolf Krumfod*, som herovenfor er nævnt (af Eyrbyggia) og ved mange flere. *Thorolfs* Aske blev ligeledes fört til afsidesliggende Sted.

---

---

# OM NYTTEN
AF DEN
# ALMINDELIGE RETSLÆRES
## GRUNDIGE STUDIUM
for Mennesket, for Borgeren i hans forskjellige Stilling, for Videnskabsmanden og i Særdeleshed for den *Lovkyndige*.

Den *almindelige Retslæres*, eller saakaldte *Natur-Rets* grundige Studium har de mest gavnlige Fölger, ligesom derimod dets Försömmelse eller superficielle Behandling de mest skadelige.

Ethvert Menneske paaligger visse Pligter og tilkommer visse Rettigheder. Disse ere ikke tilhobe Menneske-Værk, men enten *umiddelbar* grundede i Fornuftens Lovgivning, eller stötte sig i det

mindste *middelbar* paa samme, fordi den borgerlige Lovgiver selv maa hente sin Autoritet derfra og i sine Love have hiin, som deres fælles Kilde for Öjne. Kundskab om sine Rettigheder og Pligter i Almindelighed, og om de naturlige i Særdeleshed, er den vigtigste for Mennesket, da han derved allene sættes i Stand til at opfylde sin *moralske*, det er, sin höjeste Bestemmelse. Ukyndighed i disse nedværdiger ham til Dyret, der blot adlyder Sandselighedens Bud; den gjör ham til et egoistisk Væsen, der blot seer hen til sin egen Interesse, til et slavisk Væsen, der rolig taaler at hans fornuftige Deel indskrænkes, naar kun den dyriske faaer nogen Erstatning derfor, og derimod til et despotisk Væsen, naar han ustraffet kan krænke andres Rettigheder.

Vi behöve kun at kaste Öjet paa de österlandske Folk for at overbevises om Skilderiets Rigtighed. Sultanen despotiserer over Storviziren, Storviziren over Paschaerne, Paschaerne over deres Underhavende, og saaledes undertrykker enhver Statens Borger og undertrykkes vexelviis. Hvilken er Grunden til dette almindelige Undertrykkelses System, uden Mangel paa tydelig og levende Kundskab om de Rettigheder, der tilkom-

me dem selv og andre? I enkelte Europas Stater kan der og være Despotie, men denne vil aldrig blive saa almindelig eller saa vedvarende, fordi Oplysningen hos Folket er langt större. Saminenligner man Europas Stater med hinanden, vil man finde, at Frihed og Agtelse for Menneskets og Borgerens Rettigheder staae i nöje Forhold til den moralske Oplysnings större eller mindre Grad.

Dersom denne Oplysning skal være sand og stifte den forönskede Nytte, maae enhver kjende de Rettigheder, der tilkomme ham baade som *Menneske* og som *Borger* og de Pligter, han bör opfylde i denne *dobbelte* Egenskab. De bör udledes af deres ægte Kilde, fremstilles i deres ejendommelige Reenhed, luttrede fra alle menneskelige Tilsætninger, og i deres rette gjensidige Forhold, for at ingen blot udvortes Lovmæssighed, der allene er tilfældig og et utilstrækkeligt Værn mod Sandselighedens Tillokkelser i vanskelige Öjeblik, men tillige indvortes Sædelighed skal bevirkes, for at ikke ligegyldige Handlinger skulle udgives for Pligter og ved disses forögede Mængde Agtelsen for de virkelige Pligter svækkes, for at ikke betingede Pligter skulle forvirres med ube-

tingede', Dyds- med Rets-Pligter, de væsentlige Menneske-Rettigheder med de tilfældige, Dydelærens Forskrivter forvirres med Retslærens, Politikens med dem begge.

Sand og grundig Indsigt i Retslæren i Særdeleshed vil medföre, at Borger vil sjeldnere fornærme Medborger, det eene Menneske det andet, uden Hensyn til dettes Stamme, Farve, Kjön, Alder, Religion eller politiske Overbeviisning. Man vil ej længere troe sig beföjet til at lade Negeren trælle, fordi han er sort og hans Herre hvid, til at bedrage Indianeren, fordi han ej er Christen eller ikke lever i saadanne Stats-Forbindelser som vi. Et almindeligt Broder-Baand vil omslynge vor hele Art, der er kaldet til fælles Beboelse af denne Jordplet, og bærer Præget endog midt i sin Udartning, af een förste fælles Nedstammelse.

Undersaatten vil da vorde lydig mod Lovene og mod Regjeringens Bud, ikke blot ved Vanens eller Opdragelsens Magt, eller af slavisk Frygt men af indvortes Overbeviisning, fordi han skjönner de Indskrænkningers Nödvendighed, som Mennesket maa underkaste sig i det borgerlige

Selskab, saafremt han vil nyde de store Fordele det allene kan forskaffe ham. Han vil, saavidt det staaer til ham, virke tilligemed den indsatte Regjering til dens velgjörende Hensigters Fremme, og ved denne Medvirken fra Undersaatternes Side vil disse virkelig opnaaes, hvilket ellers torde være umueligt. Troer han derimod at de gjeldende Love eller gjorte Foranstaltninger ikke aldeles stemme med Borger-Samfundets Formaal eller krænke enkelte Undersaatters Rettigkeder, da vil han ikke tage sin Tilflugt til Magten, men ved Fornuftgrunde oplyse Regjeringen om dens Vildfarelse eller om de Forandringer, der burde gjöres til Statens Bedste, fremsatte med den Beskedenhed, den eene Borger endog bör iagttage i Meenings-Strid mod den anden, men meget mere Undersaat mod sin Regent, og saaledes gjöre det værdigste Brug af den ham tilstaaede Skrive- og Trykke-Frihed. Ukyndighed i den almindelige Retslære eller superficiell Indsigt i samme föder derimod enten slavisk Lydighed af sig, eller frembringer idelig Misfornöjelse mod Regjeringen, urimelige Fordringer, som den ej kan fyldestgjöre, ja! endog Tumult, Oprör, hvorved Nationen ikkun bliver end mere barbarisk og hele Menneske-Slægten (ved den betydelige Indfly-

delse det eene Folk har paa det andet) standses i sin Fremgang til Forædling.

Ligesom Undersaatterne maae være oplyste om deres Rettigheder og Pligter, maae Regenten og hans Mandatarier, det er, Övrigheds-Personer og alle Embedsmænd i Almindelighed ligeledes være det, for at de kunne vide *hvad* borgerlig Lovgivning og Regjering skal og kan bevirke og *hvorledes* det skal bevirkes: Materien og Formen. I modsat Fald vil Lovgiveren ofte af Mangel paa Kundskab om den lovgivende Magts rette Grændser befatte sig med det, der ikke hörer under verdslig Magt, stundom krænke Undersaatternes Rettigheder som han skulle hævde og forsvare, og Regjeringen gjöre Brug af uretfærdige Midler til gode og lovlige Hensigters Opnaaelse. En Regent, der kjender og agter sine og sit Folks Rettigheder, kan virke usigelig meget Gavn, ligesom den, der miskjender disse, kan sætte i det mindste den Nation, han hersker over, flere Aarhundrede tilbage.

Der gives Fyrster, der med beste Villie, at fremme deres Undersaatters Vel, af Mangel paa tilstrækkelige Indsigter i den almindelige Rets-

lære aldeles have forfejlet denne velgjörende Hensigt. Kejser *Joseph II* kan anföres som et mærkeligt Exempel herpaa. I alle hans Love og Foranstaltninger spores de bedste Hensigter; men de Midler, han betjente sig af for at opnaae dem, kunne ofte ikke bifaldes. Han vilde udbrede Oplysning og bedre Religions-Indsigter, ved Tvang. Alt skulde iværksættes pludseligt og paa eengang, uden at Gemytterne dertil vare forberedte. Derfor miskjendtes han aldeles; der opstod kort förend hans Död en farlig Revolution i de österrigske Nederlande, en anden endnu frygteligere truede med at bryde ud i Ungarn, og der vare paa samme Tid Gjæringer i Böhmen. Det förste hans Eftermand, *Leopold*, maatte gjöre var at tilbagekalde disse Love og Indretninger, der havde opvakt saa almindelig Misnöje — og det vil nu blive langt vanskeligere end ellers atter at faae dem indförte, om man dertil end maatte bruge de lemfældigste og klogeste Midler.

I de nyeste meest roeste Lovböger spores ligeledes Mangel paa grundige Indsigter i dens Videnskab. Man læse den nye Preussiske Criminal-Ret og man vil finde flere Bestemmelser, der stride mod det, Retfærdighed tilsiger. Saaledes

fastsættes, at en Majestæts-Forbryders uskyldige Börn skulle forviises Landet og udelukkes fra al Adgang til offentlige Embeder i Staten; — denne Haardhed forsvares i Udkastet ved politiske Grunde, ja! anprises endog som særdeles Mildhed, fordi der i de romerske Love findes endnu haardere Bestemmelser. Forældre, Gejstlige, Skolelærere skulle efter disse Love være ansvarlige for at deres voxne Börn og forrige Disciple ej foretage sig nogen strafværdig Handling, ligesom Opdragelse og moralsk Underviisning kunde skabe Moralitet, og ej allene var indskrænket til at fremme dens Udvikling. Ufuldkomne Pligters Overtrædelse ansees i denne Lovbog ofte og uden Nödvendighed som Forbrydelse. Et Menneske straffes uden Undtagelse, fordi han ej har reddet en anden fra en Livsfare; Raadvildhed, en sædvanlig Virkning af Angest og levende Deeltagelse i den andens Vanheld, tages ikke engang i Betragtning. Hvor fortrinligere er vor Lovgivning, der ved Udmærkelse og Belönning opmuntrer det sandselige Menneske til at glemme egen Fare for at redde sit Medmenneske! Den nye preussiske civile Lovbog fejler ofte ligeledes af samme Aarsag. Jeg vil her allene anföre, at Egteskaber ved den venstre Haand, der saa me-

get degradere Konen, ere lovmæssige, at Egteskaberne ved altfor meget at lette Skilsmissen, forandres til et Slags Concubinat. Saadanne Fejl ere Virkninger af vore Tiders Halv-Kultur. Den Lov-Concipist der bortkaster den sunde Menneske-Forstands Ledebaand for at gaae paa egen Haand, men ikke trænger dybt nok i sine Speculationer, staaer langt större Fare for at falde, end den, der allene indskrænker sig til at fölge den indvortes uudviklede moralske Fölelses Inspiration. Det *Pope* tilraaber Digteren: drink deep, or taste not of the Pierian spring, maa med vel saa stor Föje indskjerpes Natur-Rettens Dyrker, for at han ikke skal insanire cum ratione, hvilket her er af des skadeligere Fölger, da det gjelder om Rettigheder.

Almindelig Erkjendelse af den naturlige Retslære, forsaavidt den bestemmer Staternes gjensidige Rets-Forhold, vil uden Tvivl meget bidrage til at formindske om ikke reent forjage disse Erobrings-Krige, som Ærgjerrighed frembringer, Krigene selv ville föres med större Agt for de krigende Magters Undersaatters og for de Neutrales Rettigheder, og Tractaterne efterleves med Redelighed og Nöjagtighed. At Folke-Retten

ved flere Sophisters Bestræbelser er bleven til en problematisk Videnskab har nedrevet det eneste Værn den mindre Magt har mod Förurettelser af den större, naar undtages det saare tilfældige, som andre store Magters Rivalitet kan bevirke. De Forsög, der i enhver Krig eller Strid imellem Stater gjöres af begge Partier for at overbeviise Publicum om deres Sags Retfærdighed beviise imidlertid at Retslærens Stemme endnu ikke er aldeles undertrykt i disse store Anliggender, thi ellers skulde de allene appellere til Styrken. Den phiiosophiske Retslærer tör derfor gjöre sig Haab om ogsaa her at befordre Menneskehedens Sag, ved at udvikle Nationens Rettigheder lyst og kraftfuldt; saa at enhver Regent, der fristes til letsindigen at bryde Traktaten eller underskrive en uretfærdig Krigs-Erklæring, skal skjelve ved Tanken om Samtids og Eftertids Fordömmelse.

Naturrettens Studium er af störste Nytte for Videnskabsmanden. Ingen fortjener Navn af Philosoph, der fattes en fuldendt systematisk Kundskab om Menneskets Rettigheder, der tilligemed Læren om Pligterne er det sidste Öjemeed (finis ultimus) for al Philosophie. — Uden Kundskab om den naturlige Retslære bliver Historieskrive-

ren en tör Annalist og Historien den ufrugtbarste af alle Videnskaber; udarbejdes den derimod med Hensyn til Menneskets moralske Bestemmelse, fremstilles Menneskeslægtens gradviise, skjönt langsomme snæglelige Gang til Oplysning og Forædling, udmærkes de politiske Revolutioner, der have fremskyndet den, de Regjeringer der have agtet og de der have undertrykt Undersaatternes Rettigheder, de store Mænd, der ved Lærdom eller ædel Daad har virket til dette Öjemeed, da bliver den en saare vigtig og interessant Videnskab. — Ville vi bedömme nu levende Nationer, maa Retslæren saavel som Dydelæren fornemmelig lægges til Grund for denne Bedömmelse. Af Rejsebeskrivelser, der skulle gjöre os bekjendte med Folket og ej blot med Jorden det beboer, fordres derfor at de ere forfattede med bestandigt Hensyn hertil. — Theologen kan ikke undvære vor Videnskab. Hvorledes skal han bestemme om de Böger, der tillægges en guddommelig Oprindelse, *mueligen* kunne have den, uden ved at sammenholde deres Lærdomme med den naturlige Retslæres og Dydelæres Forkrifter? Om de *udvortes* Kjendemærker for deres Guddommelighed kan der da först blive Spörgsmaal, naar de *indvortes* Kjendemærker ere tilstæde, el-

ler naar de intet indeholde, der jo kan bestaae med Fornuftens Lovgivning; i modsat Fald ville enhver Sværmer kunne paatvinge os en Aabenbaring. Læren om Tilregnelse, om Straffe og Belönninger, Forskjellen imellem Legalitet og Moralitet ere Grundvold for al Theologie, men i Særdeleshed for den christelige hvis Central-Punkt er Læren om Forsoningen.

For den Lovkyndige, baade den theoretiske og den praktiske, er denne Videnskab ganske uundværlig. Alle positive Love bör enten være grundede i Naturens Ret, eller i det mindste ikke stride imod den. I förste Fald maa den Lovkyndige henflye til denne Videnskab, for at kjende de moralske Aarsager, der have bestemt Lovgiveren, i sidste vil han ved Lovens Afvigelse fra Natur-Retten forvisses om, at den er bleven til af politiske Grunde, som han maa söge at udfinde, og derved sættes han i Stand til at fortolke Loven rigtig og undgaaer at gjöre sit eget Hjernespind til Lovgiverens Værk. For den Danske Lovkyndige bliver denne Undersögelse saa meget vigtigere, fordi vor Lovbog sjelden angiver Grunde til dens Bestemmelser. Lovfortolkeren vil stundom opdage Strid imellem den bor-

gerlige og Fornuft-Lovgivningen; som Skribent vil han da söge at sætte denne Strid i et klart Lys, for derved maaskee at bevæge Lovgiveren til at forandre eller reent tilbagekalde den *), men som Dommer forpligtes han ligefuldt til at anvende og som Övrigheds Person at exeqvere den i givne Tilfælde, da han i disse Egenskaber allene er Lovens Organ, uden at han maa driste sig under Paaskud af dens Ubillighed at forandre og modificere den, hvorved han gjorde sig skyldig i et strafværdigt Indgreb i den lovgivende Magt, og viiste Overhörighed mod Regenten, hvis Mandatarius han er. I modsat Fald havde vi ligesaa mange Lovgivere som Dommere og Övrigheds-Personer i Staten, uagtet Lovgivningen og den lovgivende Magt ikkun skal være een. Den theologiske ogsaa moralsk sande Regel at man heller maa adlyde Gud end Mennesket, maa ikke

*) Som Exempler herpaa hos os kunne anföres Forordn. 5 Mart. 1734 især dens 7de §. som ej allene fastsætter, at en Tjenestepige, der besvangres af sin Husbond under Egteskabs-Løvte, ej skal kunne vinde Egteskab, men endog straffes som for aabenbar Utroeskab, uden Hensyn til om hendes Vandel tilforn har været ulastelig, uagtet det er høist sandsynligt, at det er Husbonden der er Forføreren og

mislede ham, thi den gjelder kun, naar der som privat Undersaat paalagdes ham, at udföre aabenbar Udaad, thi da berettiges han *indvortes* vel ikke til voldsom og aktiv Modstand, men allene til negativ, til at undlade at efterkomme Befalingen; her derimod, hvor han handler i *offentlig* Qualitet, i Lovens, i Regjeringens Navn er Bröden paa ingen Maade hans, men Lovgivningens, Regjeringens, der befalede Handlihgen. Er Loven tvivlsom, kan den forklares paa en Maade, der stemmer med Naturens Ret og paa en anden der strider mod den, vil han helst antage den förste Meening, fordi Lovgiveren maa formodes at have villet det, han burde have villet. Dette maa dog forstaaes allene om det Tilfælde, at den borgerlige Lov virkelig er tvetydig, saa at der tale lige stærke Grunde for den eene og for den anden Meening, thi man gjör sig ligesaavel skyldig i Indgreb i den lovgivende Magt ved at forbedre som ved at for-

Pigen den Forförte, som og Forordningen af 14 Maj 1754 §. 2. der ikke blot fritager den Mindreaarige for at betale den Gjeld han har gjort uden Curators Samtykke, men endog fastsætter Straf, naar han efterkommer sin indgangne Forpligtelse.

være den borgerlige Lov. Den rationale Lov-
Fortolkning maa derfor vige for den historiske
og dette er först naar den sidste forlader een,
at man er beföjet til at henflye til hiin. — Tier
den borgerlige Lov aldeles, eller, er et eller an-
det juridisk Spörgsmaal paa ingen Maade oplöst
i Loven, maa Dommeren ligeledes tye til Na-
turens Ret som den eeneste Lovgivning, han un-
der saadanne Omstændigheder kan anvende. Man-
ge tusende Tilfælde blive paadömte efter den
allene, saalænge den borgerlige Lovgivning end-
nu er saa ufuldkommen. Hos os gjelder den
saa meget mere, fordi vor Lov indeholder ikkun
flere enkelte Tilfælde med tilföjede Bestemmelser
hvad der i disse skal være Ret, men ikkun saare
faae Principier. Denne Bemærkning troer jeg
er tilstrækkelig for at overbeviise vore Lovkyn-
dige om, at de ej maa betragte Naturens Ret
som en videnskabelig Luxus-Artikel, de i det
Praktiske ej kunne före dem til Nytte, men at
denne Videnskab ej er mindre nödvendig for den
praktiske, end for den theoretiske Jurist, uden
hvilken han meget ofte vil befinde sig i störste
Forlegenhed. Den kaldes derfor med Rette en
*Hjelpe-Ret* (jus subsidiarium). Har man derimod
Hensyn dertil, at de borgerlige Love selv maae

være byggede paa den, dersom de ellers skulle være retfærdige, fortjener den Navn af *Hoved-Retten* (jus principale) hvilken den Lovkyndiges Videnskab maa gaae ud fra, saafremt han skal kunne ansees for Videnskabsmand.

SCHLEGEL.

---

# OM DE SKAARNE STENE
Og
# KONSTEN AT GRAVERE DISSE.

Stenskjærer-Konsten, eller den Konst at gravere i haarde Stene, har i Alderdommen ikke allene, ligesom de skjönne Konster i Almindelighed, opnaaet en höj Grad af Fuldkommenhed, men været tillige saa frugtbar i sine Frembringelser, at af intet andet Slags Konstværker ere os fra de Tider saa mange endnu tilbage, som af disse. Denne Mængde af antike skaarne Stene, den Overflödighed af skjönne og med den störste Konst udförte Forestillinger, som derpaa

forekomme, og den Begjærlighed, hvormed de fortrinlige af disse ere af nyere Konstelskere blevne sögte, og ofte med store Summer betalte, gjöre disse Konstværker i flere Henseender interessante. Ogsaa de nyere Tiders Mestere have med saa megen Hæld beskjeftiget sig med denne Konst, at de i denne, meer end i nogen anden, ere blevne anseete for at nærme sig Alderdommens Fuldkommenhed; deres Arbejder have ofte rivalisert med de gamles, og ere ikke sjelden blevne tagne for sande Antiker.

Da altsaa denne Konst baade i de ældre og nyere Tider har været dreven til saa höj en Grad af Fuldkommenhed, dens beste Arbejder været anseete med saa megen Beundring, og været holdte i saa höj en Priis, og dens Produkter ere i en saadan Overflödighed forhaanden, vil det uden Tvivl være nyttigt, eller dog til gavnlig Underholdning, at lære noget nöjere at kjende denne Konst. Jeg smigrer mig derfore med, at det vil finde Selskabets og de tilkommende Læseres Bifald, at jeg i en kort og almeenfattelig Afhandling foredrager det vigtigste af denne Konstes Historie, af dens mekaniske Udövelse, og tilföjer nogle Bemærkninger om de gamle konstværker

Fortrin for de nyeres af det Slags, og om de Regler, hvorefter hine pleje at adskilles fra disse.

De förste Spoer af denne Konst lærer Historien os at finde hos Ægypterne; det var her Jöderne havde lært at udgrave Navnene af deres Stammer i de Ædelstene, som Aaron bar i sit Brystspan. Om Ægypterne selv have opfundet denne Konst, eller den fra Asien, tilligemed de Stene, som blev brugte hertil, var kommen over til dem, derom lærer os Historien intet. At Grækerne derimod have fra disse bekommet denne, saavelsom Anviisningen til de övrige Konster, hvilke deres eget Genie siden saa meget forbedrede, dette siger os Historien og bestyrkes ved den Overeensstemmelse, som vi finde imellem de ældste græske skaarne Stene og den saakaldte Ægyptiske Smag. Den förste af en græsk Konstner forfærdiget Steen berettes at have været den, som Polycrates, Konge paa Samos, ejede, hvilken var skaaren af en Theodorus fra Samos, der levede i det 6te Aarhundrede for Christus. Omtrent hundrede Aar sildigere fra Pericles's Tider indtil Alexander den Store steg Konsten til sin höjeste Fuldkommenhed; og denne Monarks stolte Forbud, at ingen, uden Pyrgoteles, maatte

skjære hans Billede i Steen, lærer os at kjende denne Konstner som den mest berömte Mester paa sin Tid. Konsten vedblev i Grækenland, indtil det ved Romerne var bleven udplyndret saavel for sine Konstværker, som for sine Rigdomme, og da flyttede den tilligemed Konstnerne selv til det mægtige og rige Rom. Her fandt denne Konst, hvis Værker ved Krigene i Asien og Grækenland og ved de der udövede Plyndringer vare blevne Romerne bekjendte, det mest udmærkede Bifald. Samlinger heraf bleve snart anlagte og Brugen af skaarne Stene overmaade almindelig. De anvendtes til Signetringe, hvilke sædvanlig brugtes paa de Tider til at forsegle alle Lukker med i Husene, hvor vi nu bruge Laas og Nögle, til allehaande Smykker i Klædedragten af Fruentimmerne som Mandfolkene, til at pryde forskjellige Meubler med, især Kar, som bleve brugte ved Taffelerne; og saadanne bleve endog undertiden udskaarne af hele haarde Stene. Dette udstrakte Brug af disse Konstværker gjorde, at de rigere endog havde hele Verkstæpaa deres Viller, hvor disse af deres Slaver bleve forarbejdede. Man kan heraf let forklare sig, hvorledes saa stor en Mængde af gamle skaarne Stene endnu kan være forhaanden; ligesom og-

saa, hvorledes saa mange af disse kunde være saa maadelige, eller endog saa ganske slette, som vi ofte finde dem.

Men saa frugtbar end denne Stenskjærerkonstens blomstrende Periode i Rom var, der begyndte omtrent ved Augustus's og endtes med Antoninernes Tidsalder, saa var det dog næsten ene græske Konstnere, som udövede den. Af de mangfoldige Navne paa disse Konstnere, som ere bekjendte, ere særdeles faa Romerske; og ingen ere det af dem, hvis Arbejder ere mest berömte. De allerfleste skaarne Stene, som ere tilbage fra Alderdommen, og fölgelig ogsaa de fleste skjönne Antiker hidröre fra denne Periode; imidlertid har den ogsaa frembragt mange, af hvilke disse Tiders mangehaande overtroiske Forestillinger mere, end Konsten og dens Regler kunde kjendes. Et eget Slags af disse, som nærmere formedelst deres store Mængde fortjener at kjendes, ere de saakaldte Abraxas.

Fra de ældste Tider tillagde Overtroen visse Stene en besynderlig Indflydelse paa Menneskets physiske Tilstand, og Uvidenheden anpriste endog disse som tjenlige Lægemidler imod allehaande

Svagheder. De gamle Skribentere, som have handlet om Stenenes Historie, fortælle meget om disse Stenenes physiske Kræfter. Men en nye Overtroe, som udgik fra Orienten, og fornemmelig i de förste Romerske Kejseres Tider udbredte sig overalt, forögede endnu mere den Tillid, man i Forvejen havde til visse Stene, og gjorde deres Brug mere almindelig. Da nemlig den Troe var opkommen, at Stjernerne havde en særdeles Indflydelse paa Mennesket, og at især en nöje Forbindelse fandt Sted imellem det Stjernebillede og den Himmellegemernes Stilling imod hinanden, under hvilken et Menneske var födt, og dette Menneskes saavel moralske og physiske Beskaffenhed, som ogsaa Skjebne og Begivenheder i Verden, begyndte man at lade grave i Steen enten enkelte Stjerner, under hvis besynderlige Beskyttelse man troede sig at staae, eller flere saadanne, der havde Hensigt til den saakaldte Nativitets-Constellation, og at bære disse hos sig bestandig. Saadanne Amuleter bleve anseete som kraftige Forvaringsmidlrr, imod alt Ondt, som Hjelpemidler til at blive lykkelige, og som virksomme til at gjöre Mennesket paa en Maade til Herre af sin Skjebne; men de varieredes meget, eftersom Overtroen selv antog forskjellige Gestal-

ter. Man gravede da i dem ogsaa visse, helst Ægyptiske Guddommes, Billeder, Hieroglypher, symboliske Tegn, visse Ord eller magiske Formeler, hvilket alt blev tillagt de samme skjulte overnaturlige Kræfter. — Ordet Abraxas, med hvilket denne Klasse plejer at benævnes, bemærker, naar Bogstaverne ansees som Tal, Tallet 365, hvilket Antal Himle en vis paa den Tid berömt Sekt antog som underordnet deres överste Guddom.

Med de seenere Romerske Kejsere, som fulgte efter Antoninerne, udartede Konsten efterhaanden, og sieldne ere de gode Arbejder, som i disse Tider bleve frembragte. Da det vestlige Kejserdom i det 5te Aarhundrede var ödelagt, og Barbarerne oversvömmede Italien, uddöde Konsten ganske i Occidenten; den vedligeholdt sig derimod, skjönt yderst udartet og fordærvet, i Orienten, saalænge det græske Kejserdom der stod ved Magt. Ved dettes Fald i det 15de Aarhundrede og Constantinopels Indtagelse ved Tyrkerne, flygtede de græske Konstnere til de vestlige Lande, og bragte da denne, som de övrige Konster, först igjen til Live i Europa. Italien og især Florens modtog med aabne Arme disse Flygtin-

ge, og denne Konst fandt saavel her, som hos andre Fyrster i Italien, strax megen Bifald. Italienske Mestere bleve da snart dannede, disse udbredte Konsten, og Smagen herfor tog igjen saaledes til, at baade Samlinger af disse Konstværker, som man efterhaanden opgravede i stor Mængde af Jorden, eller fandt i begravede Ruiner, paa flere Steder bleve anlagte, og Bruget af dem til allehaande Prydelser, fornemmelig paa Helligdommene i Kirkerne, blev igjen indfört. Fra denne Tid af have da mangfoldige Mestere arbejdet i denne Konst, og indlagt sig derved megen Berömmelse. Den er især bleven dreven i Italien og af Italienerne; men dog ogsaa paa andre Steder og af andre Mestere. I de sildigere Tider have især 3 tyske Mestere udmærket sig ved denne Konst, Natter, Pickler og Hecker; af hvilke den förste ogsaa her i Danmark i Kong Christian 5tes Tid har arbejdet for Hoffet.

De skaarne Stene ere i Henseende til Arbejdets Beskaffenhed af to Slags; de ere enten saaledes skaarne, at Billedet er indgravet i dem, og en saadan Steen er i Konstsproget en Intaglio; eller saaledes, at Billedet er ophöjet i et

Relief paa Stenen, og hedder da en Camee. Arbejdet ved de förste kjendes da ikkun rigtig, naar de i en blöd Materie aftrykkes; og det er derfor disse, som i Alderdommen ere blevne brugte til Signetringe. Det andet Slags brugte de Gamle til forskjellige Zirater, særdeles Fruentimmerne til Hovedsmykker, og til Prydelser paa deres Klæder; de bleve ligeledes indfattede i Drikkekar og andre Vaser, og paa de af hele Stene udskaarne Kar vare ligeledes saadanne ophöjede Figurer anbragte. Der er derfor ogsaa af disse en stor Mængde tilbage fra Alderdommen, skjönt man vel i Almindelighed kan antage, at de Gamle have skaaret flere Intaglier end Cameer, de nyere derimod, da det almindelige Brug af hine til Signetringe ikke mere fandt Sted, flere Cameer end Intaglier.

Materien, hvoraf man saavel i Alderdommen som i de nyere Tider har betjent sig til disse Konstværker, er de saakaldte Ædle- og Halv-Ædle Stene. Man har vel ogsaa undertiden brugt hertil andre Naturprodukter, saasom Conchylier, forskjellige Metaller, Forsteninger, Bernsteen, Elfenbeen og andre lignende Materier; men da disse Legemer i Almindelighed mangle den Haardhed,

som udfordres til at give Arbejdet den Fuldkommenhed, som man i Alderdommen sögte, er heri ikke bleven meget arbejdet af de Gamle; ikke heller ere mange af dette Slags Arbejder tilbage fra Alderdommen.

De gamle Konstnere saae i at vælge deres Stenarter fornemmelig derpaa, at disse hverken vare for haarde, saa at der under Udarbejdningen kunde udspringe Stykker af dem, eller for blöde, hvilket igjen hindrede Arbejdets Fuldkommenhed, Contourernes Skarphed og Gravurens Fiinhed. De allerhaardeste af de ædle Stene, saasom Diamanten, Rubinen, Saphiren og andre, have de derfor aldeles ikke, eller dog sjelden udgravet; og de udskaarne Gemmer, som findes af disse Stenarter, ere meget mistænkelige naar de udgives for Antiker, og tilhöre sædvanligen nyere Konstnere. Det er meget bleven omtvistet, om de Gamle overhovedet have forstaaet at skjære Diamanter; og denne Tvist er indtil denne Dag ikke fuldkommen afgjort. Det tillægges en Konstner i det 15de Aarhundrede at have i de nyere Tider först fundet den Konst at slibe Diamanter, og andre Mestere nævnes i det fölgende Aarhundrede som de förste, der have gra-

veret denne Steen. Imidlertid udgives adskillige skaarne Diamanter for at være antike, og ere endogsaa af Kjendere blevne holdte derfor. Andre derimod tillægge disse nyere Konstnere, og paastaae, fornemmelig paa Grund af de gamle Skribenters Taushed om denne Sag, at Diamanten ikke i Alderdommen er bleven skaaren; hvilket ogsaa, indtil upaatvivlelige Antiker fremföres, synes det sikkreste at antage. Foruden Amethysten og Hyacinthen, som jevnlig af de Gamle ere blevne graverede, og af hvilke ikke faa Antiker ere tilovers, ere de övrige ædle Stene sjelden blevne brugte i denne Konst. De saakaldte halvædle Stene vare de, hvori de Gamle mest arbejdede, og de sædvanligste af disse vare de forskjellige Arter af Chalcedonen, Carneolen, Onyx, Sardonyx, og Achaterne. Disse Sorter Stene have de fra Orienten havt fortrinlig skjönne, og have uden Tvivl brugt meget Valg i at udsöge disse. Deres höje dunkelröde Carneoler brugtes til deres fortrinligste Intaglier. Onyxen, naar den havde forskjellige Farver, og især de Stykker, hvori flere forskjellige farvede tynde Lag afvexlede med hinanden, bleve anvendte til ophöjede Arbejder (Cameer). Disse forskjellige Lag bleve da brugte saaledes, at Grunden af Stenen bekom en Far-

re, og den derpaa udgravede Figur en anden; naar Stenen bestod af flere Lag, saa at tvende af disse kunde anvendes paa de udskaarne Figurer, og saaledes til Ex. Drapperiet paa Figurerne faae en Farve forskjellig fra Figuren selv, hvorved det opnaaedes, at en saadan Steen fik noget Udseende efter et lidet Malerie, da vare og ere endnu disse Stykker fortrinlig agtede. Onyx med Striber eller Lag af den Sardiske Steen eller Carneolen var Sardonyx. De store Stykker af disse, saavelsom af de smukkeste Achater bleve brugte til deraf at udskjære de Vaser og Kar, som de Gamle gjorde saa meget af til Pragt i Husene og ved deres Gjæstebud. Af mindre kostbare Stenarter brugtes saavel til Intaglier, som ogsaa, naar de vare af flere Lag, til Cameer, forskjellige Jaspisarter.

Af en Sten, som hos de Gamle hedte Murrha, blev et Slags Kar, som ere berömte under den Titel af Murrhinske Kar, forfærdigede, og bleve holdte i særdeles höj Priis. Intet Stykke af disse kostbare Arbejder er, saavidt bekjendt, blevet tilbage fra Alderdommen, og det er derfor nu omstunder aldeles uvist, hvad Sten det var, hvoraf de bleve gjorte. Nogle have holdt den

for en Porcellan, hvilket dog strider imod de Gamles Beretninger; endskjönt man virkelig ogsaa har havt nogle af brændt Leer forfærdigede Murrhinske Kar, hvilke dog kun var en Efterligning af de ægte. Andre have holdt Stenen, hvoraf de bleve gjorte, for en Lava, men en af de nyeste Skribentere over denne Materie, Grev v. Veltheim, anseer den for at have været en chinesisk Speckstein. De henhöre forresten ikke egentlig herhid, da de neppe have været graverede, men have havt al deres Værd af Stenens naturlige Skjönhed.

Den mekaniske Deel af denne Konst er i sin Sammensætning særdeles simpel, og Instrumenterne, hvormed de udöves, faae. Konstnerens Værktöj bestaaer af et Bord, under hvilket er anbragt et Hjul, der driver en Spindel, som staaer oven paa Bordet. I denne Spindel indsættes en af blödt Jern eller Messing forfærdiget Stifte, paa hvilken man kommer Diamant-Stöv, der forhen med Olje er gjort til en blöd Masse. Hjulet omdrejes med Foden under Bordet, Spindelen og Stiften löbe rundt, og Stenen, som skal graves, holdes af Konstneren til Spidsen af Stiften, og udgraves paa denne Maade af Dia-

mantstövet ved et langvarigt og trættende Arbejde. Men hvor simpel end denne Behandling er, saa indsees det dog let, hvor megen Flid og Taalmodighed det koster, at arbejde i saa overmaade haard en Materie, ligesom ogsaa, hvor megen Nöjagtighed og hvor mange Indsigter i Konsten det udfordrer, paa saa lidet et Rum og i en saa haard Masse at iagttage Konstens fineste Regler og frembringe et virkeligt Konstværk. Stenen, hvori skal graves, er i Forvejen tilskaaren efter den Form, som den skal have, og Tegningen af de Figurer, som derpaa skulle forestilles, er forhen med en Diamant derpaa afridset. Ved de indskaarne Stene maa idelig under Arbejdet tages Aftryk, for at see, hvor vidt man er kommen, og hvad Mangler kunne være at rette; og naar Arbejdet med Hjulet og Stiften er færdigt, maa endnu de sidste Ufuldkommenheder, som ved Aftrykket maatte findes at være tilbage, rettes med Diamantspidsen, og den ganske Gravure til Slutning paa det fuldkomneste poleres.

Med disse Instrumenter og paa denne Maade arbejde de nyere Konstnere, og man har, saavel af de faa og ufuldstændige Beretninger, som

findes om denne Sag hos de gamle Skribentere som af de Gamles Arbejder selv, temmelig sikkert oplyst, at de gamle Konstnere have udövet denne Konst paa samme Maade; skjönt det vel er mueligt, at de kunne have havt saavel nogle Materialier til dette Arbejde, som ogsaa kjendt nogle Haandgreb i det mekaniske, der nu omstunder kunne være ubekjendte. Dette kunde synes troeligt derved, at de Gamles Arbejder, ogsaa i den mekaniske Deel, have en Fuldkommenhed, som det er de nyere Konstnere vanskeligt ganske at opnaae. Imidlertid kunne uden Tvivl disse Fortrin, som i Almindelighed bestaae i et meget skarpt og dybt Snit, og i en fuldkommen Udarbejdelse af endog de fineste Deele af Figurerne, tilstrækkelig forklares af den paa Arbejdet anvendte utrættelige Flid og den ved langvarig Övelse erholdte Færdighed i Konsten; ligesom ogsaa i andre af de skjönne Konster, f. Ex. Billedhuggerkonsten, de Fortrin, som de Gamles Arbejder, ogsaa her have i det mekaniske fremfor de nyere, ikke pleje at forklares af Instrumenternes Forskjellighed fra de nu brugelige, men af en större Færdighed i Konstens Udövelse, og en mere vedholdende Flid i Udförelsen. Det er imidlertid ikke det mekaniske alene, eller heri fornem-

melig, at de gamle skaarne Stene udmærke sig; de have, foruden disse, andre og mere væsentlige Fortrin, hvilke noget nærmere fortjene at oplyses.

De gamle gode Konstværkers sædvanlige Fortrin bestaae i en overmaade rigtig Tegning, i et fornuftigt Valg af Sujetterne, i en simpel og smagfuld Composition, i en med Konstens Regler overensstemmende Fremstillelse, og i en flittig og gratiös Udförelse. Disse Fortrin tilsammentagne udgjöre et nogenlunde fuldkomment Konstværk, saaledes som vi kjende adskillige fra Alderdommen. Men hvor mange Talenter, hvilke intellectuelle Evner, hvor megen Uddannelse af disse, og hvor mange Færdigheder udfordres ikke til at frembringe et saadant Arbejde?

Et originalt Kunstværk er ligesaa vel som et originalt Digt eller en Tale et Genie-Produkt; og begge Deele udfordre tildeels de samme Evner og Fuldkommenheder hos deres Forfattere. Hvad Konstneren saavel som Digteren, der ikke besidder en fiin Smag, en lykkelig Indbildningskraft, en rigtig Dömmekraft, en dyrket Forstand, og mangehaande Kundskaber frembringer, bliver

neppe andet end en smaglös Compilation, hvor Godt og Ondt sammenhobes uden Valg og uden Hensigt, eller hvor dog den hele Composition ingen fornuftig og forstaaelig Sammenhæng faaer, og altsaa ikke kan udgjöre noget Heelt. Enhver Konstner, der ikke blot indskrænker sig til at copiere, er en Forfatter, der ved sine Billeder, Konstnerens Ord eller Bogstaver, vil opvække Tanker, Forestillinger eller Fölelser hos hans Arbejdes Beskuere. Forstaaer han nu blot det mekaniske af sin Konst og intet videre, veed han ikke at vælge de til hans Konst passende Billeder eller bruge dem, som han bör, da er han ligesaa lidet sand Kunstner i Ordets ædlere Forstand, eller ligesaa lidet skikket til selv at udarbejde noget Sujet, som den Mand er skikket til at være Skribent, der blot forstaaer at skrive. Copiere ligefrem en anden, det kunne de vel begge, men endog kun at frembringe en taalelig Compilation, det er dem begge umueligt.

De Ufuldkommenheder, som naturligen flyde af Mangel paa disse Evner, Kultur og Kundskaber, der her ere angivne som nödvendige for den skabende Konstner, ere, om jeg ikke fejler meget, de, hvorved de nyere Konstnere især staae

staae tilbage for de gamle. Jeg behöver vel her ikke at erindre, at hvad jeg siger i denne Sammenligning af de gamle og de nyere Konstnere, forstaaes i Almindelighed; enkelte Undtagelser, som ogsaa ere mig selv bekjendte, kunne intet afgjöre imod mig. I Almindelighed altsaa have de gamle Konstnere sikkert havt en anden Anförsel og have betraadt en anden Vej for at gjöre dem duelige til deres Kald, end det især hos de sildigere Konstnere er bleven Mode. De have derhos, foruden en fuldkommen Færdighed i den mekaniske Deel af deres Konst, sörget for at forskaffe sig en renset og sikker Smag, sögt ved allehaande Kundskaber at erhverve sig Stof til deres Frembringelser, og fornemmelig have de beflittet dem paa at gjöre sig bekjendt med Theorien af den Konst, de udövede. De kjendte altsaa nöje deres Konstes Bestemmelse, dens Grændser, og de Regler, hvorefter den maatte behandles for at opfylde sin Hensigt; de fremstillte derfor intet, som ikke med de skjönne Konsters Hovedprincip, skjön, ædel og simpel Natur, kunde bestaae. Deres Composition var vel udtænkt og lykkelig udfört, Fremstillelsen af Figurerne hverken Carrikatur, eller flau og ubetydelig; den sagde, hvad den skulde, og hvad Konsten tillod

den at sige. Deres Figurer fremsatte de i de skjönneste Stillinger, som med Sujettets Indhold kunde bestaae. De fulgte i Udtrykket, som de gave deres Figurer, Sandheden, uden dog nogentid at opoffre for denne det ædle og det skjönne. Hæftige Affekter, voldsomme Stillinger og alt hvad der kunde skade Skjönheden i Fremstillingen, blev nedstemt under de Grændser, som Reglerne for det skjönne foreskrive. Det er disse Fuldkommenheder, som udgjöre saa at sige de indvortes Kjendemærker paa de gamle Konstværkers Authenticitet; og ved disse vil den övede Kjender af den gamle Konst i Almindelighed ogsaa være i Stand til at skjönne, hvilke Konstværker tilhöre Alderdommen, og hvilke ere frembragte af de nyere.

Ved de af moderne Konstnere forfærdigede Arbejder, der blot ere Copier af Antiker, falder naturligviis en Deel af disse Kjendemærker bort; og da det i denne Konst, som her er omhandlet, ofte er Faldet, at de nyere Konstnere ligefrem have copieret Antikerne, kunne de oven angivne Regler til at kjende Antikerne, ikke være ganske anvendelige i dette Tilfælde. Men her, som sædvanlig ved Copier og Efterligninger, vil i Al-

mindelighed enten den Ængstlighed og Tvang, hvormed Copiisten har sögt fuldkommen at udtrykke sin Original, eller om denne har tilladt sig en friere Efterligning, da nogle Spoer af Afvigelser fra Antikens Smag finde Sted, der hos den, som enten kjender Originalen, eller som er fuldkommen inde i Stilen af den gamle Konst, ville röbe ham Efterligneren, og lære ham at skiælne imellem Copien og Originalen.

Der ere imidlertid ogsaa nogle udvortes Kjendemærker ved de gamle skaarne Stene, som, skjönt ikke altid ganske tilforladelige, dog ogsaa pleje at komme i Betragtning. Man finder imellemstunder paa disse de gamle Mesteres Navne, og dette vilde være et sikkert Beviis paa Stenens Ælde og Authenticitet, dersom ikke saavel Konstneren, der har copiert en saadan Sten, havde ligeledes paa sin Copie tilsat det samme Navn, som ogsaa Bedragere saavel paa deres egne Arbejder, som paa andre skaarne Stene, hvis Værdie de derved have villet forhöje, havde tilföjet gamle Konstneres Navne; hvilket Bedragerie dog ofte röber sig ved en eller anden Urigtighed i det tilsatte Navn. Et sikkrere Kjendemærke er derfor Beskaffenheden af Stenen, om denne er af de Slags, der af de Gamle ere blevne skaarne, og om den hörer til

de Sorter, som man i de nyere Tider ikke mere finder. Endelig seer man paa Arbejdet og den mekaniske Behandling, saavel Snittet i Almindelighed, som især Polituren, hvilken de gamle Konstnere gave deres skaarne Stene fortræffelig. Da imidlertid, som forhen er erindret, de nyere have i denne Konst bragt det til en stor Grad af Fuldkommenhed, ere disse mekaniske Fortrin ikke lette at opdage, eller sikkre at bestemme et antik Værk efter, og tilligemed Beskaffenheden af Stenen, og Ægtheden af det tilsatte Navn, blive derfor altid de oven angivne indvortes Kiendemærker de tilforladeligste Vejledere ved denne Undersögelse.

Nytten af at kjende de skaarne Stene og studere disse, kan ved den Overflödighed, som findes af de skjönneste Værker i denne Konst, og de artigste Forestillinger paa disse, ikke være tvivlsom. Den Lærde, der söger Oplysning om Alderdommens Tænkemaade, dens Fabler og Historier, dens Religion og Sæder, finder i de mangehaande mystiske, historiske, philosophiske og religiöse Forestillinger, som en Samling af skaarne Stene indeholder, overflödige Bidrag til at indsamle disse Kundskaber. Konstneren tilbyde

de den beste Lejlighed til at gjöre sig bekjendt med de Gamles Smag i Konsten, og den Maade de behandlede denne paa. De fremstille ham en Mængde af de skjönneste Figurer og rigtigste Tegninger, lære ham at kjende de höje Idealer, under kvilke de forestilte deres Guder, Helte og de mange personificerte abstrakte Væsener, som deres frugtbare Phantasie havde frembragt; kort, de ere en Skole for Konstneren, som i de vigtigste Dele af hans Konst give ham den fuldstændigste og mest classiske Anviisning, og til enhver Tid og ethvert Arbejde kunde levere ham de skjönneste Mönstere til Efterligning. Men vanskelig var Lejligheden til at bruge disse Konstværker, som ikkun faae havde Lejlighed til at anskaffe sig, saalænge disse Skatte vare indsluttede i Fyrsternes og enkelte Riges Kabinetter. Store og kostbare Samlinger havdes vel paa flere Steder, saasom i Paris, Wien, Berlin og London, men de kunde naturligviis ikke være saa tilgjengelige for Konstnerne og andre Liebhabere, som de fortjente det. Det var derfor et ypperligt Hjelpemiddel til at udbrede Nytten og gjöre Brugen af disse mere almindelig, at man faldt paa ved gode og varige Aftryk af de for-

trinligste Originaler, at mangfoldiggjöre Exemplarerne af disse, og saaledes for en maadelig Priis skaffede lærerige Konstværker i fleres Besiddelse. Allerede i Alderdommen kjendte og udövede man den Konst, ved Flasseflusser at tage Aftryk af de skaarne Stene; og adskillige af disse haves endnu, der endog, naar de indeholde Copier af gode tabte Originaler, ere i en höj Priis. Disse Glas-Aftryk, eller saakaldte Poster, har man i de nyere Tider ogsaa lært at frembringe; og man har tildeels, ved i Glasset at efterligne de naturlige Farver af Stenen, ligesom ogsaa ved adskillige andre Konster, frembragt dem meget skjönne. Men de have den Ulejlighed, at deres Afstöbning let kunde skade Originalerne, og at de ere for dyre til at kunne blive ret almindelige. Flere Konstnere have derfor forsögt paa, i andre Materier og ved en lettere Fremgangsmaade at foranstalte saadanne Aftryk. Man har da foreslaaet og prövet hertil forskjellige Masser af Svovel, Leer, og andre Compositioner; men med ingen af disse har man havt Anledning til at være saa vel tilfreds, som med den af Professor Lippert i Leipzig for omtrent 30 Aar siden opfundne. Af

en Sammensætning, som indtil dende Dag ikke er ganske bekjendt, frembragte han Aftryk af skaarne Stene, der baade vise Originalerne saa skarpe og fuldkomne, som det overalt ved Aftryk er muéligt, og forbinde hermed den gode Egenskab, ikke let at fordærves ved Fugtighed, eller andre Vejrligets Afvexlinger. Han har af den store Mængde Aftryk af gamle Originaler, som han havde forskaffet sig, gjort en Samling af Aftryk i denne af ham opfundne Masse, og udgivet, tilligemed Beskrivelsen herover, omtrent 3000 Stykker, der bleve solgte for 30 Rigsdaler et tusinde. Dette saakaldte Lippertske Daktyliothek, der baade som det nyeste og fortrinligste Arbejde af dette Slags, virkelig ogsaa er det mest bekjendte, indeholder et Valg af Alderdommens beste Værker i denne Konst; og de kunne altid give, saavidt det uden Originalerne er mueligt, et temmeligt rigtigt og fuldstændigt Begreb om denne Konst. Brugen deraf er derfor i Lande, hvor Originalerne ere saa sjeldne, som hos os, meget at anprise, og dette Værk baade for den Lærde og Konstneren vigtigt; kun var det at önske, at de sildigere fundne Mesterværker, eller de af Lippert

forbigangne ældre, maatte i et Tillæg bleve tilföjede; hvilket man maaskee ogsaa af vore Tiders ivrige Bestræbelse for de skjönne Konsters Udbredelse med Rette snart kan vente.

RAMUS.

# JÖRAN STJERNHJELM,
## SVENSK DIGTER.

Tvende af våre berömte Forfattere have nylig, den ene i bibliographisk, den anden i æsthetisk Henseende, oplivet hans Minde, „med hvem" som Herr Prof. Nyerup udtrykker sig" „den danske Poesies Morgenröde efter en lang og mörk Nat igjen frembröd." *a*). Nogle Blade til Erindring om den Mand, der af *svensk* Digtekunst har samme Fortjeneste, synes at staae paa et ikke upassende Sted i et for *Scandinavien* fælles Museum. *Stjernhjelm* er Manden. Men ingenlun-

*a*) *Anders Arrebo.* En Pröve af de i Vinteren 1798–1799 af *R. Nyerup* og *K. L. Rahbek* begyndte Forelæsninger over de danske Digtere. Kbh. 1799, hos Schultz. 67 Pag. i 8vo. (særskilt udaf Minerva).

de skal han betragtes enten som *Lovkyndig*, den der först paa Prent forklarede nogen svensk Lovbog *b*), og under hvis Hænder Spiren til den nu gjældende oprandt, eller som *Mathematiker*, den der i Skrivter bragte Videnskaben den svenske Dybsindigheds förste Offer *c*), og som gav Rigets Maal og Vægt endelig Fasthed og tydelig Bestemthed, eller som *Naturforsker*, den der som saadan indpodede en ikke mindre fremmed Green paa det fædrelandske Kundskabstræe og nær havde maattet böde derfor med Martyrkronen, eller som *Kjender* af de mangfoldige, deriblandt Nordens gamle, *Sprog*, den han især beviiste sig ved sin Udgave af Ulphilas Evangelier *d)*, eller fra

*b*) *Westgötha Lagarne*, eller Leges vestrogothicæ antiquæ antea ineditæ, ex Codice membran. veteri, certo dig. ordine, cum Præfatione & Indice vocabulorum obscurorum eorumque prolixa explicatione Holm. 1663. fol.

*c*) *Archimedes reformatus* (om Metallernes Prövning ved Vand, paa Svensk) Stockh. Peter a Selau 1644 i 4to. — *Carlsstaf*, eller Linea Carolina, (et mathematisk Redskab til at kjende alle Vægter og deres Forhold); heraf tryktes blot nogle Ark.

*d*) *Ulphilas* seu Versio quatuor Evangeliorum Gothica, literis latinis, quam gothicis ante ediderat Fr. Junius,

nogen af de andre flere hans udmærkede Sider som Lærd og Videnskabsmand *e*), da selv hans misundelige Samtid, som *Nordin* siger, ikke skulde kunne nægte ham Navn af den lærdeste Mand i Riget for sine Dage. Ligesaalidet tages her Hensyn paa hans *latinske* Poesie, hvorved han dog og vandt Bifald og Hæder; blot forsaavidt

cum versionibus parallelis Sveogothica, Islandica, & Vulgata latina, item præfatione prolixa de linguarum origine, & Glossario in quo Gothica Ulphilæ cum aliis & hodiernis Gothicis conferuntur. Holmiæ apud Wankinum 1671, in 4to. *Magog Aramæo Gothicus* sive Origines vocabulorum in linguis pene omnibus, ex lingua suetica veteri Ups. per Eschillum in 4to (blot en Deel af Aleph). *Svea Måles Fatebur* s. Lexicon vocabulorum Gothicorum. Holm. Petr. Selau. 1642, in 4to. (blot Bogstavet A). — *Runa Suetica*, en Tabell, hvor han lover to Systemer, af hvilke et skal indeholde Afhandlinger om Sprog, og deres sande Oprindelse; det andet Universal-Rödder, fælles for alle Sprog; i 4to. — *Epistola ad O. Verelium* de orig. vocabulorum Gothi & Suedi, foran Hervara Saga.

*e*) Hans mangehaande Manuskripter findes endnu i det Kongl. Antiquitets-Collegium i Stockholm under Navn af *Stiernhielms Samlinger*. Ifr. Schefferi Svecia litterata, P. 180 og 335.

han gjorde Epoke i den *svenske* Digterkunst er han Gjenstand for det Efterfölgende, kun at en sammentrængt Udsigt over Digterens vigtigste Levnetsomstændigheder forudskikkes Beskuelsen af hans Digte.

*Stjernhjelm* var födt Aar 1598 i Dalarne, Vika Sogn, Svartskärs By, af Bjergfolkene Olof Marquardsson og Karin Mathsdotter. Opdragen i trange Kaar lærte han den Kunst at undvære, der siden saa ofte var ham til Gavn. Ved de förste Skridt paa Videnskabernes Bane havde han det Held at vejledes af Gustaf Adolfs Lærer den indsigtsfulde Joh. Thom. Buræus, og denne indgöd ham især Smag for Sprogene. Efter fuldendte Akademiske Aar i Upsala foretog han sig med et svagt Stipendium en Rejse igjennem Tyskland, Frankerige, Italien, England og Holland. Overalt forstod han at gjöre sig yndet og agtet. Saaledes blev han i London, da der Videnskabernes Societet oprettedes, den förste Svensker som optoges til Medlem. — Ved Enden af Rejsen forsvarede han 1625 i Greifswalde en politisk Disputats: *de ortu Reipublicæ*. Strax efter Hjemkomsten i samme Aar, blev han af Gustaf Adolf ansat til Lector i Moralen ved Ve-

sterås af denne Konge selv nys anlagte Gymnasium *a)*. Ligeledes nyttede Ridderhusets Forstandere ham siden som Lærer ved det, ogsaa dengang nye, Gymnasium illustre i Stockholm. Men efter fem Aar ombyttede han Læresædet med Dommerstolen, og drog 1630 til Dorpt i Lifland, som Assessor i den Hof-Ret, Gustaf Adolf gav denne forstyrrede og undertrykte Provinds. „Man torde“ siger Stjernhjelms Biograph Nordin, „studse ved Forskjelligheden af de Gjenstande, det forladte og det modtagne Embede havde; men Stjernhjelm kunde intet være fremmed for, saasnart det blev ham paalagt at kjende samme, og naar han kjendte det, maatte han ved sine overvægtige Egenskaber nödvendig gjöre den Nytte der udmærker hans sex og tyve Aars Tjeneste i bemeldte Hof-Ret.“ Under denne Tid blev han förſt, Aaret derpaa 1631, adlet, eller egentligen omadlet, thi han beviiste sig at være sjette Mand i ret nedstigende Linie fra *Olof Olsson* til Hosjö, der i sit Vaaben havde fört en trekantet forgyldt Stjerne i blaat Felt, hvilket Skjoldemærke nu ogsaa *Stjernhjelm* fik,

a) Tuneld angiver dog 1628 som Oprettelsesaar, i sin Geographie, (7 Udgave) 1 Del, P. 268.

tilligemed dette sit Adelsnavn, da han tilforn havde kaldt sig *Jöran Olsson* og en Tid ogsaa *Lilie*.

Aar 1639 forfremmedes han tillige til Landraad i Lifland og udnævntes 1643 til Medlem af den der nedsatte Revisions-Commission, ligesom han og var det af Over-Consistorium i Dorpt. Aar 1648 blev han Vicepræsident ved ovennævnte Hof-Ret, men ikkun föje Tid levede han tryg i denne Værdighed. Russernes, Dorpt med Ödelæggelse truende, Indfald i Lifland nödte Stjernhjelm til Flugten, paa hvilken et Skibbrud rövede ham det af hans Ejendom, som han fra Fiendehaand havde reddet. Lige rolig og munter, som den der bar omnia sua secum, kom han til Stockholm, hvor han og fandt gamle Venner, der ikke svege i Nöden. Dronning Christina benyttede sig af ham som Hof-Canceller ved fremmede Gesandters Modtagelse. Hun udnævnte ham og til Rigs-Antiquar, og anbetroede ham Over-Opsynet af Rigets Archiv, under den da brugelige Titel: Custos regni. Hun kaldte ham en af *sine Dalstjerner*, — Stjernhöök var den anden; — beskjænkede ham med adskillige Gaarde i Lifland, og allerede i Hendes Tid

var han konstitueret til Krigsraad, endskjönt han först under Carl XI 1661 blev det virkelig og bestandig. Til dette Embede gik han da over fra det han didtil havde beklædt som Medlem i det Reduktions-Kollegium, der skulde have iverksat Rigsdagsbeslutningen af 1655 *), men som Sagernes Sneglegang og Skikaner formaaede ham til at frasige sig. Den Landsdommerpost over Trondhjems Læn, som var ham tildeelt, kom han derimod ei til at beklæde, da Lænet saa flux gik tilbage i sin forige Skik. — Videre blev han, Krigsraads-Embedet og dets Lön ubeskaarne, under Carl XI 1666 Præses i det da i Upsala oprettede Antiquitets-Collegium, hvilket forflyttet til Stockholm, indlemnedes i Cancelli-Collegium under Navn af Antiquitets-Archivum. I Bestallingen fik han ogsaa Lövte om Tillæg af en Philosophiæ-Professors Lön, 300 Daler S. M., — dengang andet end nu. — Han döde 74 Aar gammel 1672, og 1674 blev hans Liig bisat i Clara Kirke i Stockholm. Af hans Yndling, og Eftermand paa det svenske Parnas Sam. Columbus gaves ham efter eget Forlangende den Gravskrivt: så länge han leefde, så leefde han glad. —

*) Det er altsaa en Fejl, naar *Gezelius* ansætter ham ved Reduktionsverket 1650.

Ved Cecilia Bure, der forlod Jorden för ham 1663, havde han adskillige Börn. Hans Stamme udgik, efter Gezelius, med Sönnesönnen fransk Lieutenant *Carl Otto Stjernhjelm*, der döde 1767 paa sin Gaard Dagholm ved Uddevalla. Men Nordin siger, at hans Efterkommere endnu udgjöre en Slægt i den Liflandske Adel. — Ligemeget: med eller uden Afkom vil Stjernhjelms Navn leve og hædres, saa længe fædrelandsk Digtekunst blomstrer i Svealand.

*Stjernhjelm* er den svenske Digtekunstes Stamfader. — Fra den sidste Hofskald Sturle Thordson af havde Sverige seet fire Aarhundreder hensvinde uden at frembringe et eneste roesværdigt Poem i Modersmaalet. Indfört af Einar Skulason midt i det tolvte Aarhundrede var *Rimet* blevet Alt. Rimkröniker forfærdigedes, Alexander Magnus's Historie bragtes i Riim. Men, ligesom hos os, var fædrelandsk Poesie „af de fleste ukjændt indtil Navnet, og viste sig sjelden uden ved de Riges Brylluper og Begravelser, hvor den aandede et svagt Liv i Rimslutningerne.“ Stjernhjelm var fortrolig med Hellenernes og Romernes Digte, han skrev heldige latinske Vers og saae flere af sine Landsmænd gjöre det samme,

og maalede de svenske Rimeres Afstand fra dem. Joh. Bure havde ogsaa forsögt sig med et Par rimfrie Poesier paa Svensk, og, saa megen Ret *Lagerbring* har i at Stjernhjelm ikke behövede disse Exempler, kunne de dog gjerne have vakt ham til at fölge og overgaae. Nok: han vovede at afkaste Rimets Aag, det lykkedes ham, og han gav, som *Gyllenborg* siger, „i sin *Hercules* en værdig Förstefödt af den svenske Muses Ild *)." Dette Digt, som i Almindelighed kaldes episk, — ihvorvel det störstedelen har dramatisk Form og didaktisk Indhold, — og heelt igjennem er forfattet i Hexametrer, — dette er det, der har lagt den urokkelige Grund til hans udödelige Digternavn. Og saa meget mere fortjener dette Verk end Nutidens Opmærksomhed, som hans Fodspor paa denne Bane saa seent og sjeldent bleve fulgte. *Nordin* har ogsaa yttret det Önske, at En af vor Tids Digtere vilde iklæde det brugelig Dragt: thi „det lyser af det ædle, rene og stærke i Tankerne, det frie og naturlige i Udtrykkene. Det höje og indtagende Æmne udföres med en let Orden: har Klarhed ved sande Billeder, og er rigt paa Skildringer, dem én umærkelig Kunst forener til det

*) Skaldekonst P. 22.

behageligste Malerie." Sprogets ere Fejlene. „Havde dette," vedbliver Nordin, „havt samme Fuldkommenhed, som Forfatterens Snille, saa vilde ingen Tid og ingen Smag have vovet at nægte Hercules den höjeste Roes." Derom er man enig. Saaledes allerede i Fru *Nordenflychts* Poem *de svenska Poeter a)*, hvor Apollo giver disses Hovedmand *St.* Ret til at anvise enhver af dem sin tilkommende Plads og yttrer sig om ham selv saaledes:

När Stjernhjelm på sin Luta slår,
de gamla här (på Parnas) af Nöjen tystna,
Homerus och Horatius lyssna,
om Rösten lik med deras går;
hans Sång är hög, hans Ämne fullt af wigt,

lægger han til:

om *Språket* i hans tid sin prydnad hade wunnit,
han Milton öfvergått, han Tasso hade hunnit,
i Styrckan af en hjeltedikt.

Saaledes erklærede nyligen *Gyllenborg Stjernhjelms* (og hans Efterfölgeres) Skaldekunst for et Mesterstykke i et udannet Sprog, hvis förste

a) Utvalda Arbeten, 1774. P. 307—28.

Samlyd den havde fremlokket *a*)." Men dette Sprog lod han ingenlunde uberiget, uforskjönnet. — „Han gjorde sig især Umage for at give det Styrke og stræbte derfor at bringe det tilbage til dets gamle Karakter, han optog nedlagte og skabte nye Ord, han sammensatte tvende efter Begrebenes Ord, han nærmede især Sammenbindningen til den latinske Sproget tilforn egne Art *b*)."

*a*) Anmärkningar öfver svenska Versification (tilföjede hans Skaldekunst) P. 97.

*b*) Udtydning paa nogle gamle og sjeldent brugte Ord efter ABC, bag i Udgaverne, viser, skjönt ikke fuldstændig, hvormeget han allerede i dette ene Digt har beriget Sproget, saa det har godt deraf den Dag i Dag. Jeg udtegner her de af de anførte Ord som endnu, dog med liden Forandring, ere gjeldende: *Arla*, (aarle) modsat *särla*, (silde, Aften-), *Alster* (Foster), *Åtburd* (nu Åtbörd, Adfærd), *Ång* (nu Ånga, Damp), *Bunad* (nu Bonad, Beklædning, Smykke, heraf Bonet), *dväljas* (dvæle), *Eldfyre* (nu Eldfore, Fyrtøj), *flater* (nu flat, flau), *Flock*, *fräck* *Fåbne*, (nu Fåne, Fantast), *gilla* (beile, hvormed da var eenstydigt *hyckla*), *glätta* (glatte), *Hedenböös* Hedenskabets Tid, Arilds Tid), *huxa* (nu hugsa, tænke sig om), *Hoof* (Maade), *hyfsa* (moderere), *höfva* (nu höfva, anstaae) *höfvisk*, *Id*, *idka* (drive

Vi gaae til Beskuelsen af *Hercules*, Gangen deri og Pröver deraf. Fablen er den bekjændte om Hercules Valg paa Korsvejen — som iblandt vore nyere Digtere *G. H. Olsen* med saa megen Held har bearbejdet *a*). — Idet Hercules, hermed begynder Digtet, en Morgen i sin förste Ungdom gaaer tvivlsom om hvorledes han skulde begynde sit Levnet, kommer antrippende til ham *Vellysten* (Lusta)

Käck-ögd, diärf vthaf Vpsyn; af Huld var hon fyllig og frodig

gull-gåhl-blänkiandes Häår, bekrönt medh Roser i Pärlor,

med Id), *Ingiäld* (Indkomst), *koxa* (see sig om), *Kynde* (nu Kynne, Natur, Art), *Laat*, *Laater* (Lader). *Lynde* (nu Lynne, Maade, horaf så-lunda o. s. v.). *Lystar* (nu Lustar), *ljuta sin död*, være dödsens, *måtta* (mede), *Nordblys* (nu Norrblofs, Nordlys), *Qved* (Moderliv), *skynia* (nu skönia, skjönne), *Slump*, *Snille* (hvilket forklares: Industria, Sapientia, Snällheet), *Slögd* (Haandverk), *täma* (sömme), *Tärna*, *trippa*, *tappa* (tabe), *tråna* og *tyna* (svinde), *tryta* (fattes), *wittia* (besee), *yrkia* (nu yrka, drive paa) — og saa de mange igjen af Brug gangne Ord, han forsögte at indföre!

*) I sine Poesier, (Sorö 1791) p. 1 — 17.

med sine tre Döttre *Ladhed*, *Kaadhed* og *Letsindighed* (Lättia, Kättia og Flättia). Den förste havde et Hynde under Armen og Kort i Haanden; den anden, Moderens udtrykte Billede, havde et Fyrtöj i Haanden, Staal, Tönder og Flint; den tredje bar paa sin Haand et sejlende Skib uden Ror. I deres Fölge var hendes Sön *Ruus*, med en Rulle Tobak under Armen. Efter et ærbödigt Öjekast, Haandkys og Nejen begynder hun södeligen sin Tale med at spörge om Aarsagen til hans Angest og Qval? Beskue, byder hun ham, Din Ungdoms Blomster og Kraft, og

tänck; här är inte bestånd i Werlden; och alt
är i loppet:
såsom en Eld, en Ström, ett Glas, ett Gräås,
och een Blomma,
men fins släckt, stild, bräckt, och torkat, och
wissnat, om Morgon.
Altså Menniskio-lijf, som Röök forsvinner i
Wädret.
Thetta betänck; och lef saa länge tu lefwer i
Werlden.
Migh fölg; träd mig bij' — da skulle ham være hulde *Fröja* (Venus), *Leege*, *Latter* og alle artige *Pudser*, ligeledes de tre *Naadegudinder*, samt *Astrild* (Cupido),

then hiert-bindande, tvingande, stingande,
wäldige Kämpe,
Högmods-dämpande, Sinne-beröfvande, strijd-
samme Hjelten;

samtlige hendes Börn skulle altid staae ham til Tjeneste. Men Böger og Skrivmaterialier forviser hun langt fra ham;

Skulle tu smitta tijn hand, tijn' Adlige Miölk-
hwijte finger,
skulle the fläckias i Bleck; huru ville tu Fru-
stugun wittia?

men fik han endelig en utidig Lyst til at læse, da anbefales

— — then härlige Lärare *Naso*
I sijn Gilliare-konst *); Amadis, Marcolfus och
andre
som i gemeen äre tryckte på Dansk,

samt mange flere, hvilke findes i *Letsinds* Bibliothek. Ellers, bliver hun ved, er der og en Bog af fire regjerende Kroner, hvori man finder

— — La bete, Triumf, Ruus, Krympa, Ma-
nelle;
Färgan og Munta therhoos, Styr-wålt, Karnif-
fel och Fämkort,
Hypken, Pittela-pump, Trapeleer, och Primeer
och Pikette.

*) Ars Amandi.

Deri og i Brættspil er *Ladhed* god. Er han i Lysten efter Jagt, skal *Kaadhed* före ham paa den imod

Rådiur, och Hinner, af huld, swan-hwijt' och leene som ullen,
Hitzige, kitzlige, modige, frodige, kåte Madusor.

Vil han Storme og Strid, skal *Ruus* före Banneret, og troligen staae bi

Fransſman Monsieur Avous, och Wälske Signor Vi-Fo-Brindis,
och för all' andre för-ut, then redlige Svenske Gott-åhr-bror,
jemte then aldrig otorstige Tysken, Sauf-du-Rein-aus-Hans.

Istedenfor Krudt og Kugler bruges

Klart Reenst Wijn, Bacheracher, en Menzer, och liuflige Necker,
Rinkhauwer, Moskateller, aff Gudarne drickes och älskas,
spanske therhoos, Alicant, Blanck-Bastard och söte Canarier,
Petersimeris, stark Frontiniak, och fransk Wijn i nödfall,
jämte Claret, Hypocras, och flerhanda lystliga drycker.

Men ogsaa Öl skal *Runs* bringe paa Banen:

Brunsvigs Mumma, Posnäll, Garley, och Hel-
bersta' Bryhan.
Zerbest - och Rostocker - Öhl, Fyns Miöd, och
Småländska - Mölska,
Knijsnak och Rumeledois, men bort med Kuc-
kuk och Rastrum.

Og nu fölger Beskrivelse af Kampen, samt Opfordring at drikke indtil Solen er paa nærmeste Trappe til Opgang, — ligesom derpaa Beskrivelse af den Vej der „leder hen til Glædens muntre Dale" samt den gjentagne Slutnings - Opfordring:

Kom, kom Hercule, kom; vtan högre betänkiande, fölg mig.

Hercules var paa Spring at fölge Fru *Lusta*, men i det samme fremtræder en anden Gudinde, sædelig i sin Gang, og værdig af Udseende, der med alvorlige Ord tiltaler ham, byder ham standse, og advarer ham for hin, som

*Lusta* geer hon sigh namn; Fru *Lasta* med
rätta mon heta.

(men som hun og siden benævner *Fröja*). Hende og hendes Sön *Astrild* raader hun ham flye

„som Skrubtudser og Slanger," ikke mindre det övrige Fölge. Efterat have beskueliggjort Fölgerne af Umaadelighed i Mad og Drikke, samt beskrevet Enden paa Fraadserlevnet, opmuntrer hun til Ædruelighed, Gudsfrygt og Dyd, men denne er ikke medföd, ikke Naturgave, den maa vindes ved Arbejde og Lærdom, thi

Siälen i allom er eenahand art, utaf himmelisk
ädli *):
Skildnaden är; at den ene, som glömbd, blijr
liggiand' i Stoftet,
där den andre tags opp; hon waskas, hon
skijres och krattsas,
Glättas, och igrafz allrahand prydlige form'
och figurer,
Sådan är skildnan opå dän Siäl, som är lärd
mot een olärd.

Men, lægger hun nu selv Hercules denne Indvending i Mund,

— — mången är lärd, men en Åsna,
Toker i alt det han talar, och gör, en tylper
i Gästbod;

Nei, svarer hun,

— — — en sådan är olärd,

*) Natur.

Fast honom flödde Latin öfver öronen ned opå
skägget.
Den sijne seder, och Ord; sijne Lyster och
anfödde Sinne,
Inte wet håll' vti töm; styra, fogligen hyfsa,
regera.
Han är en olärd man: wari Doctor, ell' hete
Magister.

Ingen er til for sin egen Skyld alene, for sin umaadelige Lyst eller altidtörstige Svælgs Skyld. Ogsaa byder hun ham tænke paa sin Æt og adelige Herkomst, thi

Snöd är en Ådelman, den sielf sijne Dygder ey
adla,
Snöd är en Ådelman, den Moors-qvedet ad-
lar allená.

Endelig beder hun ham at betragte den aldrig hvilende Tid. Efter at have beskrevet en faldefærdig Bygning, bliver hun ved:

Sådan er Menniskio-kropp; när åldren kom-
mer, och åhren
Krökia din hals och rygg; baade händer och
hufvudet darra,
Knän blifva styf, din foot han waklar, och
måstu på sidston

Treefotat hielpa dig hän, som barnen i början, å fyre;
Winter-blommor opå din kinn, som saftlöse plantor,
Groo, og gråna med hast: och Hösten i hufwudet byser;
Håren flyta dig af, som wisnade lööf vtaf Aspen,
Skallan snöd blijker vt, der nu spela krusade lockar;
Tänderna fall', och fahlna där hän, de qwarlefde stumpar,
Winn inte mala sijn mäld; men målet de märkliga stympa;
Örone döfna sin koos, och hörslen hon tapar, och tyner,
Ögonen dunkla sin koos, och synen molnar i mörkre;
Krafter och alt fyker hän, och döden kijkar ur ögon:
Wett, och Sinne gå bort; fordwälmas i dwaas, och i glömsko;
Döden är yttersta målet, i dy wij samkas, och ändas.

Og hermed endes ogsaa dette Digt, men Læseren lades tantaliseret uden Underretning om Hercules's paafölgende Valg.

Dette Digt udkom förste Gang i Upsala trykt hos Johan Pauli 1653; anden Gang i Stockholm hos Sahl. Georg Hantschs Efterleverske paa eget Forlag 1668 i 4to; denne sidste Udgave har og den almindelige Titel: *GeorgI Stiernhelml* S R. M:tis Consil. Milit. *Musæ Suetizantes*, thet är Sång-Gudinnor, nu först lärande Dichta och Spela på Swenska, tedde i några små Werk och Dichter, som på andra Sijden förmäles, Cum Privilegio, — Stockholm, vplagde og tryckte hos cet: ut supra. I denne Udgave er imellem Hercules selv og den ovenomtalte Ordforklaring indskudte nogle *Overskrifter* paa Amor som staaer og sliber sine Pile, paa en Ædderkop, der spinder sin Væv, og paa Maanen, som en Hund bjæffer ad. Efter Forklaringen fölge en Elegi (Harm-Skrift) over den hængte Astrild „Then Edle Pastorella l'Ariomontana, til tienst og behag' skrifwin af Astgram Kannitmer," heel igjennem i fireföddede Jamber med mandlige Riim, og saa en tysk Side über des Astgram Klagschrift underskreven Arimant; men som *Stjernhjelm* ikke erkjendes aldeles den samme i sine övrige, ogsaa störstedels af Lejligheden frembragte, især i de rimede, Poesier, vil jeg af dem for det meste afskrive ikkun Titlerne: Tvende heroiske Fryde-

sange, begge paa Christinas Födselsdag, den ene 1643, den anden 1644 da hun tillige tiltraadte Regjeringen, begge forfattede i „Jambico Heroisk Alexandrinsk Versart“, men under den förste kalder *Stjernhjelm* sig stellata de Casside. I dette Afsnit findes endnu „*The Amazoners til then stormächtigste Drotning Christina,*“ en Sonnet, samt en dito (et Kling-Dicht, i den Tids Sprog) paa Forfatterens Sindbillede: en Silkeorm, taget ud af hans Archimedes Reformatus. De fölgende Stykker ere sildigere trykte og optagne i Samlingen, nemlig:

Tre saakaldte *Balletter*, men som egentlig skulde hedde *Operaballetter* eller *Operer*, hvorfore ham endog den Ære er bleven tillagt först iblandt alle at have forsögt sig i denne Green af den dramatiske Poesie *a*) — 1) *Then fångna Cupido*; tryckt hos Ignatium Meurer, kongl. Booktr. åhr 1668; 2) *Fredz-Afl*, — tryckt i Stockholm aff Lars Wall 1686 og 3) *Parnassus triumphans*, samme Sted og Aar. End ydermere tvende saa be-

*) Lüdekes Gelehrsamkeits Archiv, 1 Th. P. 249. — Ifr. Sulzers Theorie, zweyte Aufl. 3 B. P. 588.

nævnede *Optog: Lycksalighetenes Åhrepracht* og *The igenfundne Dygder*, med forelöbende Carteler. Og disse Skuespil var det, der bidroge saa meget til den Yndest hos hele Hoffet, som *Stjernhjelm* nöd. En *Hälse-Prijs* (Lovsang over Sundheden), og *een alfvarsam Gåta, stält til alla wackra Damer* (hvis Gjenstand er en Fiol di Gamba) ere det sidste *svenske* i Samlingen, men til Slutning findes hans latinske *Idyllion Anacreonticum ad amicos certos et probatos.*

En tredje Udgave af Hercules, hvilken ligesom og den anden findes paa det kongl. Bibliothek i Kjöbenhavn, er i Stockholm trykt og forlagt af Joh, Laur. Horrn, kongl. Antiquit. Archiv. Bogtr. 1727, og udgjör 16 S. i 4to. foruden denne lange Titel: *Hercules*, Eller: En sinnerik Dicht, Hwarvtinnan en vng Person, stående likasom i et wägaskel eller wägamöte, blifver 1) af Odygden Wällusten lockad til at följa henne på then Breda, och för werlden behageliga wägen, som stadnar i förderfwet. 2) Af Dygden troligen warnad til at se sig wälföre, och följa henne på then smala wägen, som ändteligen förer til heder och ähro. Först sammanskrifwen af en Grek wid namn *Xenophon*,

sedan af en latinsk Poet *Silius*: men sedermera widlyftigere vtförd, och vti Heroisk Vers på Swensko författad. Allom i Gemen, samt i synnerhet then blomstrande Vngdomen til efterrättelse och vpbyggelig nytto vti sitt lefwerne. Beprydd med Ett wackert Kopparstycke (stukket af J. Mulder). Ogsaa i denne Udgave er tilföjet de forannævnte Overskrifter og Ordforklaring, og desuden ej allene hans Hälse-Priis, men for „at fylde Bladet" paa Side 24 nogle Overskrifter af Samuel Columbi. Ortographien her afviger fra de forrige Udgavers deri, at de dobbelte Vokaler, tildeels ogsaa Konsonanter, samt store Begyndelsesbogstaver i Substantiverne ere forsvundne.

De Steder hvorfra disse faa Efterretninger om *Stjernhjelm* især hentedes og hvorfra flere kunne hentes, ere:

*Jo. Schefferi* Svecia literata (Holm. 1680) pag. 178—80, 335.

Åreminne öfwer Georg Stjernhjelm af *Samuel Gagnerus*, Assessor. Stockh., kgl. Tryckeriet 1776, 136 P. i 8vo. Rec. i Stockholms Lärda Tidningar s. A. P. 171 f.

*Georg Gezelius's* Biogr. Lexicon öfwer swenske Män (1780) 3 D. P. 155 — 66.

Minne af Jöran Stjernhjelm, Pag. 65 — 87 i Swenska Akademiens Handlingar 1791. Forfattet, efter Sædvane, af *Nordin* i Anledning af den over Stjernhjelm, efter Academiets Valg, ved C. G. Fehrman prægede Skuepenge, hvis förste Side forestiller hans Brystbillede med omskrevne Navne og Titler paa Latin, hvis anden Morgenstjernen eller Lucifer: en Yngling med Stjerne over Issen og Fakkel i Haanden, kjörende i sin med tvende Heste forespændte Vogn opad Firmamentet. Omskrivt: Lucem spargitque & nunciat almam; Nedenskrivt: Litterarum in Patria Propagator. Nat. 1598. Den. 1672.

Anekdoter: angaaende Stjernhjelm, efter afg. *Gagnerus's* Manuskript, i Samlingar i svenska Historien 1 Häftet (Ups. 98.) P. 62 — 70. — Nogle Anekdoter om ham ere paa dansk meddelte i Svenske Blade, 2 Bind 1 Hæfte (1799). Pag. 60 — 66.

Höst.

## GEOGNOSTISK OPLYSNING
om de
## KONGSBERGSKE ERTSFJELDE,
i et Brev til ***.

Jeg lovede, at meddele Dem de Bemærkninger, jeg har gjort over Kongsbergs Ertsfjelde (Gebürge), og de Gange, som findes deri, dette vil jeg her opfylde, og omendskiöndt disse Bemærkninger ere ufuldstændige, saa er jeg dog forvisset om, at de vil interessere Dem og enhver, som finder Fornöjelse i at eftergrandske Naturen.

De Kongsbergske Ertsfjelde ere tvende Grene af Fjeldstrækninger, hvorimellem Dalen Nummedal ligger. Deres Hoved-Direktion eller Strög, (Strygende) er fra Nosdvest i Sydost, de stamme ud fra et Gebürge imod Nord, som jeg end-

nu ej kjender, de blive altsaa lavere og lavere ligesom Dalen imellem dem bliver dybere, jo længere de strække sig imod Syd. I Dalen flyder Laugelven, der löber ud i Havet ved Laurvigen, og gjör imidlertid adskillige betydelige Vandfald, hvoraf Laurud-Fossen er den höjeste, henimod en Mil Sönden for Kongsberg). Dens hele Fald er omtrent 133 rihnlandske Fod efter Opmaaling med Barometeret *). Disse Bjerge afskjæres imod Sönden ved Dalen *Sandsver*, hvis

*) Denne Höjde med flere har jeg bestemt efter *de Lucs* Methode, men endel af dem har jeg ej havt Lejlighed til at gjentage, og derfore tør jeg ej angive dem for saa ganske tilforladelige, som de efter flere gjentagne Bestemmelser kunde blive; men for at prøve mine Opmaalinger med Barometret, bestemte jeg en Grubes Dybde kaldet Askebek ved Hjelp af Barometeret, som tillige blev opmaalt af Markskeideren, og Forskjellen mellem disse trende Bestemmelser blev ej mere end 10 Tommer paa 74 danske Favne. Barometeret som jeg bruger hertil, har jeg dels selv gjort, dels ladet gjøre efter et Barometer forfærdiget af *Renard* i Berlin, som hans Excellence Grev *Reventlou* har havt den Godhed at laane mig. Thermometerne har jeg og selv forfærdiget, deres Kaagepunkt er bestemt ved 27 fr. Tommers Barom. Höjde.

Hoved-Strög er mod Öst og Vest. Sönden for denne Dal hæver sig et andet Fjeld, som kaldes *Skrimsfjeld*, som jeg endnu ej har faaet Tid til at bestige. Til hvilken Höjde vore Ertsfjelde stige imod Nord, kan jeg endnu ej angive, men ved Kongsberg har jeg gjort adskillige Opmaalinger. Kongsberg selv ligger omtrent 540 Fod over Havet: jeg bestemte dette paa en Rejse til Christiania, da Studenten *Poul Stenstrup*, paa hvis Nöjagtighed i at observere jeg tör forlade mig, imidlertid bemerkede Barometret og Thermometret paa Kongsberg, men da jeg undervejs havde det Uheld, at mit Thermometer blev fordærvet, saa har jeg ej nöje nok kunnet rette denne angivne Höjde efter Thermometeret. Tillige maa jeg anmærke, at ved Kongsbergs Höjde over Havet forstaaer jeg det kongelige norske Berg-Seminaries, som tilligemed Kirken og Amtbuset ligger 87 Fod over Laug-Elven ved Nyebroen, naar Elven nemlig har sin Middelhöjde. Omendskjönt Kongsberg kun ligger 540 Fod over Havet, saa maa man dog, naar man kommer fra Drammen, stige 1240 Fod, at regne fra Högsund, som ligger 2 Mile östen for Kongsberg; naar man opnaaer Bomhuset ved Kongsberg, seer man et Fjeld paa höjre Haand som

endnu er 275 Fod höjere, end Bomhuset; fra Bomhuset gaaer Vejen temmelig brat ned over Kragebakkene; man overseer fra Bomhuset hele Bjergstaden og den vigtigste Del af sammes Ertsfjeld, som begrændses imod Nord af Jon-Dals-Elven og imod Syd af Kobberbergs-Elven. Begge disse Elve flyde ud i Laug-Elven igjennem tvende smaae Side- eller Tver-Dale. Dette Ertsfjelds höjeste Punkt er Jons-Knuden, som er 2954 Fod höjere, end Havet efter de Undersögelser jeg gjorde i Aar den 27 og 28 Julii *) *Zechenhuset* paa Jons Knuden, hvorved der ligger nogle smaa Gruber eller Skjærper, ligger kun 2198 Fod over Havet, eller 1658 Fod over Kongsberg. —

I Hensigt til sin respektive Alder hörer det hele Kongsbergske Ertsfjeld til de oprindelige (primitive) som Tydskerne kalde uranfängliche Gebürge, da de antages at være dannede förend Jorden blev besat med organiske Skabninger. Hoved-Bjergarten hvoraf det er sammensat er

*) Doktor *Mumsen* i sin Rejse i Norge angiver Jons-Knudens Höjde (om jeg erindrer ret) kun til 2554 Fod.

*Hornblendeskifer*, der paa nogle Steder f Ex. paa Jonsknuden nærmer sig til den oprindelige *Grönsten*, og paa andre Steder til *Sieniten*. Med denne Hornblendeskifer afvexler forskjellige Lag af Glimmerskifer, sjældnere nogle Lag af *Gneis*, men ofte treffer man nogle Lag, hvorom man er tvivlsom, om man skal regne dem til Hornblendeskifer eller til Glimmerskifer. De seer altsaa at det hele Fjeld er sammensat af forskjellige Stenlejer, som for det meste ere paralelle, dog treffer det ofte ind, at nogle af disse Lag eller Lejer blive smalere og smalere, jo dybere de gaae ned, ligesom nogle faa blive tykkere (mægtigere) i Dybden. De fleste sætte fort i Længden uafbrudt efter deres Strygende, andre kile sig ud; det er: blive smalere imod en eller begge Enderne, saavel imod Nord, som imod Syd. Disse Lag, saavel af Hornblendeskiferen allene, som og med Glimmerskiferen, har paa adskillige Steder meget indsprengt almindeligt Svovelkies, og ere desforuden stærk jernholdige, saaat de overtrækkes med en Jernrust der, hvor de ere udsatte for Atmosphærens Paavirkning. Nogle Lag af Hornblendeskifer har meget Qvarts indblandet, desforuden finder man selv nogle Lejer af Qvarts, som dog ej ere mægtige. Glimmer-

skifer-Lejerne holde ofte ogsaa meget Qvarts og ofte næsten slet intet videre end Glimmer, desforuden findes endel smaa Krystaller af ædel Granat saavel i Hornblendeskiferen som Glimmerskiferen.

Alle disse Lag hvoraf Fjeldet er sammensat have deres störste Udstrækning, deres Længde, som man kalder deres Strygende, imod Nord og Syd, og altsaa næsten i samme Linie, som Ertsfjeldet stryger, de ligge over hinanden (for at give en tydelig Forestilling derom) omtrent som Bladene i en Bog; dog maa man ej tænke, at de ligge horizontale, nej, de har (nogle faa Steder undtagne) en betydelig Heldning, som man kalder Fald imod Östen. De gjöre sædvanlig en Vinkel mod Horizonten imellem 60 og 70 Grader, ja paa nogle Steder ere de næsten *seygre* *); denne Heldning har de vel ej havt ved deres förste Dannelse, men faaet samme siden, omendskjönt jeg troer, at de har faaet nogen Heldning efter Granitfjeldets Overflades Dannelse, hvorpaa de upaatvivlelig ligge.

Omendskjönt de (som jeg allerede har sagt) for det meste ere paralelle, saa kaste de under-

*) Lodrette, staaende.

tiden betydelige Bugter og Böjninger paa sig, som ere bölgeformige, og da de have saa stærkt et Fald imod Östen, saa stikker deres vestre Kant op af Fjeldet, imedens den östre Kant stikker dybt ned i Fjeldet. Disse bölgeformige Lag faae derved et besynderligt vredet og böjet Udseende, som især er tydelig at see under Nybroen paa Kongsberg ved Elven, hvilket viser, at de saaledes vredne og böjede Stenlag have endnu været blöde og seje, da en udvortes Kraft, uden Tvivl af et stærkt strömmende Vand, virkede derpaa. Endnu maa jeg anmærke, at disse paralelle Lejer af Hornblendeskifer og Glimmerskifer have en forskjellig Tykkelse som gaaer fra ½ Tomme til flere Favner, og naar flere saadanne tynde Lag fölge paa hinanden, hvis vestre Kant sees paa Fjeldets blottede Overflade, saa faaer Bjerget derved baandformige Tegninger, og heraf formoder jeg at det Navn Baand, hvilket man her giver alle Lejer, har sin Oprindelse, ligesom man giver de kiesige og rustede Lejer det Navn Falbaand. Det Ord Fal nedstammer maaske fra det tydske Ord fahl, da de förste Bergarbejdere paa Kongsberg vare Tydskere, eller ogsaa fra det danske Ord Fald, da Baandene har saa stærkt et Fald imod Öster. Hvad man for-

staaer under ædelt og uædelt Baand skal jeg forklare, naar jeg faaer sagt noget om vore Gange.

Saavidt om de Kongsbergske Ertsfjelde. Nu vil jeg give nogen Efterretning om vore Erts-Lejer. De veed, at man inddeler Erts-Lejerne i Almindelighed i tvende Hovedarter, nemlig 1) i dem der ere af samme Alder, som Fjeldene, hvori de findes, der ere de egentlige Erts-Lejer, naar de findes i oprindelige Bjerge, og Flötser naar de findes i Flötsbierge; 2) i dem som ere yngere, end Fjeldene, hvori de findes, hvoraf Gange ere de vigtigste. Omendskjönt man har nogle af det förste Slags Erts-Lejer her, hvorpaa der allene brydes almindelig Svovelkies f. Ex. paa Kies-Gruben, saa er det dog allene paa det andet Slags Erts-Lejer nemlig paa Gange, at Sölvet findes. Nu kunde maaskee spörges, hvormeget yngre ere da Gangene end Bjergene? Og dernæst ere alle Gangene paa Kongsberg lige gamle? Omendskjönt jeg maa lade det förste Spörgsmaal ubesvaret, saa er jeg dog forvisset om, at de alle ej ere yngre, end den Tid da Vandet endnu bedækkede vore Bjerge, men maaskee har Vandet mere end eengang forladt vore Bjerge, og atter paa nye bedækket dem, det jeg formoder paa Grunde, som

her vilde blive for vidtlöftigt at forklare. Det andet Spörgsmaal derimod kan jeg med Vished besvare Dem, og Svaret bliver da, at vi paa Kongsberg har Gange af forskjellig Alder eller af forskjellige Formationer *), ligesom man paa andre Steder har flere Gangformationer i en og samme Egn ja endog i en og samme Grube **).

Bestemt kan jeg ej angive Antallet af Gangformationerne paa Kongsberg, og dog veed jeg med Vished, at vi i det mindste har fem forskjellige Gangformationer, men maaskee er der dobbelt saa mange.

Men förend jeg taler om vore forskjellige Gangformationer, maa jeg i Forvejen tale noget

*) Alle de Gange som findes i et vist District af en og samme Alder kalder man Gange af een Formation.

**) See Neue Theorie von der Entstehung der Gänge &c. von Abraham Gottlob Werner. Freiberg 1791. pag. 224 til 151. — Kurze Beschreibung einer mineralogischen Rejse durch Ungarn, Siebenbürgen und das Bannat von Jens Esmark, pag. 131, 132, 140, 141.

om Gangformationer i Almindelighed. At kunne kjende og adskille de forskjellige Gangformationer, som findes i et Erts-Rever, er af den yderste Vigtighed for en praktisk Bergmand, især naar Gangformationerne ej ere i lige Grad ædle, thi kjender han dem da ej, eller og det er umueligt, at lære at kjende dem, saa gaaer han i Blinde og har ofte Haab om Erts, der hvor han med den fornödne Kundskab slet intet kunde haabe; dette har jeg ofte paa mine Rejser, fornemmelig i Ungarn have Lejlighed til at bemerke, og dog er det næsten umueligt at faae denne Kundskab, dersom man ej betragter Gangene paa den Maade og efter den Theorie, som man finder i Bergcommissionsraad Werners *neue Theorie über die Entstehung der Gänge*, som fornemmelig grunder sig derpaa, at man betragter Gangene som Revner, der ere fremkomne i Bjergene til forskjellige Tider, og blevne fyldte med deres Gang- og Erts-Arter ovenfra. Naar man betragter dem fra denne Side, saa bliver adskillige Ting klare og indlysende, som forhen vare ubegribelige, og man vil paa de fleste Steder kunde opdage adskillige Kjendemærker hvorved Gangformationerne med deres relative Alder skille sig

fra hinanden. Disse Kjendetegn ere især følgende:

1) At Gange af forskjellige Formationer sætte igjennem hinanden.

2) At Gange af forskjellige Formationer har et forskjelligt Strygende og Faldende, og endelig, at

3) De har forskjellige Gang- og Ertsarter.

Af disse Kjendetegn er især dette ubedrageligt, at naar man finder tvende eller flere Gange af forskjellige Formationer sammen, da bemærker man, at dersom en Gang krydser en anden (af en anden Formation) sætter den ene uafbrudt fort, da derimod den anden ophörer i saa lang en Distance, som den förstes Tykkelse vedvarer, og efter denne Distance sætter igjen den afbrudte Gang fort enten i sin forrige Retning (Direction) eller ofte i en Retning som er mere eller mindre afvigende fra den Retning den forhen havde; det samme har Sted naar der kommer en tredje, fjerde, eller flere Gange dertil, som alle ere af forskjellige Formationer. Hermed forhol-

der det sig saaledes, at en Gang af en yngre Formation altid sætter uafbrudt fort igjennem en Gang af en ældre Formation (NB. naar de stöde sammen) og er da den afbrudte eller gjennemsatte Gang bestandig ældre, end den, som sætter igjennem samme. Saaledes om man benævner Gang-Formationerne med No. 1, 2, 3, 4 &c. hvor No. 1 er den ældste, saa naar de alle har Sammenhæng eller Forbindelse med hinanden bliver No. 1 gjennemsat af No. 2. og No. 1 og No. 2 blive begge gjennemsatte af No. 3 og No. 1, 2 og 3 alle gjennemsatte af No. 4 som den yngste Gang.

De tvende andre Kjendetegn paa Gangformationerne har sine Undtagelser og udfordrer derfor mere Opmærksomhed, thi undertiden finder man, at Gange af forskjellige Formationer ere lidet afvigende fra hinanden i deres Strygende og Faldende, ligesom de ofte före samme Gangarter med forskjellige Ertser, eller forskjellige Gangarter med samme Ertsarter, eller ogsaa samme Gangarter uden noget Spor af Ertser (dette er især bedrageligt her). En eneste Gang har jeg seet en Gang, som paa forskjellige Distancer förte forskjellige Ertser, uden at jeg kunde mærke

der kom nogen ny Gangformation dertil, men jeg fandt en anden Aarsag.

Saavidt om Gangformationerne i Almindelighed. Nu vil jeg anföre det lidet og ufuldstændige, jeg har bemærket i Hensigt til de Kongsbergske Gangformationer. Jeg sagde, at vi i det mindste har fem forskjellige Gangformationer her. Alle disse have deres Hoved-Retning (Strygende) imod Öst og Vest, og altsaa stryge de tvers over Fjeldenes og Stenarternes Lejrings-Strög.

Omendskjönt de alle falde imod en og den samme Himmelkant, nemlig imod Sönden, har de dog ej et lige stærkt Faldende. Den ældste Gangformation, jeg har kunnet bemerke her, falder mindst, da den er seiger (perpendikulær). En anden og noget yngre Gangformation har derimod et meget stærkt (donlegig) Fald imod Syd. De övrige Gangformationer synes at beholde et Fald, som holder Midten imellem de tvende först benævntes. I Hensigt til deres Ædelhed, som er det vigtigste, findes en stor Forskjel, ej allene ved en og den samme Gang; men fornemmelig ved Gangene af forskjellig Formation, da af de fem

benævnte Gangformationer kun de tvende ere ædle (sölvholdige) og selv ere disse tvende Gangformationer meget forskjellige i Hensigt til den Grad, i hvilken de ere ædle, thi den först benævnte Gangformation, som jeg vil kalde den sejgre Gangformation, hvis Gangart er Kalkspat med Blende foruden gediget Sölv, er saa lidet ædel, at den ej kan lönne Omkostningerne, naar den findes allene uden Forbindelse med den anden stærktfaldende Gangformation, hvis Gangart ligeledes er Kalkspat med gediget Sölv og Blende, og er den ædelste Gangformation jeg kjender, da den endog til en ubekjendt Dybde beholder sin Ædelhed. Saaledes har den paa Gruben *gamle Segengottes*, hvor den er bekjendt under Navn af *Magdalena - Gangen*, været ædel indtil en Dybde af 278 Lagter, og holdte endnu klart Sölv, da Gruben fra denne Dybde blev indstillet, saasom den formedelst Grubens betydelige Dybde ej kunde lönne sig mere. De trende andre Gangformationer ere uædle. Den ældste af disse holder alene Skiferspat med noget Kalkspat, en anden yngre holder Leer (Tydskernes Letten) med noget lidet Kalkspat og Kobold-Beslag, som især findes paa nogle Gruber i Nummedal. Den yngste af disse uædle Gangforma-

tioner er den, som holder Basalt og Grönsteen, hvilket findes paa *Svartaas* og *Dergleichen Grube*, samt flere Gruber, som De selv har seet og taget Pröver af. Foruden de benævnte fem Gangformationer sagde jeg, at der maaskee findes dobbelt saa mange Gangformationer; disse ere: een med gyldisk Sölv hvis Gangart er Kalktpat, den fälder til Nord; den anden med gediget Sölv, som har Tungspat til Gangart, hvoraf der findes flere Gange paa Gruben *Gottes Hülfe in der Noth*. En Blyglandsformation med Kalkspat til Gangart. En Gangformation med gediget Sölv og Thumersten med Flusspat og Kalkspat og maaske endnu flere. Jeg sagde, at den seygre ædle Gangformation fandtes i Foreening med den stærktfaldende Gangformation. Dette finder Sted paa vore fleste Gruber, især paa den forhen saa meget rige Grube Gottes Hülfe in der Noth. Hermed forholder det sig saaledes, at naar man anlægger og driver Grnben paa den sejgre ædle Gangformation, om hvilken jeg har sagt; at den for sig allene ej er lönværdig, saa kommer den stærktfaldende ædleste Gangformation til den förste, og sætter over samme som smale Gange, hvilke man kalder Drummer, der forvolder ofte en uregelmæssig Grubebygning. Naar der kommer mange

saadanne Drummer dertil, kan man være vis paa et rigt Udbytte, og i modsat Tilfælde kan Gruben paa meget nær ej lönne Omkostningerne, der anvendes derpaa, da derimod den stærkt faldende Gangformation for sig allene er meget lönværdig.

Da alle vore ædle Gangformationer före de samme Ertser nemlig noget Glaserts med gediget Sölv, og holde de samme Gangarter, saa indsees, at det ej er saa let en Sag, at skille vore forskjellige Gangformationer fra hinanden. Hertil kommer endnu, at de ædle Gangformationer meget ofte findes saaledes forenede med de ganske uædle Gangformationer, at de fölge med dem i forskjellige Afstande, og imidlertid ofte springe fra dem, og undertiden ganske tabe sig, og derved bedrage Biergmanden i hans Haab, som desto lettere kan skee, naar han ej kan skille Gangformationerne fra hinanden.

Endnu maa jeg tale om de Indflydelser, som Bjergarten har paa vore ædle Gangformationer, hvoraf den ene med sin Aarsag er let at indsee og fatte; det er nemlig denne, at Gangene ofte afskjæres eller indknibes af de Stenarter, hvorover

de sætte, hvilket især er Tilfældet med Lejerne af Glimmerskifer, som næsten intet andet Fosstil holder, end Glimmer allene, som ogsaa med nogle Lag af sejg Hornblendeskifer af den Aarsag, at, da Fjeldene revnede og Gang Ruinerne opstode af udvortes Aarsager, modstode disse sejge Stenlejer denne udvortes Aarsag enten ganske, saa at Revnerne ej strakte sig videre, eller ogsaa, at Stenlagene vel gav efter, uden at revne, og da fortsatte Revnen paa den anden Side af disse sejge Lag, eller og at de gave lidt efter, og tilsidst revnede lidt, saa, at Revnen der blev meget smalere, end i de andre Stenlejer *).

Den anden Indflydelse, som Bjergarten har paa vore Gange er ej paa deres Tykkelse, men paa deres Ædelhed, og altsaa meget vigtigere, end hiin. Skjönt den er let at bemærke, og derfore har været kjendt fra de Kongsbergske Grubers ældste og förste Drift, saa er den dog langt vanskeligere at forklare, end alle de övrige Forandringer, som vore Gange ere underka-

*) Den samme Forandring ere de mægtige Harzer-Gange underkastede, naar de treffe paa de forskjellige Lag af lydisk Sten, som findes i Graavakken f. Ex. paa Gruben Samson ved Andreasberg; disse Lag kalder man der Ruschler.

stede. Jeg mener herved den Indflydelse, som Falbaandene have paa vore Gange. Jeg har sagt, at vore Ertsfjelde ere sammensatte af forskjellige Lejer af Hornblendeskifer og Glimmerskifer som stryge i Nord og Syd, og falde alle stærkt imod Öst: jeg sagde end videre, at der i mange af disse Lag fandtes indsprengt Svovelkies, og at de desforuden ere meget jernholdige, saa at de ruste i Dagen ell. hvor de ere udsatte for Atmosphærens Virkning, og disse ere det, som man her kalder Falbaand og som har den velgjörende Indflydelse paa vore sölvholdige Gange, at foredle dem. Hermed forholder det sig saaledes, at naar de ædle Gange sætte igjennem dem, da ere de ædle, og naar de komme uden for disse, have de intet Spor af Sölv, indtil de igjen sætte over et andet saadant Falbaand, som derfore ogsaa kaldes ædle Baand i Hensigt til de andre Lejer som kaldes uædle Baand, fordi Gangene, som sagt, intet Sölv före, naar de gjennemsætte dem. Dette Forhold af Bjergart og Gang imod hinanden er endnu ikke fundet ved noget Bjergværk i Verden. Det forvolder en Grubedrift, som er ganske forskjellig fra den, som findes paa andre Steder, hvor man allene driver Gruberne efter

Gangenes Faldende *), men her maa de drives ej allene efter Gangenes, men endog efter Sten-Lejernes Fald, da de bestandig maa fortsættes efter den Linie hvor Gangen overskjærer et og det samme Falbaand. Af det foranförte vil De indsee, at det vilde være ligesaa vigtigt for Verkets Tarv, at man nöje kunde angive og bestemme Kjendetegnene paa de ædle Baand, som det er at kunne kjende Gangformationerne fra hinanden, saa at man derved bestemt kunde angive, om det var et ædelt eller uædelt Baand man traf paa. Desværre er dette endnu ej mueligt, endog for den mest erfarne Bjergmand, da det ofte indtræffer at et ædelt Baand ingen Svovelkies holder, ligesom man ofte under Dagen ej kan bemærke, om det holder Jern eller ej, og dog kan Gangene, naar de sætte igjennem saadanne Baand være ædle; ogsaa træffer det ofte ind, at et Baand, som oventil er ædelt, i Dybden ganske taber sin forædlende Indflydelse paa een og den samme

*) Ved *Schemniz* i Ungarn afsynkes Skakterne perpendikulære saaledes, at de krydse de overmaade mægtige Gange i en Middeldybde, thi Gangenes Mægtighed forhindrer at afsynke Skakterne efter Gangenes Faldende.

Gang, ligesom det modsatte indtræffer, at et Baand som oventil er uædelt viser sig ædelt i Dybden, hvilket foraarsagar Uvished, og, at Bjergmandens Haab ofte slaaer Fejl. Aarsagen til denne Falbaandenes Indflydelse maa vist nok være en chemisk Valg Forvandskab (affinitas v. attractio electiva), som Bjergcommissions-Raad Werner formoder. Maaskee tilskriver man ogsaa Falbaandene alt for megen Indflydelse, da man i forrige Tider ej kjendte, og altsaa ej kunde lægge Mærke til de forskjellige Gangformationer, som jeg ej kjender nok, for at kunne bestemme Falbaandenes Indflydelse paa alle Gangformationerne. (At Gangene her forædles ved tilfaldende Drummer *) er en almindelig bekjendt Sag).

Jeg sagde, at Gangene vare Revner, hvilken Mening de flesse praktiske Geognoster have antaget (man maa ej agte paa de Geognosters Meening, som bygge Theorier i deres Studerestuer, uden at have betragtet Naturen selv, og derfor ej kan skille en Gang fra et Leje f. Ex. *De la Metherie* i sin *theorie de la terre*, *Paris* 1795 §. 85—88.) Aarsagerne til disse Revner ere deels, at Bjergene, som vare gjennemtrængte af Vand ved deres förste Dannelse, siden ind-

*) Naar en Gang overskiæres af flere Gange.

tog et mindre Rum, da de indtörrede og satte sig sammen, hvorved de nödvendig maatte revne, ligesom disse Revner maatte blive mere eller mindre perpendikulære; denne Indtörring og Sammentrækning holder jeg for, at være Aarsag til vor benævnte sejgre ældste ædle Gangformation. Dels kunde disse Revner foraarsages derved, at Bjergene tabte deres Understöttelse imod en eller flere Himmelkanter, og da maatte Bjerget synke imod den Himmelkant, hvor Understöttelsen fejlede. (Denne Mening grunder sig paa Erfaring). Gangene falde imod den Himmelkant, hvorhen Bjerget er synket *). Dette (troer jeg) har været Aarsagen til den anden ædle og de flere uædle Gangformationer paa Kongsberg. Hele vort Ertsfjeld har da synket og gledet ud imod Dalen Sandsver, som stryger tvers paa vore Fjelde, formodentlig har vore Ertsfjelde förend den Tid stödt umiddelbar til Skrimsfjeldene, men en

*) Man siger, at en Gang falder imod en vis Himmelkant, naar den ej stikker perpendikulær ned i Bjerget, men ovenfra ned efter i Dybden alt mere og mere trækker sig imod en vis Himmelkant, saaledes trække alle vore Gange sig i Dybden alt længere imod Sönden, (og siges derfore, at falde imod Sönden.

stærk Vandström fra Vest i Öst, eller omvendt, har bortfört en Del af disse Fjelde, og dannet den derimellem nu værende Dal, der siden igjen er for en stor Del bleven fyldt med yngre Stenarter, for Exempel med Flötskalksten og Leerskifer samt Leer, som bedækker Foden af vore Fjelde i Sandsvær og paa det tilgrendsende Eger.

Beskjeftiget med denne Mening besteg jeg Jons-Knuden, for derfra at oversee vort Ertsfjelds Situation. Foruden at jeg med en god Kikkert bemærkede, at alle de höjeste Fjelde i min Horizont med deres mellemværende Dale havde en paralel Direktion fra Nord-Vest i Syd-Ost, saa fandt jeg intet, som kunde sættes imod min fattede Mening om vore Gange, men meget mere, da jeg erfarede Jons-Knudens Beliggenhed, og saae, at den ogsaa havde tabt sin Understöttelse imod Syd, formodede jeg, at den formedelst sin betydelige Höjde fremfor det övrige Ertsfjeld maatte have synket betydelig imod Syd, og at der, paa Grund heraf maatte findes mægtige Gange strax Norden for Jons-Knuden. Da jeg derpaa tilkjendegav min Mening for Direktionen for Sölvverket, beordrede samme en Skjærper til at undersöge, om der fandtes Gange strax

Norden for Jons-Knuden. Denne fandt da snart en Gang, som var 3 Lægter mægtig (vore Gange ere ellers ikkun nogle Tommer mægtige); samme Gang var fyldt med Flusspat og Kalkspat. Skjönt der ingen Falbaand var at finde der, saa havde jeg dog dan Fornöjelse, at see min Mening om vore Ganges Oprindelses Aarsag herved stadfæstet.

Kongsberg den 6 Des. 1799.

JENS ESMARK.

# LITERATUR.

1) *M. PAULI JUUSTEN, Episcopi qvondam Aboënsis, Chronicon Episcoporum Finlandensium, annotationibus & apparatu monumentorum illustratum.* Disputationibus academicis proposuit HENR. GABR. PORTHAN. Aboæ, in officina Frenckeliana. Anno 1799, 812 Pagg. 4to, foruden et Register paa 9 Ark.

2) *Afhandling om de fem höga Riks-Åmbeten uti Sverige, nemligen: Riks-drotzet, Riks-marsken, Riks-Amiralen, Riks-Cantzleren, och Riks-Skattmästaren, jämte bifogad Berättelse om Riks-Marskalks-Åmbetet,* af Friherre SHERING ROSENHANE, Canzli-Råd, Cabinets-Secreterare, Riddare af kongl. Nordstjern-Orden, samt Ledamot af kongl. Vitt.

Hist. och Antiqv. Acad. och af kongl. patriot. Sälskapet. Stockholm, tryckt hos Anders Zetterberg, 1799. 236 S. 8vo, foruden et Register paa 3 Blade.

Som Skandinav og som Videnskabsdyrker kan man, efterat have gjennemlæst disse tvende Verker, ikke andet end glæde sig over den Belærelse, man derfra har hentet, endskjönt man paa den anden Side som Dansk derved let faaer Anledning til ubehagelige Sammenligninger. Hvad er f. Ex. vor historiske Literatur for indeværende Aar imod vore Naboers? Og hvilket Forraad af Historikere og Grandskere i Nordens Oldsager besidder ikke Sverrig? Det har blant Adelige, foruden Rosenhane, C. Adlersparre, Uggla, Fredenheim, Albedyhl; blant Professorer, foruden Porthan, Fant og Neikter, Knös og Sjöberg; blant Gejstlige en Troil, en Nordin, en Lüdecke; end videre Rigshistoriographen Hallenberg; Bibliothekaren den fortjente Olding Gjörwel; Hofintendent Tham o. a. Kaste vi derpaa Öjnene paa det danske Parnas, fristes vi til at udbryde med Digteren: Fuimus Troes. *Vor* historiske glimrende Periode er forbi. Ved Suhms Grav begræder Clio Tabet af sin sidste værdige Dyrker

Danmark. De Tilbedere hun endnu kan have tilbage, opholde sig i Templets Forgaarde, og ikke, som Suhm, i det Allerhelligste; de kan vel stundom ofre hende en liden Gave, men Suhm lagde alle sine Ævner og sin hele Formue paa hendes Alter.

Saavidt som vore Naboers Literatur for indeværende Aar hidtil er bleven bekjendt her i Byen, er de to ovenanförte Skrifter de vigtigste af dem Historiens Muse i Aar har frembragt i Sverrig. I en vis Forstand kunde vel paastaaes, at Prof. Porthans Verk ikke er fra i Aar, da den största Del deraf allerede forud var i Publicums Hænder; men ligesom man ikke regner en Bygnings Alder fra den Tidspunkt en eller anden Flöj, en eller anden Afdeling deraf er bleven færdig, men först fra den Tid den er fuldelig sat istand til Beboelse, saaledes er Porthans i saa mange Partikler udstykkede Bog nu först i Aar bleven et Helt, *omnibus numeris absolutum*, da den har faaet almindeligt Titelblad, Register, og Trykfejlsliste.

Hvo der af Nettelbladts 1728 udkomne *Schwedische Bibliothek* 1stes Stück kjender Jan-

stens Krönike, veed at den der fylder kun en halvtredie Ark, og nu seer, at den her under Ridder Porthans Hænder er voxen indtil at blive 110, siger og skriver: et Hundred og ti Ark i Qvart, vil lettelig skjönne, at Porthans *Annotationes* og *Apparatus Monumentorum* er Hovedsagen, og at han har commenteret over Juustens Text, ligesom en Præst tager et Par Ord til Thema at prædike over. Det siger han ogsaa selv i sin Epilog Pag. 768. „Horreum qvoddam condere instituebamus, in qvod, qvicquid ad gentis nostræ historiam illustrandam pertinens conqvirere nobis contigerat, conjiceremus: verentes, ne nostram idem fatum maneret monumentorum Fennicorum collectionem, qvod multæ ante nos expertæ fuerant, ut casu aliqvo prorsus interirent."

Det samme var ogsaa Suhms Maxime: kun at faae ud, at faae trykt, at faae anbragt, at faae Alt hvad som paa mindste Maade bidrog til Kundskab om Fædrenelandet reddet fra Forglemmelse og Undergang. Ved denne Higen efter at see paa Prent saavel Andres som egne Arbejder, saa vel *danske Magazin* som de danske *Scriptores*, saavel islandsk Poesie som islandske Kröniker, var det som om det anede ham, at han

maatte skynde sig medens det var Tid, og at naar hans Öjne vare lukte, vilde Historiens Muse flygte fra Danmark og slaae sin Bopæl op hin Side Sundet. — Indvendingen, at Publicum ved den Ilen med at lade trykke löst og fast vel faaer store Böger som Porthans og Suhms tykke Qvarter, men at det og derved stundom vorder *rudis indigestaque moles*, vil jeg lade Porthan besvare. „Materiam (saaledes ender han bemeldte Epilog) Materiam nos pro virili collegisse atque suppeditasse Patriæ historiæ studiosis existimamus, qva porro tractanda et ornanda alii utilem gratamque civibus suis operam præstare, beneque sic de litteris mereri, laudemque sibi parere justam, poterunt." Lad andre nu opstaae og epitomere, redigere, pragmatisere, philosophere og ved populair Behandlingsmaade eller ved oratorisk og konstig Fremstillelse indlægge sig Ære og Ros — det vilde de ikke være istand til naar de ikke havde havt Suhmer og Porthaner til Forgjængere, der har, saa at sige, arbejdet dem i Hænderne.

Med Indretningen og Oeconomien af det Porthanske Verk er det saaledes beskaffen: Först er Juustens noget efter Midten af det 16de Aar-

hundrede forfattede Bispekrönike aftrykt paa $5\frac{1}{2}$ Ark med neden under Texten anbragte *varientes Lectiones*, og hvert Ord i Texten, som Udgiveren agtede at oplyse med sine Anmærkninger, er betegnet med Bogstaver a, b, c; aa, bb, cc; aaa, og saa fremdeles tre fire Alphabeter igjennem. — *Notæ editoris* tage deres Begyndelse, som sagt, midt i 6te Ark, og de gaae til Pag. 767, hvor Addenda et Corrigenda begynde.

Disse *Notæ* tjene igjen som Text for andre Anmærkninger, især for det paa Titelbladet omtalte Forraad af Documenter til den finlandske Histories Oplysning. Hans egen Apparatus af didhenhörende Breve og Diplomata har ikke været liden, og han er bleven overflödig forsynet ikke allene fra de offentlige Bibliotheker i Stockholm og Upsala samt det i Åbo han selv forestod, men ogsaa fra Private, især fra Lector Nordin i Hernösand og Oberhofintendenten over de kongl. Bygninger Cantzelieraad Fredenheim i Stockholm, hvis Fader Mennander var Biskop i Finland. Hans Plan, paa behörige Steder at anbringe og indföre saadan en Mængde Documenter og Acta publica iblant Anmærkningerne, brin-

ger det med sig, at man undertiden stöder paa en Svite af adskillige Blade der i egentlig Forstand er „Noten ohne Text;“ men saa har man nu derimod den Fordel, at man i dette Verk besidder en diplomatisk Historie om Finlands Forfatning ligefra dens förste Beboelse af og indtil hen mod Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Af de mange interessante Undersögelser og Bemærkninger som Verket indeholder, vil Rec. blot gjöre opmærksom paa nogle, som for Ex. om Finlands Tilstand i det 12te Seculo, da Kong Erik den hellige lagde Landet under den svenske Krone og paanödte Indbyggerne den christne Tro, S. 58 o. f. i hvilken Undersögelse Autor, i Mangel af andre Efterretninger, tager sin Tilflugt til Sproget, og stötter sig paa den Sætning, at de Gjenstande har de kjendt hvortil de i deres eget Sprog har originale Benævnelser, som ej ere laante fra det Svenske. De har havt Huse og Byer og Agerdyrkning og Trælle, men hverken Övrighed, Love, Dommere, Konge, eller Adel. Allehaande Bohave Klæder og Redskaber har været i Brug hos dem, saavelsom Poesie og Musik. Skrivekonsten var dem ubekjendt. Fruen-

timmerne behandledes her, som hos andre barbariske Folkeslag, haanlig og haardt.

S. 389, haves et Bidrag til Historien om de höje Bogpriser for Bogtrykkerkonstens Opkomst.

S. 519. Efterretning om hvor öde og ubeboet Tavastehus Lehn og Carelen var endnu 1442, saa at Bispen, naar han var paa Visitats der i Egnen, saavelsom andre Rejsende maatte tage til Takke med Natteqvarter paa Isen eller Sneen under aaben Himmel. Landeveje, som Rejsende kunde komme frem af om Sommeren, var der den Tid saare faa i Finland. Sommerrejserne skete dels tilfods og dels tilbaads over Floder og Söer. Den sædvanligste Rejsetid var om Vinteren, naar Sne og Is skaffede godt Före.

S. 521, om et Sygehus for Spedalske, som 1440 blev oprettet i Finland, i hvilken Anledning han paataler den urimelige Rudbeckske Grille at Finnerne skulle nedstamme fra de Jöder som bleve förte i det assyriske Fangenskab; en Hypothese som han med Rette undrer over er vedble-

ven at staae i Tunelds Geographie, selv i den nyeste Udgave af 1792.

S. 533, om det Collegium som i Middelalderen var oprettet for de svenske Lærde der studerede i Paris.

S. 558, en mærkelig Eloge over Skriverkonsten taget af Fortalen til en 1474 forfattet Protocol: „Pernecessarius litterarum usus tanto commendabiliores reddit veteres ipsarum vigilantissimos inventores, qvanto plus posteris dinoscitur multipliciter profuturus. Litteris enim facta jam dudum præterita efficiuntur occulta fide præsentia. Litteris clarescunt ratiocinia, tolluntur ambigua, perit perplexitas et provenit securitas, atque evolat sæpe securus, qvi sine litteris fuerat interdum vexationibus plurimis involvendus," o. s. v.

S. 566, om det åboeske Missale trykt i Lybeck 1488.

S. 625 og följg. om den berömte Knud Posse, og den store Sejer over Russerne han vandt

ved Viborg, som hos dum og overtroisk Pöbel skaffede ham Navn af Troldmand.

S. 688 sees at ved Aar 1568 var Undervisning i det græske Sprog noget Nyt i den latinske Skole i Åbo, som skaffede den Rector der vilde indföre det Had og Misundelse paa Halsen.

S. 685 er det gödt udviklet, at mangen velsindet Patriot nok kunde finde det betænkeligt ved Reformationen, at alt gejstligt og til gudelig og videnskabelig Brug henlagt Gods blev trukken ind under Kronen og tildels af Kong Gustav bortskjænket til Yndlinger og lidet fortjente Mænd, uden at der droges tilbörlig Omhu for Kirker og Skoler, hvilke sidste Staten især efter Gustavs egen Tilstaaelse saa höjlig trængte til. — Denne Materie fortsættes i det fölgende i Anledning af den 1542 efter Kongl. Befaling forfattede Jordebog over alle Prælaters, Præbenders og Canonicaters Indkomst ved Åbo Domkirke, hvor Autor S. 695 omtaler den store Misbrug som gik i Svang, da Adelen paa Grund af Vesterås Recess tilegnede sig alt det gejstlige Gods de kunde faae Ram til, og tillige under Paaskud af den evangeliske Frihed vægrede sig for at give Tiende.

S. 715 en mærkelig Note, hvori Autor forsvarer de catholske Bispers Adfærd imod den Beskyldning som om det især var dem og overhovedet Gejstligheden der afstedkom saa megen Ulykke i Landet, fornemmelig ved at tage fremmede Fyrsters som Kong Hans's og Christian den 2dens Partie. Han viser, at den Bröde, som nogle Bisper i den Henseende har gjort sig skyldige i, har de begaaet som Adelsmænd og Aristocrater, og ikke som Hierarker. „Plerumque, siger han, potentium familiarum suarum odiis, cupiditatibus, et factionibus magis qvam ordinis sui stimulis, ac potius qvatenus Optimates, qvam qvatenus ecclesiæ antistites erant, in perniciosa illa reipublicæ consilia abreptos fuisse constat, a qvibus optimates laicos haud plus qvam clericos abstinuisse reperimus.“ o. s. v.

S. 723 o. f. handles om det Aftagende Videnskaberne vare i under Gustav Vasa, som endog lod Upsala Academie rent forfalde og lagde dets Indkomster under Kronen. Siden klagede han over, at der i Landet var saadan Mangel paa dulige Mænd til at besætte vigtige Statsembeder med. Dog, lægger Autor til, „his ita disputatis, summis et immortalibus maximi regis in patriam reliqvis qvid-

qvam detractum meritis haud qvaqvam volumus, qvibus vix alium ei parem historia exhibere poterit; qvamvis ab hac qvidem una parte minus splendeat, cujus rei multæ dari possunt rationes."

Pag. 755 siger Autor et Par alvorlige Ord til Embedsmænd i Finland, som af Magelighed ikke vil lære de Menneskers Sprog de leve iblant, men heller arbejde paa at faae det udryddet. Anledningen til denne Erindring er Biskop Peder Folling fra Östergothland, der af Mangel paa Kundskab i Landets Sprog i sine Embedsforretninger maatte betjene sig af Tolk.

P. 799 finder man en Bemærkning om den höje Rang academiske Grader fordum skaffede, da graduerede Personer næsten ansaaes for lige med Adelen Priviligerede.

No. 2 eller Baron Rosenhane's *Afhandling* röber den samme grundige Lærdom, samme flittige Grandskning i Scandinaviens Aarböger, og den samme fine Critik og Nöjagtighed, som man alt kjender saavel af hans 1789 udgivne *Svea-Rikes Konunga-Längd*, som af de vigtige Bidrag til Kammerherre Uggla's 1791 udkomne *Svea Rikes Råds-*

*Längd*, til hvilket sidste Verk han bag i dette Skrift ogsaa har leveret nogle *Tillägningar och Rättelser*.

For Dyrkere af den danske Historie har dette her behandlede Æmne saa meget des större Interesse, da vi her hos os lige til Regjeringsforandringen 1660 har havt de samme höje Embeder, men eje ingen saadan særskilt Beskrivelse over deres Oprindelse, Omvexlinger og Beskaffenhed, som nærværende, der for den tilkommende danske Historiker om disse höje danske Rigsembeder vil være i höjeste Maade oplysende.

De tvende af de paa Titelbladet nævnte Embeder, *Drostens* og *Marskens*, have i Sverrig deres Oprindelse fra det 13de Aarhundrede, da Kong Magnus Ladulås indrettede dem isteden for Jarlværdigheden, som ophörte 1276, da Hertug Erik af Småland, Birger Jarls tredie Sön, döde.

Hvori Drostens Embede i Förstningen bestod, og hvorvidt hans Myndighed strakte sig, veed man ikke ret, för det blev bestemt ved Magnus Smeks Fuldmagt af 1335. Drosten blev sat til at bestyre alle Kongens Slotte, Fæstninger, Oppe-

börsel og samtlige Kronens Indtægter. — I den Tid Magnus Smeks Yndling Bengt Algotson, fra 1353 af, var Sverigs Hertug, en Værdighed som svarede til Jarlernes Embede fordum, var der ingen Drost, men efter Bengts Drab 1360 blev Drostembedet igjen indfört. Först blev Niels Thuresſon Bjelke forlenet dermed, og efter hans Död den mægtige Bo Jonsſon af Familien Grip.

I Begyndelsen af Unionstiden var der ingen Drost i Sverrig. 1435 blev Christen Nielsen af Huset Wasa af Erik Pommer beklædt med denne Værdighed, der ogsaa under de fölgende Unionskonger blev hans Sön Niels Christersſon til Del.

Efter hans Död, i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, og indtil 1569 var Embedet ubesat. Fra 1569 af og indtil 1686 har man en uafbrudt Række af Droster, hvoriblant ere 3 Braher, en Gyllenstjerna, en Lejonhofvud, Gabriel Oxenstjerne og Magnus Gabriel de la Gardie. Ved Regjeringsformens Forandring 1680 blev stiltiende besluttet, at dette saavelsom de övrige höje Rigsembeder ſkulde gaae ind efterhaanden som de der da beklædte dem uddöde. Ifölge denne Beslutning stod Drostembedet vacant 101 Aar, nemlig fra de

la Gardies Död 1686 og indtil Gustav III Aar 1787 overdrog dette höjeste Statsembede til Grev Carl Axel Wachtmeister, en af Rigets Herrer.

Efter kortelig at have omtalt Ordet *Marsk* Oprindelse af det latinske Marefchallus (ligesom *Drosts* foran af det tydske *Truchsess*) gjöres i en Note Pag. 48 den Anmærkning, at dette Embede, som under Kong Magnus Ladulås indförtes isteden for det tilforn brugelige Stallerembede, i Begyndelsen kun var en Hofsyssel. „Stalleren, siger Autor, ägde vål egenteligen högsta inseendet öfver Konungens Stall; men som under Medeltiden kongel. Pragten förnämligast syntes, då Konungen och dess Medfölje voro til häst, och den ordning som dervid iagttogs egenteligen berodde på Stallaren eller Stallmästaren, så kom småningom hela Håfhållningen i dess händer. Ja det gick så långt, att *Stabulum* i gamla Handlingar äfven så ofta betyder Konungens Hof som dess Stall. — Häraf härleder det sig ock, att hos kongl. och försteliga Personer de, som äga Öfverinseendet öfver Håf-Staten, ännu föra Titel af Stallmästare, hvaruppå vi hafva exempel i de trenne nu i Sverige varande försteliga Håfven."

Forf. holder det S. 49 for sandsynligst, at ligesom Drosten i de ældste Tiden havde Overopsyn over Kongens Tafel og Husholdning, saa har det ligget til Marskens Bestilling at foranstalte Alt ved store Höjtideligheder, saasom ved Kroninger, Bilager, Turneringer, og desl. I Slutningen af det 14de Aarhundrede (thi Forfatterens *trettonde* S. 50 er, uden al Tvil en Fejltagelse) bleve Marskerne Anförere af Krigsmagten, og Hofembedet blev saaledes forvandlet til en militarisk Bestilling ligervis som de franske Connetables i Begyndelsen vare Overstalmestere og Overhofmestere, men lidt efter lidt fik Krigsmagten at raade over.

Under hele Unionstiden saavelsom under de förste Konger af Huset Wasa har Ordet *Marsk*, hvem det bruges om, altid Betydning af en militair Charge. Den Embedsmand som bestyrede Hofholdningen kaldte man den Tid *Rigshofmester*. Den mærkeligste Marsk i Unionstiden er Carl Knutsen Bonde, der tillige var Rigsforstander, og 1448 blev valgt til Konge med Titel Carl den VIIIde. Under Rigsforstanderne Sten og Svante Sture var ingen andre Rigsmarsker end de selv. Fra Kong Eric den 14des Regjeringstiltrædelse af og indtil 1680 er Rækken af Rigsmarsker sammenhængen-

de. For ikke at sammenblande deres Navn med Rigsmarskalkerne kaldte man dem tillige *General-feltherrer*, — Ved Revolutionen 1680 inddroges alle Rigsembederne, altsaa ogsaa Marskens, som ej siden er bleven fört i Brug.

Det er ikke för i Begyndelsen af forrige Aarhundrede at den Höjstkommanderende over den svenske Flode har faaet Sted blant Rigetsembedsmænd. Der omtales vel baade Admiraler og Overadmiraler i det 16de Aarhundrede, men de havde ikke saadan en Anseelse som Drosten eller Marsken, og fik ved hvert Aars Expedition ny Bestalling. De höje Rigsembeder vare derimod altid paa Livstid.

Fra 1602 til 1680, da Rigsembederne ophörte, har Sverrig havt 6 Rigsamiraler. Embedet blev paa en Slags Maade igjen fornyet, da Carl Hertug af Södermanland strax efter sin Födsel 1748 erklæredes for Sveriges Storadmiral, i hvilken Værdighed Gustav III bekræftede ham 1772. Han havde ogsaa i den russiske Krig 1788-90 Overcommando over Floden; men nedlagde sit Embede 1796.

Benævnelsen *Canzler* forekommer ikke i den svenske Historie för Aar 1217, da Biskop Carl i Linköping var *Cancellarius regis*, som det da overhovedet i Middelalderen næsten blot var de Gejstlige der forstod at skrive, hvorfor det gjerne var Bisper som beklædte Canzler-Embederne. Canzlerne havde Rigets og Kongens Segl saavelsom Rigets Acta publica i Forvaring; men Rigsembede var det ikke för Gustav den 1ste Aar 1538 udnævnte Rigsraad Conrad von Phyhy til sin og Rigets överste Canzler.

Da Rigscantzlerembedet, ligesom de andre höje Embeder, ophörte 1680, fik den som besörgede de Forretninger der laae til Rigscantzlerens Bestilling, Navn af *Canzli-Præsident*. Det tilkom saavel Rigscantzlerne som Canzlipræsidenterne at tale til Stænderne i Kongens Navn, at forestave saavel den Ed som en ny Konge aflægger, som den Troskabs- og Huldskabs-Ed Stænderne aflægge, at modtage fremmede Gesandters Andragende, og give dem Besked.

1792 oplivede Hertug-Regenten igjen det fordums Rigscantzlerembede, hvortil han udnævnte Baron Frideric Sparre.

*Rigsskatmesterembedet* har sin Oprindelse fra Rigsdagsbeslutningen 1602, og endtes ligesom de övrige Rigsembeder 1680. I Anledning af Baron Gustav Bondes Ophöjelse til Rigsskatmester anmærker Autor Pag. 133, at de Herrer Grever i Rigens Raad troede at bevise Friherrerne en særdeles Ære, naar en af deres Classe blev optagen blant Rigsembedsmændene og derved fik Rang over alle Rigsraader, selv over de Rigsraader som vare Grever. Men Grevinderne og de unge Comtesser erklærede rent ud, at de aldrig lod Rigsskatmesteren Bondes Frue have Rang over dem, og paa Grev Lillies Bryllup 1666 maatte hun ogsaa give efter. Den Strid gav Anledning til den Rangforordning som udkom paa Rigsdagen 1668.

Anhanget om *Rigsmarskalkembedet* begynder med en Efterretning om Hofstaten og Hofceremoniellet i de ældste Tider, i Overenstemmelse med Indretningen ved det norske Hof, som i fordums Tid var det mest glimrende i Norden, og hvis Etiqvette Forfatteren med Grund antager det svenske Hofs har lignet, indtil Magnus Ladulås gjorde Forandringer. Nu blev der isteden for Jarler og Stallare, Drotzeter og Marsker. Under Christopher Bayrer opkom et ganske nyt Embede i Sver-

rig, da Bengt Jonsſon Oxenstjerna fik Overopsyn over Kongens svenske Hofstat under Navn af *Rigshofmester.*

Under Kong Carl den 8de var der paa en Tid tvende Rigshofmestere, Eric Ericsſon Gyllenstjerna og Eric Axelsſon Tot, begge födte i Danmark men af Kongen optagne blant de svenske Rigsraaders Tal.

Rigsforstanderne havde ingen Hof, fölgelig var der under dem heller ingen Rigshofmestere. Men derimod var Sten Sture den ældre selv i nogle Aar Rigshofmester under Kong Hans's Regjering.

Gustav I valgte 1526 Thure Jensſon (af 3 Roser) til sin Rigshofmester. Denne i Kong Christian den 2dens Historie mærkelige Mands Skjebne udbreder Autor sig udförlig over, og paaanker med megen Varme hans Hengivenhed for sidstnævnte Konge. Den Hæftighed hvormed Forf. ivrer imod Thure Jönsſons Affald fra Gustav I, er saa meget mærkeligere, da Autor selv er Deſcendent fra ham; thi udentvivl nedstammer han fra Thures Sön Johan, som her S. 177 fortælles om, at da hans Fader havde skrevet ham til om sin forehavende Stemp-

ling, leverede han Gustav Brevet ubrækket, og erklærede tillige, at han vilde med Liv og Blod forsvare Kongen, selv endog imod sin egen Fader.

Under Carl den IX^e ophörte Rigshofmester-Titelen, og den der bestyrede Hofetaten fik Navn af Rigsmarskal. 1680 blev Titelen forandret til Överste-Marskalk, hvilken Benævnelse varede til 1772, da Rigsmarskalktitelen igjen blev indfört.

Endnu maa kortelig anmærkes, at Hr. Forf. ved hvert af de beskrevne *höje Embeder* tillige har meddelt Efterretninger om de dermed beslægtede ringere Sysler saavelsom om de under hine henhörende Collegier, og af dem bestyrede Affairer. Saaledes meddeles i Capitlet om Drotzerne Underretning om Rigets Hofretter, hvori Drosterne förte Præsidium; Capitlet om Marskerne har tillige en kort Historie om Krigscollegiet; Capitlet om Amiralerne om Amiralitetscollegiet; i Capitlet om Rigscanzlerne omtales Hofcantzlerne og Justitscantzlerne; ved Rigsskatmesterbestillingen gives Underretning om Kammercollegiet, Statscontoiret, Bergscollegiet, Commercecollegiet, og Kammerrevisionen; og ved Rigsmarskalkerne gives tillige Liste over de Herrer som have været Overmarskalker ved svenske Dronningers Hofstat.

NYERUP.

3) *Inledning til Chemien af* J. GADOLIN, Chemiæ Professor i Åbo 1798. 150 S. 8.

Denne Indledning til Chemien maa betragtes som en Omarbeidelse af *Fourcroy's* chemiske Philosophi. Saavel i Plan som Udförelse ligner den dette ypperlige Skrift, saaledes at man paa mange Steder skulde troe at læses en Oversættelse deraf. Men langt fra er det, at Hr. G. slavisk har fulgt sin Forgjænger, han har tvertimod, som tænkende Mand, ofte forladt dennes Fodspor, hvor disse enten ikke ledte til det rette Maal, eller i det mindste ikke syntes ham at gjöre det. Hr. G. kunde derfor ikke kalde denne sin Bog en Oversættelse af *Fourcroy's*, men maatte, skjönt han havde laant meget af dette Mesterværk, dog ansee det som sit eget Arbejde.

For at sætte Læseren i Stand til at bedömme, hvorledes Hr. G. har behandlet sin Original, ville vi sammenligne begge Skrifters Hoveddele i Almindelighed, og foruden enkelte Steder et af deres Kapitler i Særdeleshed.

Hoveddelene i begge Skrifter ere de samme, kun fölge de paa hinanden i forskjellig Orden.

Det vil derfor være nok at optegne dem i den Orden, hvori de fölge hos Hr. G., og ved hossatte Rommertal bemærke, i hvad Orden enhver af dem staaer hos den franske Forfatter. 1 (II) Om Varme. 2 (I) Om Lys. 3 (III) Om Luft. 4 (VI) Om brændbare Legemer. 5 (IV) Om Vandet. 6 (VII) Om Syrer. 7 (V) Om Jordarter og Alkalier. 8 (VIII) Om sammensatte Salte af Syrer, Jordarter og Alkalier. 9 (IX) Om Metaloxyder og Metalsalte. 10 (X) Om Plantestofferne. 11 (XI) Om Dyrerigets Stoffer. 12 (XII) Om Gjæringen og Forraadnelsen. — Rec. finder det fuldkommen rigtigt, at vores Forf. sætter Læren om Varmen i Spidsen af denne Indledning; thi naar man betragter Varmestoffet som Aarsagen til al Flydenhed, (holder det for principium fluiditatis), saaledes som skeer, og det uden Tvivl med Rette, i den nyere Chemie, saa fölger deraf, at det maa være tilstede ved enhver chemisk Virkning, da ingen saadan kan foregaae, uden at en af de virkende Stoffer er flydende. Det synes ligeledes mere passende, at Læren om de brændbare Legemer sættes strax efter Kapitlet om Luften, med hvilket det staaer i den nöjagtigste Sammenhæng, end efter Læren om Jordarterne og Alkalierne, med hvilket det ingen

Forbindelse har? Ved at lade Kapitlet om Jordarterne indtage den syvende Plads, har Forf. ogsaa havt Lejlighed til at anvise Læren om Syrerne et mere passende Sted. Rec. finder altsaa intet at indvende mod Forandringen i Henseende til Hovedafdelingernes Orden, men derimod kunde han være tilböjelig til at paaanke, at hverken i Fourcroy's eller Gadolins Bog findes noget Kapitel om de chemiske Beslægtninger, hvilket dog, efter hans Overbeviisning er den meest philosophiske Deel af den chemiske Philosophie, eller, om man vil, udgjör Indledningen til enhver Indledning til Chemien. Rec. haaber, at man ikke vil gjöre ham den Indvending, at dette kan forudsættes som bekjendt af Physiken; thi vorder ikke næsten alt det som foredrages i disse to Skrifter ogsaa udviklet i de physiske Læreböger? Ikke at tale om, at det neppe lader sig retfærdiggjöre at holde Chemien for, ikke at være en Deel af Physiken. Aarsagen, hvorfor Fourcroy har udeladt hint Kapitel, er uden Tvivl den, at hans Bog blot skulde tjene til at give en Oversigt over den *nye* Chemie, men saasnart man, som Hr. G., vil anvende Bogen til Grundlag for de almindelige Forelæsninger, vorder dette uundværligt.

For at sammenligne den svenske Forfatters Arbeide noget nöiere med sin franske Forgjængers, ville vi tage Kapitlet om Varmen hos dem begge. I § 1 nævner F. blot at Varmestoffen er det Legeme som frembringer Varmen. G. lægger dens fornemste Egenskaber, f. E. at gjennemtrænge alle Legemer, sætte sig i Ligevægt o. s. v., til, og det med Rette; thi uden at erindre sig disse Egenskaber kan man dog ikke forstaae det efterfölgende. I hvad Forhold vor Fornemmelse af Varme og Kulde staaer til Forögelsen eller Formindskelsen af Varmestoffen i vort Legeme, har G. udtrykt langt kortere og mere tydeligt end Fourcroy. § 2 hos F. er blevet til § 2 og 3 hos G., og tillige forandret. Saaledes erindres her i Anledning af at Varmestoffen adskiller Legemets Dele fra hinanden, at de herved udvides, saa at man ved Hjelp af denne Egenskab kan dömme om Varmen formeres eller formindskes. Derimod har han udeladt det F. siger strax efter at han har fortalt, at Varmen forvandler faste Legemer til flydende o. s. v., nemlig: „Ethvert draabbart flydende Legeme er derfor at ansee for en Forbindelse af et fast Legeme med en bestemt Mængde Varmestof" o. s. v. Uden Tvivl fordi han troede at dette ikke saa lige fulgte af det her anförte. Han gjemte det derfor

rigtigen til den 7de §, hvor han taler om at intet Legeme kan gaae over fra fast til flydende, fra flydende til elastisk Tilstand, uden at binde Varmestof og omvendt.

§ 4 hos G. er i det væsentlige det samme som § 3 hos F. I § 5 har G. gjort sig Umage for at være mere populær end F. ved at anföre, som et oplysende Exempel ved Legemernes Kapacitet for Varmen, at ikke et Legeme indtager saa meget Vand i sine Porer som et andet. F. har derimod udtrykt sig mere philosophisk, idet han siger, at efterdi Legemernes Porer ere saa forskjellige, saa kunne ikke heller alle Legemer modtage en lige Qvantitet af Varmestof. — Det bekjendte Forsög over Vandets og Qviksölvets forskjellige Varmekapaciteter, som anförer § 6, kunde efter Recs. Mening med Föje være udeladt, da der forresten ingen Forsög her anföres, hvilket og strider mod Bogens Plan, der aabenbar forudsætter enten en Deel Forkundskaber eller mundtlig Underviisning. § 7 hos G. er langt fatteligere i sit Udtryk, end den tilsvarende § 6 hos F. — § 8 hos G. er i det Væsentlige det samme som § 8 hos F., paa det nær, at hin anförer et Par oplysende Exempler, hvilke Rec. holder for unödvendige. § 7 hos F.

findes slet ikke hos G. Den indeholdt den Erindring, at man af det foregaaende knnde see, at Varmestoffen yttrede Affiniteter. — § 9 hos G. indeholder det samme som § 9 og 10 hos F., kun noget kortere udtrykt. §. 11 hos F., som handler om Lysets Nærværelse ved Varmen, har G. udeladt, da han endnu ikke havde handlet om Lyset. Fourcroy siger (§ 12) de Legemer som trække Varmen hurtigt til sig ere de bedste Varmeledere. G. siger rigtigere (§ 10) at de Legemer som meget let gjennemtrænges ere gode Varmeledere. Den indsigtsfulde Forfatter til Recensionen over dette Skrift, i Journal för svensk Litteratur 2 B. 12 H. paaanker, at F. og G. ikke antage, at Aarsagen til den ulige varmeledende Kraft hos forskjellige Legemer er deres ulige Kapaciteter. Nærværende Rec. er enig med ham, da den varmeledende Kraft ligefrem kan deduceres af Kapaciteten. — § 13 hos F. har G. udeladt. Den indeholder en Henviisning til det foregaaende, for at gotgjöre, at Varmens Aarsag er materiel og forskjellig fra Lyset. Ved de Phænomener, som saavel F. som G. anföre bag efter Kapitlet, for deraf at forklares, har denne sidste henviist til de §§, hvoraf de forklares, hvilket Rec. finder meget bifaldsværdigt.

Metallerne har G. afhandlet noget fuldstændigere end Fourcroy, ved at angive Smeltegraden og den specifike Vægt, hvilket fortjener Bifald, da det, uden at optage meget Rum, tjener til at karakterisere Metallerne meget fuldkomnere. Derimod kan Rec. ikke bifalde G's. Inddeling af Metallerne. Fourcroy havde inddeelt dem efter deres Smiddighed og Syrbarhed, G. bruger endnu en Delingsgrund flere, nemlig Smeltbarheden. Ved saadan Formering af Delingsgrundene seer Rec. slet ingen Fordeel, men derimod den Uleilighed, at Delingen vorder saa meget mere kompliceret. Det vilde upaatvivligen være rettere at inddele Metallerne her, hvor de blot betragtes som brændbare Legemer, efter deres Forhold til Suurstoffen. Man erholdt da fire Klasser. Den förste kom til at indeholde de Metaller som lade sig forvandle til Syrer, den anden de som blot lade sig forvandle til Halvsyrer, og ikke reducere ved Ildens Hjelp allene, den tredie dem som lade sig forvandle til Halvsyrer ved Ildens Hjelp allene, og ligeledes reducere ved Ildens Hjelp allene, (I denne Klasse kom rigtig nok kun Qviksölvet ene til at staae, men det fortjener dog at udgjöre en Klasse for sig selv, og desuden kunde jo nye Opdagelser forögé den), og endeligen den fjerde de som vel lade sig

forvandle til Halvsyrer, men ei ved Ildens Hjelp allene, men derimod letteligen reduceres blot ved Ildens Paavirkning. Deres övrige Egenskaber tjene da til at karakterisere hvert enkelt Metal.

Recensenten i Journal for svensk Litteratur holder det for upassende i en Elementarbog at antage en saa hypothetisk Lære som den nyeste phlogistiske. Nærværende Rec. finder denne Lære aldeles ikke mere hypothetisk end den antiphlogistiske. Disse to Lærebygninger skille sig i slet intet fra hinanden undtagen den, at den ene antager Aarsagen til Lyset at lægge i det forbrændelige Legeme, den anden at den ligger i Suurstofgasen. Den ene af dem antager altsaa intet Grundstof, uden at jo den anden antager det samme, kun sætte de det ikke i de samme Materier. Det kommer altsaa blot an paa, hvilken af Hypotheserne har de fleste Grunde for sig, og i den Henseende vilde vist nok den nye saa kaldte *phlogistiske* Lære vinde. Den Mening, at det antiphlogistiske System ikke behöver Lysstoffet til sine Forklaringer, men at Lyset ej er andet end en Modification af Varmen er upaatvivleligen en langt mindre rimelig Hypothese end nogen af de foregaaende. For at bemærke Forskjelligheden mellem

Lys og Varmestoffen, behövede man blot at erindre sig, at Lyset forplantes med en utallige större Hastighed, end Varmen, saa at Lyset maaskee igjennemvandrer en Million Mile, medens Varmen ikke udbreder sig over en Alen. Rec. er i övrigt langt fra at önske at bringe Phlogiston i Sikkerhed. Han önsker tvertimod, at man ganske vilde afskaffe dette Navn, og omvexle det med Ordet Lysstof, der langt bedre passer sig til den nyere Hypothese end hiint forældede. — Endnu maae Rec. anföre, at Legemernes varmeledende og lysledende Kraft ikke staaer i noget bestemt Forhold til hinanden, hvilket dog maatte finde Sted, naar Lyset ikke var andet end Varme af höj Intensitet. Vilde man sige, at Lyset var en paa anden Maade modificeret Varme, da maatte man *i det mindste* vise, hvordan en saadan Modifikation kunde være, men dette har ingen hidindtil fundet for godt.

Ved Jordarterne har vor Forf. lagt de nye opdagede til, og desuden bragt dem i en bedre Orden, saa at man kan see hvorledes den ene ligesom gaaer over i den anden. Her begyndes med Kiselen, derpaa fölger Leer-, Zirkon-, Ytter, Talk-, Tung-, Kalk- og Strontian-Jord. Rec. havde önsket at Ludsaltene vare fulgte derpaa saa-

ledes: Natron, Kali, Ammoniak. Det vilde da letteligen falde i Öjnene hvorledes den Grændse man har trukket mellem Ludsaltene og Jordarterne er ganske vilkaarlig; thi Ammoniaken staaer *i det mindste* ligesaa langt fra Kali som Natron fra Strontianen o. s. f. — Vilde man efter nogle tydske Lærdes Exempel regne Strontianen, Kalken, Baryten med til Ludsaltene, da syntes vel Grændsen mindre vilkaarlig, men man vidste dog ikke om der var Grund nok til at udelukke Talken, der synes at nærme sig fuldkommen saa meget til Ludsaltene, som til de övrige Jordarter. Men Zirkonen og Yttria staae atter ikke længere fra Talken end de staae fra Leeren og Glycinen, hvorfra de udmærke sig ved den saare skjælnende Egenskab, ikke at oplöses i Ludsaltene, men Glycinen og Leeren nærme sig dog mere hine to Jordarter end Kiselen, med hvilken de dog have det tilfælles at oplöses af Ludsalt. Rec. anseer den Egenskab at oplöses af Ludsaltene for en Egenskab ved Jordarter, som viser at de staae langt fra Alkalierne; thi deels er det afgjort at Kiselen er den nederste blandt Jordarterne, naar man sætter de alkalinske först, og derfor maae de Jordarter, som have denne mærkværdige Egenskab tilfælles med den, ogsaa staae paa de laveste Trin, deels seer man

ikke at Ludsaltene oplöse de Jordarter, som i ret mange Egenskaber komme dem nær, f. E. Talken (for ikke at nævne nogen af de mere alkalinske). Recensionens snævre Grændser tillade ikke at her opregnes alle de Nuancer hvorved det ene alkaliske Stof eller Jordart gaaer over i den anden, hvortil Rec. ellers let kunde være fristet, men dette er heller ikke uomgjængelig fornödent for hans Menings Retfærdiggjörelse, da enhver lidt övet Chemist letteligen indseer disse, naar han blot overskuer Rækken af de alkaliske og jordagtige Stoffer i fölgende Orden: *Ammoniak*, *Kali*, *Natron*, *Strontian*, *Kali*, *Baryt*, *Talk*, *Zirkon*, *Yttria*, *Glycin*, *Leer*, *Kisel*. Naar man sammenligner Stofferne i denne Række, erindrer sig hvormange Huller i samme der ved de senere Opdagelser ere opfyldte, og forestiller sig den overmaade store Rimelighed der er for at end langt flere ved tilkommende Opdagelser maae fyldes, saa vil man vist föle sig fristet til at henföre dem alle til een Slægt, og antage, at de i deres Grundbestanddele maae have endeel Lighed med hinanden. Fandt man alt dette rigtigt, saa vilde man neppe tage i Betænkning, at give denne Slægt et eget Navn. — Man kunde maaskee benævne den *Jordstoffene*. Rec. seer vel, at der kunde giöres adskillige Ind-

vendinger mod denne Benævnelse, men neppe med mere Grund end mod Navnene Vandstof, Salpeterstof eller Qvælstof eller Azot &c., noget kan der altid indvendes mod et saadant Navn. Man kunde siden inddele Jordstofferne i *skarpe* eller *ætsende* og *milde*. Dersom man för havde seet disse Gjenstande fra samme Synspunkt som Rec., saa vilde man neppe have gjort sig den forgjæves Umage med at forsöge paa Jordarternes Reduktion, der hidtil aldrig er lykket og neppe vil lykkes, da Jordarterne i saa mange Henseender ere Metalkalkene ulige. Rec. anseer selv de her fremsatte Ideer som saare ufuldstændige, og er langt fra at holde dem for tilstrækkeligen beviiste, men han fremsætter dem her, fordi han önskede dem nöjere prövede af kyndige Mænd, da han er overbeviist om at de, hvis de vare rigtige, vilde være til megen Nytte for Videnskaben. Selv skal han ikke forsömme saa snart mueligt at anstille Forsög, som kunne oplyse Sagen. Hvad Alkalierne angaaer, haaber han ikke ringe Vejledning ved Undersögelsen af Sæbernes Natur, dersom det vil lykkes ham at gjöre sine Forsög mere nöjagtige end hans Forgjængeres, der vel give Anledning til Formodninger, men aldeles intet bevise.

Rec. kan endnu ikke slutte denne Bedömmelse uden at gjöre et Par Bemærkninger over Nomenklaturen i denne Bog. For at skille de ufuldkomne Syrer fra de fuldkomne, forandres her, ligesom i de fleste andre Sprog, Endelsen af det Ord, som betegner Syrens Basis, f. E. Svafligsyra for ufuldkommen Svovelsyre. Denne Betegnelsesmaade forekommer Rec. at have den Fejl, at den udtrykker det Modsatte af det den skulde; thi naar man f. E. siger Svafligsyra, da synes derved at betegnes en Syre, som indeholder mindre Svovel, fölgeligen mere Suurstof end Svovelsyren. Vi Danske skjælne dem ved at kalde ethvert fuldkomment syret Legeme Syre, et ufuldkomment Syrlig. Saaledes sige vi Svovelsyrlig og Svovelsyre, istedetfor de Svenskes Svafligsyra og Svafelsyra. Kunde denne Talebrug ikke indföres i det Svenske? Ligesaalidet forekommer Terminologien ved de sammensatte Salte at fortjene Bifald, da Navnene ikke tilkjendegive Syrernes, men blot deres Grundlags Nærværelse. Saaledes siges Svafelsalter og Svafliga Salter, for Svovelsuure og Svovelsyrlige Salte, Viinsalter for viinsteensure Salte.

Rec. troer nu, efter det han her har fremsat, med Rette at kunne anbefale denne Indlening til

Kemien, som et Arbeide, der kan tjene til nyttig Vejledning for enhver der besidder nogen Forkundskab, eller kan nyde mundtlig Underretning. Tillige kan han forsikkre, at Forf. har især sörget for dem, som have gjort mindre Fremgang, saa at det er öjensynligt at han har havt et mindre dannet Publikum for Öje end Fourcroy.

H. K. Örsted,
Doctor i Philosophien.

---

# FORTEGNELSE
paa
## det Scandinaviske Literaturselskabs Medlemmer.

*Peter Christian Abildgaard*, Doct. Med. og Prof. ved DyrlægeSkolen.

*Werner Hans Fredrik Abrahamson*, Kaptain, Lærer ved Land- og Artillerie-Kadetterne og Inspektör paa det K. Landkadet Akademie.

*Jens Baggesen*, Professor, Propræpositus ved Regentsen og Communitetet, og Theaterdirecteur.

*Jens Bloch*, Doct. Theol. og Provst ved Holmens Kirke.

*Thomas Bugge*, Justiceraad og Prof. i Astronomie og Mathematik ved Kjöbenhavns Universitet.

*Christian Ulrich Ditlev v. Eggers*, Legationsraad, Dr. og Prof. i Lovkyndigheden ved Kjöbenhavns Universitet.

*Envold Falsen*, Assessor i Höjeste Ret.
*Mads Fridsch*, Etatsr. og Deputeret i Rentekammeret.
*Anders Gamborg*, Prof. i Filosofien ved Kiöbenhavns Universitet.
*Adam Wilhelm Hauch*, Overhofmarskal.
*Herholdt*, Divisions-Chirurg.
*Victor Christian Hjort*, förste residerende Kapellan ved Holmens Kirke.
*Claus Frees Horneman*, Theol. Dr. og Prof. ved Kjöbenh. Universitet.
*Jens Kragh Höst*, Procurator.
*Jörgen Kierulf*, Prof. ved Kiöbenhavns Universitet og Theaterdirecteur.
*Niels Tönder Lund*, Justitsraad og Committeret i Gener. Toldkamret.
*Ove Malling*, Etatsraad og Deputeret i Gener. Toldkamret.
*Ludwig Manthey*, Prof. i Chemien og Apotheker.
*Moldenhauer*, Dr. og Prof. Theol. og Ober Bibliothekar ved det Kongl. Bibl.
*Fridrich Moltke*, President i det Danske Cancellie.
*Peter Erasmus Müller*, Doktor i Filosofien.
*Frederik Münter*, Dr. og Prof. i Theol. ved Kiöbenhavns Universitet.
*Ole Hieronimus Mynster*, Dr. Medicinæ, Reservemedicus ved Fridr. Hospit.
*Rasmus Nyerup*, Prof. i Litterairhistorien ved Kiöbenhavns Universitet, Universitetsbibliothekar, og Bibliotheksecretair ved det Kongl. Bibliothek.
*Gottsche Hans Olsen*, Prof. extraord. og Notarius Publicus i Kjöbenhavn.
*Peder Blicher Olsen*, General-Consul i Kejserdömmet Marocco og Secretair i det udenl. Departement.
*Christen Pram*, Committeret i General Land-Oeconomie og Commerce-Collegio;

*Carl Gottlob Rafn*, Assessor i General Land-Oeconomie og Commerce-Collegium.

*Christian Ramus*, Dr. Philos., Bibliothekar ved det Classenske Bibliothek, og Inspector ved det Kongl. Mynt-Cabinet.

*Joh. Frid. Wilhelm Schlegel*, Dr. og Prof. i Lovkyndigheden ved Kiöbenhavns Universitet, og overordentlig Assessor i Höjeste Ret.

*Conrad Fridrich v. Schmidt Phiseldeck*, Dr. Philos. og Assessor i General Land-Oeconomie og Commerce-Collegio.

*Peder Kofoed Ancker Schousboe*, Assessor i General Land-Oeconomie og Commerce-Kollegium.

*Thomas Thaarup*, Theaterdirecteur.

*Skule Thordsen Thorlacius*, Justitzraad og Rector ved Frue Latine-Skole i Kiöbenhavn.

*Johan Clemens Tode*, M. D. og ordentlig Professor, Hofmedicus og Plejelæge.

*Gregers Wad*, Prof. i Zoologien og Mineralogien ved Kiöbenhavns Universitet og Inspector ved dets Natural-Museum.

*Eric Wiborg*, Prof. i Botaniken ved Kiöbenhavns Universitet, og anden Lærer ved den Kongl. Veterinærskole.

# RICHARD och HELENA.

*En scen ur det Franska Revolutionskriget.*

När Kyrkherrn ber så rörd at Gud
vill Tysklands vapen välsigna,
hvi suckar Hejderidarn så?
Hvi väter hon sin psalmbok då,
Helena, färdig at digna?

Väl blef, sen Våren blomstrat ut,
för henne Sonnberg så ödsligt.
Då höjdes Tysklands stridsbaner,
då för at slå de Franker ner
for Richard från henne plötsligt.

Vid sena lampan för sin son
den fromme åldrige beder,
och under sång med munter flit
sin bröllopsklädnad, silfverhvit,
Helena blygsamt bereder.

„Ja, Flicka, skön blir vist din Skrud,
Må blott din friare komma!
Väl skref han: förr än rankans bär
ha mognat, är jag redan der.
Men, ack! han syns icke komma."

„Jo, mogna rankans bär så visst
för honom der bredvid häcken,
nog kommer Richard innan korrt,
Förr'n Aftonsolen hastat borrt,
vi honom se framom bäcken."

Så talte hon med dämpad Sorg
och kinden högt uti låga,
då hon et posthorn höra får,
och full af åtrå hastigt står
up från sin sticknål och båga.

Ren väsnas gårdens hund så argt
och porten gnisslande klagar.
Kom. Richard, kom! de vänta dig.
Men, ack! en främling visar sig
som bådar sorgliga dagar.

„Gud signe Er! En Krigskamrat
mig hit från Flandern beskickar.
Han stridde, tro mig, Stormen lik,
och Frankerne med wilda Skrik
ha flytt för Tyskarnes blickar.“ —

„Han föll! han föll! jag ser förväl
hvad bud du kom at bebåda.
Fullbordad nu min Spådom är.
Han föll! Ei mer jag gamle här
min ålders hugnad får skåda!“

„Ja, han för Tournays murar föll;
Men äran följde hans klinga.
Gå, Broder! til den Mö, som brann
för mig i lifvet, sade han,
och denna ring henne bringa.

Min trohet in i dödens blund
för henne sök at bevisa.
En far jag lemnar efter mig.
Sköt äfven den. Hos Gud jag dig
en Dag skall derföre prisa."

Då skalf den Gamle. Kindens hy
var blek som snön kring hans panna.
Nu slet Helena vildt sit hår.
Hvar blick dess mörka Öga slår
vil lifvets öden forbanna:

„O Richard! Richard! hör du ej
de Jungfrurs sång för dit öra? —
Opp, hanen galer, skynda dig! —
Hör, jägarena rusta sig. — —
Men, ack! du kan dem ej höra."

Som Nattens sorgeliga drägt,
så hemskt var och hennes hjerta,
Och klosterklockans dystra skall,
förkunnande des älsklings fall,
fullbordar nu hennes smärta.

Helena mer ej Lutan rör,
den gamle jagar ej mera.
De bygga up med tynad hand
en minnesvård, omkring hvars rand
de sorgsna popplar plantera.

Det var ej långt från dessa träd,
der nu den Vålnaden vankar,
som Richard henne gaf sin ring,
och der hon ännu svärmar kring
i djupa ängsliga tankar.

I långa månader sit qual
de närde båda så gerna.
Då gick en Majdag skönt sin kos,
och ned, liksom en bleknad ros,
sönk dagens tynande Stjerna.

Hvad passlar nu i Skymningen,
der borrtom trägårdens lindar?
Fn Gubbes matta fotsteg hörs.
Dess strängaspel så sakta rörs
af ljufva smekande vindar.

„Gud signe Dig! Mig aldrig än
en Jungfru vägrat at höra.
I slott och kojor, fjerran, när,
jag ofta med den harpan här
fornöjde mången ens öra.“

„Nej, Gamle, gå til Herrgårn dit,
der muntra ungdomen dansar.
Der förde nyss en gammal far
från altaret et lyckligt Par,
beprydt med kärlekens kransar.

„O, goda Flicka! blott en sång?
Den visst dit hjerta skall hela.“
Så sagt, man hörde Harpans slag.
Stum lyssnade vid des behag
från närmsta lund Philomela.

*Laërtes* *) går så arbetssam
med spadan på sin nacke,
at hägna fikonträdens stam
vid foten af en backe.

*) Fader åt *Ulysses*, hvars villsama resor på hafvet,
for at återfinna sit konungarike *Ithaka*, äro
allmänt bekante.

Och vällukt dofter rundtifrån
de blomsterrika träden.
Då sjunger Gubben om sin son
små sorgeliga quäden.

Sen flera år jag gamle här
i mödor ensam sträfvar,
och långt ifrån uti besvär
mitt barn kring verlden trefvar.

För dig det fikonträdet,
för dig den drufvan sväller:
kom, Son! at jag en måltid här
på kullen dig framställer.

Nej, fåfängt drufvans mogna saft
för dina läppar blödde.
Ack, stelnad är den hjelte-kraft,
som mig i lifvet stödde. —

„Hvems är det quädet? Richard söng
det samma bland oss så mycket."
„I Böhmen, sköna Jungfru! jag
utaf en Yngling ifrån Prag
har lärt det sorgliga stycket." —

„Ännu hvar suck af spadans dån
besvarad återljuder.
Då syns en Främling långt ifrån,
som frid och hälsning bjuder.

„Jag söker Kungen, sade han,
Han fordom hos mig gästat.
Den vän, han i min koja fann
han visst i minnet fästat."

„Det var min son! Ack ofta här
inunder dessa Ekar
jag röjt de ädlaste begär
uti hans barndomslekar.

Spilld var din omsorg!" (Här han hof
mot Himlen matta händer)
„Nu är han säkert vilddjurs rof
på längst aflägsna stränder."

„*Laërtes*, nej! låt trösta dig!
Du har förgäfves klagat.
Jag är *Ulysses*. Pallas mig
hit til min Ö ledsagat."

Laërtes! ropte Richards far,
gå, prässa sorglös din drufva.
Gå lycklig, med din son i hand,
Min ligger i et främmadt land,
ack, obegrafd på en tufva."

Så suckar han. Vår främling stod
så rörd och knapt kunde tala:
„Hvad! om jag med min trolldomsstaf
förmådda kalla ur sin graf
din son, förr'n hanarne gala?"

„Min son ur grafven? Nej, han mer
sin gamle fader ej wårdar.
Jag hör ej mer hans jagthorn. Nej,
En annan jaga skall, men ej
min Richard kring mina gårdar."

„O Jungfer! en Zigener mig
förklarat kommande öden.
Snart kanske Richard visar sig
och växlar ringar om med dig;
då tacka mig in i döden."

„Min Richard? Honom länge sen
ju dödens mö ker betäcka?
I Flandern slött han lifvets lopp.
Derför, o Främling, hör nu opp
med skämt mig sorgbundna gäcka.“

Helena! — Fader! — känner än
Ert rörda hjerta ej denne?
Hvem gaf med rörd och gifmild hand
den harpan prydd med myrthen-band;
hvem gaf til Julen mig henne?

Väll föll för Tournay Eder son,
ack, skild från fränder och maka!
Hårdt led han bland de slagnas tal;
men i de Frankers Hospital
gaf Gud mig lifvet tilbaka.“

Då föllo hastigt silfverhår
och kappa. — Saliga stunder! —
Han sjelf, som från de döda väckt,
står fram i krigets rika drägt,
den han förborgat derunder.

Nu hvilar, stum, intil hans arm
och dränkt i känslor, Helena. —
At njuta denna Guda-syn,
se änglar sänka sig ur skyn,
hör stjernors Chor sig förena.

I det Kapell, der kyrkherr'n nyss
inför den samlade bygden
med tårar fuktat Richards graf,
Helena nu sin brudgum gaf
den Ed, som stafvats af dygden.

Och på den minneswård hvars rand
en rad af popplar omgifver,
en Rosenbuske växer opp,
som deras sköna lefnadslopp
för verldens öga beskrifver.

Stoltz.

# OVERSIGT AF NATURLÆREN.

*Ved A. W. Hauch.*

Af alt det, som udmærker Mennesket, er der intet der saa tydeligen viser dets Fortrin, som den Maade, paa hvilken det modtager de Indtryk, ydre Gjenstande frembringe paa det, og Evnen det besidder, af disse at uddrage Slutninger og at gjöre sig dem nyttige. Formedelst disse Indtryk lærer Mennesket at kjende de forskjellige Egenskaber, som en Ting fremviser udelukkelsesviis mod en anden, eller som flere Ting have fælles, og saaledes sættes det derved i Stand at bestemme denne eller hiin Tings Natur, da en Tings Natur ikke er andet end Indbegrebet af alle de Egenskaber og Kræfter vi kiende ved samme Ting, og uden hvilke denne Ting vilde ophöre at være for os det den er; den Videnskab som indbefatter og lærer os alle skabte

Tings Egenskaber og Kræfter, og de derved fremkomne Virkninger, kaldes *Naturlære (Physik), Naturvidenskab, naturlig Physiologie;* saaledes betragtet strækker Naturlæren sig ikke allene til det, som er Gjenstand for vore Sandser, men endog til det som er udenfor Sandse-Verdenen eller til det Aandelige, men da vi ikke have nogen Kundskab herom og rimeligviis ikke heller erholde den, saalænge vi maae tilstaae os selv, at höre til Materien, saa nödes vi til at forbinde et mere indskrænket Begreb med Naturlæren, og forstaae derfor derunder den Videnskab som lærer os at kiende de hidtil opdagede Egenskaber og Kræfter af Tingene i vor Sandse-Verden, eller af de materielle Ting i Verden. Endog ved denne blotte Forklaring indsee vi den udbredte Indflydelse Naturvidenskaben har paa Mennesket, og den store Nytte som den tilbyder og er i Stand til at forskaffe alle Mennesker af alle Klasser og Stænder.

Saaledes giver den os nöiere Kundskab om os selv og om de Legemer som omgive os, og lærer os Anvendelsen af forskiellige Ting til vort Livs Beqvemmelighed og Behagelighed; den befordrer Oplysningen og nedbryder Overtroen med alle dens skadelige Fölger; den tilbyder en uudtömme-

lig Kilde for den menneskelige Aands Virksomhed, og ved at anvendes paa det borgerlige Liv, bliver den et af de sikkreste Midler til Statens og dens enkelte Medlemmers Vel og Lyksalighed; den skiærper vor Forstand og forædler vore moralske Fölelser; den lærer os endeligen at kiende den skiönne Orden og de vise Naturlove efter hvilke alt i denne Verden regieres og bestyres, hvorved vi opmuntres til med Ydmyghed og Beskedenhed at indsee vore Kundskabers snævre Grændser, og derimod at beundre og tilbede Albestyrerens grændselöse Magt og uendelige Godhed.

Naturlæren beskieftiger sig med de Ting som findes i vor Sandse-Verden, den giör os opmærksomme paa disse, enten ved den blotte Beskrivelse af dem, efter deres Egenskaber og Kræfter, og saaledes som de findes i Naturen, eller og ved at underrette os om de Forandringer, som ere foregaaede med Tingene fra deres Oprindelse af; og endeligen ved at betragte Tingenes Egenskaber og Virkninger saaledes, at vi derved tillige ledes til Undersögelsen af Aarsagerne til disse.

Paa denne Maade indbefatter Naturlæren tre Hoveddele eller Hovedvidenskaber: 1) *Naturbeskri-*

*velsen*, 2) *Naturens Historie* og 3) *den egentlige Naturlære* eller *Physik* i den engere Forstand.

*Naturbeskrivelsen* forestiller os enten Tingene som henhörende til et af de tre Naturriger, Dyr- Plante- og Steenriget, den kaldes da Naturhistorie; eller den giör os bekiendte med LegemernesBestanddele, og kaldes da Chemien (Skilnings Læren); eller den beskriver Verdenlegemerne og Stiernerne, og förer da Navn af Astrognosie (Stiernelæren).

*Naturens Historie* maa ikke blandes med den nysnævnte Naturhistorie, da denne lærer os at kjende Tingene som de ere, og hiin vilde lære os hvorledes de ere blevne det de ere, og udgiöre en af de mest interessante Dele af Naturlæren, formedelst de vigtige og almeennyttige Sandheder den kunde opdage os, og som nu ere aldeles skjulte, dersom vi kunde haabe nogensinde at komme videre i en Videnskab, hvoraf vi egentlig ikke kjende andet end Fragmenter og afbrudte Stykker, og som sandsynligviis heller aldrig vil kunne byde noget sammenhængende Heelt.

*Den egentlige Naturlære* befatter sig med Aarsagerne til de Forandringer som finde Sted ved de

legemlige Ting i Sandse-Verdenen, og derfor med disses forskjellige Egenskaber, som Aarsagen til de legemlige Tings Virkninger mod og paa hinanden, altsaa med Naturbegivenhederne (Phænomener), da disse ere Fölger af de legemlige Tings forskjellige Egenskaber, og Virkninger paa hinanden.

Efter denne Forklaring indsees hvor uendelig mange Ting der kunne henregnes til Naturbegivenheder, og at ikke allene de store og paafaldende Phænomener som Jordskielv, Torden, Lynild, Snee, Regn, Hagl, Storm, Nordlys, Regnbue o. f. tilkomme Navnet af Naturbegivenheder, men at uendelig mange flere Tildragelser, som vi saa at sige formedelst deres idelige og daglige Igientagelse ikke lægge synderlig Mærke til, ikke mindre fortiene dette Navn. Den daglige Omvexling af Dag og Nat; den periodiske Omveltning af de 4 Aarets Tider; Maanens Gang omkring vor Jordklode; Luftens Nödvendighed til det dyriske Livs Underholdning; Ildens Egenskab at fortære uendelig mange og næsten de fleeste Legemer; Forandring af Skikkelse og Omrids (contours) hos Dyr og Planter ved at underkastes forskielligt Clima; Indflydelsen som Clima og Levemaade har paa det menneskelige Legems Form og Farve, da der

gives hvide, sorte, olivenfarvede, kobberröde og flere farvede Mennesker, nævnes her, som nogle af de uendelig mange Naturbegivenheder, hvilke Enhver ved nogen Opmærksomhed vil være i Stand at erindre og nævne sig selv.

Ved at eftertænke Maaden paa hvilken man lærer at kiende Naturbegivenhederne og Aarsagerne dertil, vil man indsee at saadant kan erhverves enten ved Erfaring eller ved Fornuftslutning.

Erfaring erholdes enten ved den blotte Iagttagelse, det er at sige: ved at betragte Tingene saaledes som de findes og derved at bemærke de Forandringer som i denne Tilstand finde Sted, eller og ved Forsög, som skee ved forsætligen at bringe Legemerne i en anden Tilstand, og derved at give Agt paa de Forandringer som under forskiellige Omstændigheder indtræffe. Fornuftslutninger kaldes de Fölger, som drages af giorte Jagttagelser eller anstillede Forsög, da Fornuftslutningen stedse bör grunde sig paa een af disse; saaledes lære Jagttagelser os at Dag og Nat ere stedse afvexlende med hinanden; ved Forsög derimod vide vi, at Vandet slukker Ilden, og begge disse Begreb skyl-

de vi vor Erfaring, da derimod intet uden Fornuftslutning kan lære os, at Aarsagen til den förste Naturbegivenhed er Jordens daglige Omdreining om sin Axel, og at den anden Naturbegivenhed finder Sted, fordi Vandet ved at dække det brændende Legeme hindrer det fra at beröres af den atmosphæriske Luft, uden hvilken ingen Forbrændning kan finde Sted. Ved at opsöge og udvikle Aarsagerne til Naturbegivenhederne, bliver man tilsidst staaende ved saadanne, til hvilke ej kan gives nogen Grund og som ej videre kunne forklares, de kaldes derfor *Grundaarsager*; saaledes vide vi, at alle Legemer falde til Jorden, og vi angive Tyngden *) som Aarsag hertil; vi see at Qvægsölvet staaer til en vis Höide i Barometeret, og vi ansee Luftens Trykning som Aarsag dertil; i begge disse Tilfælde er Tyngden og Luftens Trykning *Grundaarsagerne*, af hvilke vi egentlig ikke kjende andet end Virkningen, men ikke den virkende Aarsag; vi see ved disse og uendelig flere Naturbegivenheder, at de samme Phænomener stedse finde Sted under de samme Omstændigheder, det er at sige, at de fölge visse bestemte Love, som derfor kaldes *Naturlove*, og for hvilke ingen videre *Grundaarsag* kan gives. Til slige almindelige

*) Om Tyngden handles siden.

Naturlove bör Naturlæreren stræbe at henbringe Naturbegivenhederne som han önsker at forklare; imidlertid er man dog ofte ikke i Stand til at angive de Naturlove efter hvilke en eller anden Naturbegivenhed retter sig, og da nödes man til at tage sin Tilflugt til Forudsætninger eller Hypotheser; Til en Hypotheses Antagelse udfordres, at den grunder sig paa Jagttagelser og Forsög, fremdeles at den ikke strider mod allerede bekiendte og beviste Naturlove, og at den Naturbegivenhed til hvis Forklaring den sigter, bör kunne uddrages deraf paa en let og utvungen Maade. Naar vi f. Ex. antage at vor Jord er meget ældre end efter den almindelige Tidsregning, og at den har været underkastet flere Omvæltninger eller Revolutioner, da svarer denne Hypothese fuldkommen til de nys giorte Fordringer; vilde man derimod paastaae f. Ex. at Planeterne, fordi de ere Verden-Legemer af samme Beskaffenhed som vor Jordklode, derfor ogsaa maatte være beboede af samme Slags Mennesker og Dyr som vor Jord, da fremsættes en Hypothese aldeles blottet for al Uunderstyttelse af Iagttagelser eller Forsög, og som derfor ei heller er antagelig. Den

Forklaringsmaade ved hvilken en eller anden Virkning forklares ved dertil at antage en Aarsag, hvis Tilværelse ei kan bevises, kaldes den *Hypothetiske* for at skille den fra den *Categoriske* som grunder sig paa bekiendte og uomstödelige Naturlove. Vore Sandsers Ufuldkommenhed tillader os ikke stedse umiddelbar eller uden andre Midler, at iagttage Naturbegivenheder, vi behöve derfor undertiden dertil Verktöi, Redskaber eller Instrumenter, hvilke i Henseende til Naturlæren samtligen indbefattes under Navn af *physisk Apparat*, og hvis Nöiagtighed meget letter Anstillelsen af Forsög, bidrager derfor meget til nöiere Kundskab om de legemlige Ting, da de fremstille os disses Egenskaber under forandrede og forskiellige Omstændigheder, de forögé altsaa vor Erfaring, og kunne saaledes lede os til rigtige Slutninger om Tingenes Natur.

Ved at eftertænke og overveie de forskiellige Egenskaber, som bestemme de forskiellige legemlige Tings Natur, ville vi finde nogle, som uden Undtagelse tilkomme alle legemlige Ting, og som ere uomgiengeligen nödvendige til deres Tilværelse, disse kaldes derfor *almindelige Egenskaber*, andre derimod, som nogle have særskilt og hvorved denne

eller hiin Ting adskiller sig fra andre, og kaldes *sær-skilte eller særegne Egenskaber.*

Til de almindelige Egenskaber henregnes *Figur* og *Udstrækning*, *Uigiennemtrængelighed*, *Porositet eller Hulrighed*, *Deelbarhed*, *Bevægelighed*, *Sammenhæng eller Cohæsion* og *Tyngde.* Vi ere ikke i Stand til at forestille os nogen sandselig Ting, uden tillige dermed at forbinde Begrebet af Udstrækning, dog bliver Begrebet af Udstrækning ubestemt og aldeles ufatteligt for vor Forstand, saalænge vi ikke forestille os denne Udstrækning indenfor visse bestemte Grændser, det er at sige: at vi give den en vis Længde, Dybde og Brede, altsaa forestille os den som en vis bestemt og begrændset Udstrækning, eller med andre Ord: under en vis Figur; dog Figuren er eene og for sig selv ikke tilstrækkelig for at udgiöre det, som vi bemærke at være det væsentligste ved de legemlige Ting; hertil udfordres noget som i Særdeleshed er Aarsag til, at hvor een Ting er, kan ikke tillige en anden befinde sig, og dette Noget kaldes *Materie;* tænke vi os Materien under begrændset Udstrækning, eller med andre Ord, under en vis Figur, da erholde vi Begrebet af det

som vi kalde et *Legeme* *). Vi vide egentlig ikke hvad Materie er, og vi ere maaskee endog nödsagede til at tilstaae os selv, at saadant er udenfor vor Forstands Kræfter og Fatteevner, imidlertid ville vi antage Materien som noget uden for os selv, virkelig tilværende, og under denne Synspunkt bruge vi her stedse Navnet af Materie, materielle Ting eller Legemer. Vi have ovenfor sagt, at Materien maa ansees som den nærmeste og egentlige Aarsag, hvorfor to Legemer ikke kunne paa een og samme Tid indtage et og det samme Sted, eller med andre Ord, som Aarsagen, hvorfor to Legemer ikke kunne giennemtrænge hinanden. Vi ansee derfor med Rette Materien som Aarsagen til det Phænomen, hvilket vi kalde *Uigiennemtrængelighed*.

*) Et Legems Begrændsning eller Grændser kalde vi Flader, hvilke indslutte Legemet og bestemme derved Legemets Længde, Brede og Tykkelse. Fladerne selv forestille vi os som havende allene Længde og Brede, men ingen Tykkelse, da de ere blotte Grændser for Legemet og ingen Deel deraf. Fladens Grændser kaldes Linier, og vi forestille os dem uden Brede eller Tykkelse, altsaa efter den blotte Længde. Grændserne for Linien kaldes Punkter, og vi tænke os disse Punkter uden nogen Udstrækning, da de forestille blotte Grændser for Linien, men ingen Deel deraf.

Det synes vel undertiden, som om eet Legems giennemtrængte et andet, imidlertid er saadan Igiennemtrængelse kun tilsyneladende og skinbar men ikke virkelig; saaledes naar vi lægge en Svamp i Vand, og vi see det (efter almindelig Talebrug) at giennemtrænges af Vandet, da er saadan Giennemtrængning kun tilsyneladende; thi da en Ting ikke paa eengang kan baade være og ikke være, saa kan Svampen eller Sukkeret ikke heller være hvor der tillige er Vand; tki ellers blev hiint her til Vand og dette til Svamp eller Sukker; Aarsagen til denne tilsyneladende vexelsidige Giennemtrængning af forskiellige Legemer maa derfor söges i vore Sandsers Ufuldkommenhed, som ikke tillader os at adskille disse Legemers mindste Dele særskilte og for sig selv, hvorfor de forekomme os som fuldkommen eensartede Legemer. Ved mindste Agtpaagivenhed bemærke vi det samme Phænomen ved alle Legemer og alt det som tilkommer Navn af Materie; saaledes ere vi f. Ex. ikke i Stand til at gaae eller bevæge os uden at bortflytte Luften, men denne giennemtrænges ikke af os; thi der hvor vi ere, er Luften, som för indtog det Sted, hvor vi nu befinde os, ikke mere; vi ere f. Ex. ikke i Stand til at gyde Vand i en Flaske med en liden Aabning eller Hals med mindre vi give den i Flasken værende Luft

Leilighed til at forlade Flasken, og saaledes ere her Luften og Vandet ikke i Stand til at giennemtrænge hinanden. Paa samme Maade bemærke vi det samme Phænomen ved alle Legemer, og Uigiennemtrængelighed henhörer derfor til de almindelige og fra alle Legemers Natur uadskillelige Egenskaber. Ved at forestille os to eller flere Legemer ved Siden af hverandre eller udenfor hverandre erholde vi Begrebet om *Rum*, det er at sige, vi begribe og föle at ethvert Legeme maa indtage et Sted, eller, med andre Ord, opfylde et Rum, og ved i Tankerne at fölge denne Forestilling, erholde vi et mörkt Begreb om *det almindelige eller uendelige Rum*, og tænke os det for vore Sandser fattelige Rum som en Deel deraf. Forestille vi os begrændset Udstrækning uden Materie, da erholde vi Begreb om ledigt Rum eller geometrisk Rum, og som Fölge deraf kunde vi forestille os Rummet som en begrændset og giennemtrængelig Udstrækning; herved adskiller Rummet sig altsaa ligesaa meget fra Materien, da den er ubegrændset og uigiennemtrængelig, som Begreb om Materien igien er forskielligt fra Begreb om Legeme, hvilket vi og oven for have seet at være begrændset Materie. *)

*) Træe, Stene, Vand, Sölv o. s. v. er Materie, da

Som modſat det ledige Rum, kunne vi fo- reſtille os et Rum, der var aldeles og fuldkommen opfyldt med Materie, eller et fuldkommen tæt Legeme; imidlertid kiende vi ikke noget saadant Legeme. Erfarenhed lærer meget mere, at alle Legemer, uden Undtagelse, have Mellemrum, og man overbevises herom paa en meget sandselig Maade ved at give Agt paa den umærkelige og beſtandige Uddunſtning, som stedse finder Sted hos Mennesket og Dyrene igiennem Huden; man kan ligeledes bemærke de Pori der befinde sig i forskiellige Legemer, som Træe, Steen, Læder, Blærehud og flere, ved at tvinge Qvægsölv eller Vand igiennem dem. Ved disse Forsög berettiges man til at antage alle Legemer poröse, hvorfor Porösitet (Hulrighed) med Rette ansees som en Egenskab, hvilken alle Legemer have fælles, altsaa som en af de almindelige Egenskaber. Af det som ovenfor er sagt, at nemlig et Rum fuldkommen opfyldt med Materie vilde fremstille et fuldkommen tæt Legeme, fölger, at den större eller mindre Mængde Mellemrum som et Legeme af en bestemt Stör-

derimod en Træestoel, en Steenbænk, en Pot Vand, et Pund Sölv o. s. v. ere Legemer.

relse indeholder mod et andet af samme Störrelse, vil bestemme dets mindre eller större Tæthed, eller, med andre Ord, dets *relative Tæthed*. De tætteste Legemer som vi kiende ere nogle Metaller saaledes som Platina og Guld, men ogsaa disse have Porer; Vi ere ikke i Stand til med Vished at bestemme, om de mindste og fineste Mellemrum eller Porer i Legemerne ere fuldkommen ledige, uagtet vi ikke kunne nægte Muligheden deraf; alt hvad vi i denne Henseende vide, er, at alle Legemer indeholde i de grovere og for os synlige Porer, en fremmedartet Materie, saaledes som Luft, Vand m. fl.

Imidlertid tage vi i Almindelighed, ved at bestemme et Legemes större eller mindre Tæthed, kun Hensyn paa det, som udgiör samme Legems större eller mindre Hovedmaterie; man anseer altsaa Materien, som om den var eenartet, og med Hensyn herpaa kalde vi Mængden af Materien, som et Legeme indeholder, uden Hensyn paa det Rum som det indtager, *Legemets Masse*, da derimod Mængden af Materien, som et Legeme indeholder, tilligemed alle de Porer eller Mellemrum, som deri findes, kaldes *Legemets Omfang eller Volumen*. Heraf vil man let-

telig indsee, at naar to Legemer af samme Volumen have forskiellig Masse, maa det Legeme, som har den störste Masse, ogsaa være det tætteste, og omvendt at af to Legemer som have ligemegen Masse, men forskiellig Tæthed, maa det mindst tætte fremstille det störste Volumen.

Vi have ovenfor seet, at vi ikke kiende noget Legeme, og overalt ikke ere i Stand til at forestille os noget Legeme, uden dermed tillige at forbinde Begrebet om Udstrækning og Porositet, heraf fölger altsaa, at alle Legemer maa have Dele, eller med andre Ord, at de alle ere deelbare, og at derfor Deelbarhed henhörer til de almindelige og fra al Materie uadskillelige Egenskaber.

Erfarenhed lærer os, at Legemernes Deelbarhed kan drives beundringsværdig vidt, saaledes kan af et Gran Guld, som slaaes til Blade og anvendes til Forgyldning, frembringes (efter Reaumur) 2,920000 synlige Dele, og ved Guldtrækkerkonsten kan en Stang Sölv af 22 Tommers Længde og 15 Linier i Giennemsnit, som forgyldes med 1 Unze eller 2 Lod Guld, udtrækkes til Guldtraad af 110 franske Miles Længde, altsaa kan, efter en rund Beregning, af en Unze Guld frembrin-

ges 4561,920000 Dele *) Et Gran Carmin er tilstrækkeligt til at give 10 Pund Vand en röd Farve, og saaledes fordeles et Gran Carmin efter en middelmaadig Beregning i 76,800000 synlige Dele; et Gran Muscus kan opfylde et heelt Huus med Lugt. Saaledes vise disse og mangfoldige flere (især lugtende og farvende) Materier os Legemernes store Deelbarhed, men om denne Deelbarhed gaaer til det uendelige ere vi ikke i Stand til at bestemme, uagtet vi ligesaa lidet kunne bestemme, naar et Legems Dele ophöre at være deelbare, eller kunne angive nogen Aarsag, hvorfor enhver af et Legemes mindste Dele ikke skulde kunne deles endnu oftere, det er at sige med andre Ord, at vi ikke ere i Stand til at nægte Muligheden af Legemernes og Materiens Deelbarhed i det uendelige; imidlertid da alt uendeligt er ufatteligt for vor Forstand, og en uendelig liden Deel Materie er (efter physisk Begreb) det samme som ingen Materie, thi ellers maatte den ikke være uendelig liden, saa blive vi i Naturlæren i Henseende til Legemernes Deelbarhed, staaende ved visse mindste eller sidste Dele, som vi tillægge Uigiennemtrængelighed og Udstrækning, uagtet vi afstride

*) Reaumur i Memoires de l'academie Royale des sciences. Paris. 1713. S. 203.

eller nægte dem Porositet og Deelbarhed; saadanne mindste Dele af Legemerne, som egentlig ikkun have deres Tilværelse i vor Indbildningskraft, da vi ikke kunne giöre dem sandselige, benævne vi *Atomer.* Maaden at adskille et Legeme i Dele, kan enten være *physisk* (*mechanisk*) eller *chemisk;* ved den physiske eller mechaniske Skilningsmaade, saaledes som Stödning, Slagning, Rivning, Klipning, Skiæring, Fiiling o. s. v. deles Legemerne i *eensartede Dele* eller saadanne Dele som i Henseende til deres Natur og Egenskaber ere saavel hinanden indbyrdes, som det hele fuldkommen lige, og altsaa ikke ere forskiellige fra det hele, uden allene ved Störrelsen; slige eensartede Dele sees f. Ex. ved et Stykke Træe eller Brænde, som sauges eller raspes til Spaane; enhver af disse har samme Natur og Egenskaber som Træet eller Brændet, da det var heelt. Ved den chemiske Skilningsmaade deles Legemet derimod i *ueensartede Dele,* det er at sige, i Dele, hvilke i Henseende til deres Natur og Egenskaber ere ligesaa forskiellige imellem hinanden indbyrdes, som forskiellige fra det Hele. En saadan Deling sees i det daglige Liv, f. Ex, naar et Stykke Brænde fortæres ved Il-

den; det oplöses herved i det vi kalde Rög, Sod, Vand, Olie og Aske, altsaa i forskiellige ueensartede Dele; hvoraf enhver er ligesaa forskiellig fra den anden, som forskiellig fra det hele Brænde. De ueensartede Dele kaldes *Legemernes Bestanddele* eller *Grundstoffe;* disse ere ikke altid hver for sig eensartede, men lade sig ofte igien adskille i nye ueensartede Dele, som da kaldes *Legemets fierne Bestanddele;* saaledes, for at blive ved det ovenanförte Exempel, indeholder Rögen foruden de halv forbrændte og lösrevne Dele af Træet Kulsyre og Træsyre; Soden indeholder olieagtige Dele, flygtigt Ludsalt og Træesyre: Asken indeholder Planteludsalt, noget Jern og reen Aske o. s. v. Vedbliver man at dele de erholdte ueensartede Dele saalænge man kan fra de nærmeste til de fiernere Bestanddele, da erholdes tilsidst saadanne, som ei videre lade sig chemisk dele eller oplöse, og som synes at være fuldkommen eensartede; disse kaldes *Elementer*, *förste eller enkelte Bestanddele*, *forste Grundstoffe*, *Urstoffe*. Uagtet vi ikke med Vished kunne sige, at vi kiende noget Element, eller saadanne Bestanddele som umulig videre kunne være af ueensartet Sammensætning, saa ere vi dog i denne Henseende kommen meget videre, end de ældre Naturkyndige, da de Lege-

mer, som de antoge for Elementer, saaledes som Ild, Jord, Luft og Vand, ere os bekiendte som sammensatte Legemer, hvilke vi ere i Stand til at adskille i deres fiernere Bestanddele. Ved at eftertænke det ovenfor sagte, vil man lettelig indsee, at Legemernes Elementer eller förste Grundstoffe ere ganske forskiellige fra Legemernes mindste Dele eller Atomer, da disse antages at mangle Deelbarhed og Porositet, hvilket derimod ei kan nægtes hine. Som förste Grundstoffe ansees after den nyere Chemie *Lysstoffen*, *Varmestoffen*, *Suurstoffen*, *Vandstoffen*, *Stikstoffen eller Salpeterstoffen*, *Kulstoffen og Demanten*, *Phosphor*, *nogle Syrers Grundstoffe*, *nogle Jordarter*, *Metaller o. s. v.*

Vi indsee og Erfaring bekræfter det, at alle Legemer kunne forandres eller bringes ud fra det Sted eller Rum som de indtage, deraf fölger altsaa, at intet Legeme er ubevægeligt; *Bevægelighed* henhörer derfor til de almindelige og fra al Materie uadskillelige Egenskaber. Det modsatte af *Bevægelse*, som hos det physiske Legeme bestaaer i at det forandrer sit Sted, kalde vi *Roe* eller *Hvile*, hvilket altsaa er Legemets vedvarende Nærværelse eller Bliven paa det samme Sted eller i det samme Rum.

Da vi ikke kiende Legemernes eller Materiens Bevægelse i Rummet uden ved Hielp af Erfaring, men alt det som kaldes Erfaring, nödvendig maa erhverves igiennem Sandserne, saa fölger deraf at Rummet selv, i hvilket vi ville anstille Erfaring over Bevægelsen, nödvendig ogsaa maa være sandseligt, altsaa materielt: da nu al Materie er bevægelig, saa maa Rummet selv ogsaa derfor være bevægeligt, det forudsætter altsaa et andet materielt Rum i hvilket dets Bevægelse kan bemærkes, dette andet Rum igien et tredie, og saa videre indtil det uendelige; heraf fölger altsaa, at al Bevægelse eller Hvile er *relativ*, det er at sige, at et Legems Bevægelse eller Hvile ikke bemærkes uden med Hensyn paa Forandringen af dets Stilling mod andre Legemer, og at Bevægelse eller Hvile uden Hensyn paa Forandringen af Legemets Stilling mod andre Legemet, eller, med andre Ord, at den *absolute Bevægelse* er ufattelig for os, da derved forudsættes et *absolut Rum* altsaa et umaterielt Rum eller et Rum, som ikke kan vorde Gienstand for vore Sandser.

Alle Virkninger som vi bemærke i vor Legem-Verden, synes at kunne henbringes til Bevægelse, og deraf forklares. Da vi nu kalde Virkningens Aarsag *Kraft*, og Yttring af Kraft derimod *Virk-*

*ning*, saa synes Kraft rigtigst at forklares ved *Bestræbelse efter at frembringe Bevægelse.*

Uagtet vi egentlig ikke vide hvad Kraft er, og Kundskaben herom er udenfor vor Fatte-Evne, stræbe vi dog i Naturlæren at tilbagebringe de forskiellige Virkninger som vi bemærke i Naturen, til visse *Grundkræfter.* Vi nævne forskiellige saadanne Grundkræfter, saaledes som tiltrækkende Kraft, udvidende Kraft, frastödende Kraft, Tyngde-Kraft, magnetisk Kraft o. s. v.

Imidlertid synes det, at alle os bekiendte Virkninger kunne henbringes til to *Hoved-Grundkræfter* nemlig *den tiltrækkende* og *den frastödende* eller *udvidende Kraft*, maaskee kunne de endog temmelig vel forklares, ved at antage en eneste Grund-Kraft, nemlig den *tiltrækkende Kraft. Den tiltrækkende Kraft* kaldes den Kraft i Fölge hvilken Materiens Dele yttre Bestræbelse at forenes og at nærme sig til hinanden. *Den frastödende Kraft* er derimod den i Fölge hvilken Materiens Dele bestræbe sig at forlade hinanden.

I Fölge dette antager man, at Materiens mindste Dele eller de saakaldte Atomer (hvorom ovenfor

er talet) besidde, og yttre vexelsidig imod hinanden den tiltrækkende og frastödende Kraft, og heri troer man at finde Aarsagen til Legemernes forskiellige Tæthed, da Mængden af Atomerne i et Legeme ansees som det der bestemmer dets Masse, og Forholdet imellem deres vexelsidige tiltrækkende og frastödende Kraft antages, som det der bestemmer dets Volumen *), saaledes at Legemets Tæthed er des

*) Det System i Fölge hvilket Atomer antages, kaldes deraf *det atomistiske System.* Ved Siden af dette sættes det *dynamiske System,* som er angivet af den berömte Kant. Det antager at Materien ikke udfylder Rummet formedelst sin blotte Tilværelse eller Existens, men meget mere formedelst den frastödende og tiltrækkende Kraft; formedelst den frastödende Kraft indtager Materien egentlig Rummet, og erholder derved sin relative Uigiennemtrængelighed, da den absolute Uigiennemtrængelighed aldeles nægtes, og Materiens Dele meget mere antages for virkeligen at kunne giennemtrænge hinanden; ved den tiltrækkende Kraft bestemmes eller indskrænkes Materiens Udstrækning i et Legeme til en bestemt Störrelse, og Legemernes forskiellige Tæthed ansees som Fölger af det forskiellige Forhold, som i forskiellige Legemer finder Sted imellem begge titnævnte Kræfter, uagtet Materien, hvad enten den er mere eller mindre tæt, dog stedse ganske og aldeles udfylder Rummet uden at tilstede noget ledigt Rum, hvoraf da udledes at Mate-

större eftersom den tiltrækkende Kraft virker stærkest, og omvendt des mindre i Forhold til Overvægt.

rien maae ligesaavelsom Rummet være deelbar indtil i det uendelige, at Materien udfylder Rummet som et Continuum, og at der altsaa ikke gives discrete eller usammenhængende flydende Legemer, men at alle uden Undtagelse endog Lysstoffen og Varmestoffen ere sammenhængende og danne et Continuum. Uagtet al den Skarpsindighed, med hvilken dette System er udtænkt, og uagtet de mange Tilhængere det i de nyere Tider har fundet, saa troer jeg dog at man, naar man vil være oprigtig, maa tilstaae, at Naturlæren lidet eller intet har vundet derved; man har seet Feil og Mangler ved den efter det ældre System antagne Forklarings-Maade, man har önsket at afhielpe dem, og man har, som jeg frygter, ikke giort andet, end bortbyttet dem mod andre. Saaledes synes man at finde noget modsigende i Begrebet om Atomer; man siger, enten have Atomer Udstrækning, eller de have ingen Udstrækning; have de Udstrækning, da er det modsigende, at antage dem som absolut udeelbare; have de derimod ingen Udstrækning, da er det ligesaa modsigende at Materien, som har Udstrækning, skulde bestaae af Atomer, som manglede Udstrækning. Ved at tilstaae det vaklende og ubestemte heri, berettiges man til Spörgsmaalet, hvad lærer det dynamiske System os da i denne Henseende? Det siger: *Materien udfylder ikke Rum-*

en af den frastödende Kraft, da Störrelsen af de ledige
Rum, som antages imellem Atomerne, foröges i

*met ved sin blotte Tilværelse, men ved sin tiltræk-*
*kende og frastödende Kraft;* her opkommer altsaa
Spörgsmaalet, hvad er Materien? bestaaer den blot
i Foreningen af begge de titnævnte Kræfter, saa-
ledes at dens Tilværelse ophörte, naar enten begge
eller een af disse Kræfter ophörte at virke? I det
bejaende Tilfælde synes Sætningen urigtig, at Ma-
terien udfylder Rummet formedelst den tiltrækkende
og frastödende Kraft, thi den udfylder da meget
mere Rummet allene formedelst sin Existens, da
den ikke bestaaer i andet end i Foreningen af begge
Grundkræfter; man kan efter denne Forklaring des-
uden ikke indsee, hvorfor eet Legeme kan have me-
re Masse, end et andet, eller hvad det er som be-
stemmer et Legems större Masse mod det andet;
ligesaa lidt kan man paa denne Maade begribe, hvor-
ledes Aarsagen til Forskielligheden hos forskiellige
Materier kan allene bestaae i deres Grundkræfters
forskiellige Forhold til hinanden, og i andet er man
efter denne Forklaring ikke i Stand til at söge dem;
man nödes derfor efter min Mening ganske at ad-
skille Begrebet om Materie fra det om Grundkræf-
terne, altsaa at ansee (som ovenfor er sagt) Mate-
rien for det, ved hvilket eet Legems Masse eller
dets absolute Vægt bestemmes, og Forholdet imel-
lem den frastödende og tiltrækkende Kraft derimod
som Aarsagen til Legemernes forskiellige Udstræk-
ning, men herved ledes man igien til de forskiellige

Forhold til den Kraft, med hvilken disse fraståöde hinanden, og omvendt derimod formindskes i For-

Begreb man forbinder med Materien, altsaa til Begrebet om Deelbarhed, ledige Rum og Uigiennemtrængelighed; og da geraader man paa nye igien i Strid med Dynamikeren, som nægter Materiens absolute Uigiennemtrængelighed, eller at den virkelige Tilværelse af Materien er Aarsag i, at to forskiellige materielle Dele ikke paa samme Tid kunne indtage et og det samme Sted eller Rum, paa Grund af at ingen Bevægelse, ligesaalidet som nogen Kraft, kan hæves eller formindskes uden formedelst en anden den modsat Bevægelse eller Kraft, og at derfor naar en Materie ikke kan indtage det Rum i hvilket en anden Materie allerede befinder sig, da er Aarsagen dertil allene den tilbagestödende Kraft, som denne sidste besidder. I Fölge dette udfylder altsaa Materien Rummet allene formedelst den tilbagestödende Kraft, som alle dens Dele besidde, den udfylder altsaa Rummene ganske og aldeles, uden at tilstede ledige Rum eller fra hinanden adskilte smaae Dele, altsaa som et Sammenhængende eller som et Continuum; men her spörger Atomisten igien, dersom Materien udfylder Rummet som et Continuum, hvorledes kan da Sammentrykkelighed eller Compressibilitet finde Sted hos Materien, siden hele Rummet er opfyldt, og hvorhen trykkes Delene af den sammentrykkede Materie, naar der ikke gives ledige Rum? Fremdeles, hvor-

hold til det modsatte, og saaledes findes i disse tvende *Grund-Kræfter*, i Forening med det os egentlig Ubekiendte, som vi kalde *Materie*, den nærmeste Aarsag til de hidindtil omtalte almindelige Egenskaber. Vi vende nu tilbage til Bevægeligheden, og vi bemærke da först, at intet Legeme eller ingen Deel af noget Legeme er i Stand til, at forandre sit relative Sted, eller, med andre Ord, at bevæges, uden at dertil maa være en Aarsag eller Grund, hvilken Aarsag vi, som ovenfor er sagt, kalde *Kraft*; vi bemærke end videre, at et Legeme som bevæges udkræver dertil et *vist Rum* igiennem hvilket det bevæges, og en *vis Tid* for at giennemlöbe, eller at bevæge sig igiennem Rummet. Ved Sammenlignin-

ledes er Lyset og Varmen i Stand at frembringe de os bekiendte Virkninger, f. Ex. at samles i Brændpuncten af Brændspeilet, naar de ikke ere discrete flydende, men fuldkommen sammenhængende Materier? Saaledes finde vi i begge Systemerne noget uforklarligt, og ligesom et Maal, udenfor hvilket nöiere Kundskab om Materiens rigtige Væsen og Natur er skiult for os. Imidlertid synes det atomistiske System dog at audmærke sig for det dynamiske System ved Fattelighed og större Bestemthed, ligesom det desuden, ved at fremstille lutter sandselige Begreb, synes at være mere overeensstemmende med Naturlærens Hensigt og Formaal, som er at give os Underretning om de sandselige Ting.

gen af det under Bevægelsen giennemlöbne Rum, og den dertil brugte Tid erholder man, med Hensyn paa en til Eenhed antagen Tid eller Rum, Begrebet om det som vi kalde *Bevægelsens Hastighed*, eller om *Hastigheden*; saaledes indseer man, at der som to Legemer (f. Ex, to Kugler) have i samme Tid f. Ex. i en Secunde, giennemlöbet den ene 10 Fod og den anden 20 Fod, da maa den som har gjennemlöbet de 20 Fod have havt den dobbelte Hastighed imod den anden: ligeledes dersom begge Kuglerne have giennemlöbet 20 Fod saaledes; at den ene dertil har udfordret 2 Secunder, men den anden kun een Secunde, da kan saadant ikke have fundet Sted, med mindre den sidste Kugles Hastighed har været dobbelt mod den förste. De Dele af Rum som Legemet giennemlöber under sin Bevægelse kaldes Legemets *Vei* eller *Bane*, hvilken kan være enten *ligeliniet* eller *krumliniet*; den ligeliniede Vei kaldes *Bevægelsens Retning* eller *Direktion*. Den krumliniede Vei er den ved hvilken Bevægelsens Retning forandrer eller afviger fra den under Bevægelsen förste erholdte Retning; jo oftere denne Forandring finder Sted, desmere krumliniet bliver Veien, saaledes at den ved uafladeligen at forandres bliver cirkelliniet eller kredsformig. Rummet i hvilket Legemet bevæger sig kan ikke være ledigt, da

det ellers blev immaterielt og altsaa ufatteligt for vore Sandser, det foraarsager altsaa Modstand for Legemets Bevægelse siden det er udfyldt med Materie, og med Hensyn derpaa kaldes Rummet, i hvilket Legemet bevæger sig, *Middelet*: dette er mere eller mindre *modstandgiörende* alt eftersom dets Tethed er större eller mindre; saaledes vil et Legeme, f. Ex. en Elfenbeens Kugle, finde mindre Modstand ved at bevæges i Luften end i Vand, mindre heri end i Olie, minde heri end i Qvægsölv o. s. v., fordi Qvægsölvet er et Legeme af mere Tæthed end Olien, Olien er tættere end Vandet, og dette er igien tættere end Luften o. s. f. Vi have seet at til Bevægelsen udfordres en Kraft, en vis Tid og et Rum eller Middel i hvilket Bevægelsen skeer, og dette er fælles for al Bevægelse uden Undtagelse, derimod gives der forskieslige Phænomener, hvilke, skiönt de ere Fölger af Bevægelsen i Almindelighed, dog ere forskiellige, formedelst de forskiellige Omstændigheder under hvilke de frembringes, og fra denne Syns-Punkt betragtet, tilkommer Bevægelsen forskiellige Navne; saaledes kan Bevægelsen være *egen*, *fælles*, *eensformig*, *ueensformig*, *enkelt*, *sammensat*, *tilbagekastet* (*reflecteret*) og *afvigende* (*refringeret*.

*Den egne Bevægelse* kaldes den ved hvilken et Legeme forandrer sit Sted med Hensyn til sin Stil-

ling mod alle andre Legemer. *Den fælles Bevægelse* kaldes den, ved hvilken forskiellige Legemer bevæge sig tillige, saaledes at de bevægede Legemer blive i relativ Roe imod hinanden, og altsaa beholde samme Stilling imod hinanden. En saadan fælles Bevægelse have f. Ex. forskjellige Mennesker som befinde sig paa det samme Skib eller den samme Vogn, som er i Bevægelse. Skibets eller Vognens Bevægelse er derimod en egen Bevægelse.

Da de Legemer som have den fælles Bevægelse, ikke forandre deres Stilling imod hinanden, saa fölger deraf, at denne Bevægelse ikke kan iagttages uden med Hensyn paa den forandrede Stilling, som de bevægede Legemer erholde imod andre Legemer; og af den Aarsag kan Bevægelsen end videre betragtes enten som *virkelig*, eller blot som *tilsyneladende (skinbar)*. En saadan tilsyneladende Bevægelse bemærke vi i en meget mageligVogn eller et meget jevnt seilende Skib, paa hvilket vi synes at see Landet og de derpaa værende Objecter at bevæge sig imod os og fra os. Man kalder Bevægelsen *eensformig* eller *jevn* naar Legemet som bevæger sig i et Rum, giennemlöber enhver lige stor Deel af Rummet i lige Tid, Bevægelsen er *ueensformig* eller *ujevn* i modsat Tilfælde, hvad enten den er *tiltagende* eller *aftagende*.

Det daglige Liv byder os mangfoldige Exempler paa begge disse Bevægelser; saaledes kan f. Ex. Möllevingens Bevægelse ansees som eensformig; Bevægelsen i et overmaade godt og nöiagtigt Uhr er eensformig, ved et slet eller middelmaadigt Uhr derimod er Bevægelsen *ueensformig* eller ujevn, den er ujevn tiltagende, naar Timen efter Uhret er kortere end den foregaaende og end den virkelige Time i Tiden, og ujevn aftagende i modsat Tilfælde. Dersom et Legeme bevæges formedelst en eller flere Kræfters Virkning derpaa efter samme Retning eller Direction, da kaldes den derved fremkomne Bevægelse *enkelt;* en saadan enkelt Bevægelse sees f. Ex. ved Kegle-Spillet, naar Bolten eller Kuglen kastes i Renden, og i sit Löb indhentes af en anden Kugle, den sees ligeledes ved ethvert Legeme som falder perpendiculair ned mod Jorden o. s. v.; virke derimod to eller flere Kræfter paa et Legeme efter forskiellige Retninger eller Direktioner, da erholder Legemet *den sammensatte Bevægelse:* man indseer lettelig at de forskiellige Retninger, efter hvilke flere Kræfter virke imod et Legeme for at sætte det i Bevægelse, kunne enten være hinanden fuldkommen modsatte eller ogsaa ikkun skieve mod hinanden; I förste Tilfælde kunne de modsatvirkende Kræfter være hinanden fuldkommen lige, og da kan ingen Be-

vægelse finde Sted, siden ingen af disse Kræfter er i Stand til (i Fölge Forudsættelsen) at virke den ene stærkere end den anden, de maae derfor hæve hinanden og Legemet altsaa blive i fuldkommen Hvile; eller de kunne være hinanden ulige, og i dette Tilfælde nödes Legemet, mod hvilket de fuldkommen modsatte Kræfter virke, at bevæge sig efter den störste Krafts Direktion og det med en Kraft liig Forskiellen af begge virkende Kræfter, thi den stærkere Kraft er ikke i Stand til at virke mod Legemet for at sætte det i Bevægelse, uden med den Deel, med hvilken den overgaaer den svagere Kraft, da den anvender den övrige Deel til at hæve den svagere og modsatte Kraft, hvoraf fölger at Legemet nödes til at bevæge sig efter den störste Krafts Direction og det med saamegen Kraft, som den, hvormed den ene overgaaer den anden. Naar Direktionerne, efter hvilke forskiellige Kræfter virke mod et Legeme for at bevæge det, ikke ere hinanden fuldkommen modsatte, men ikkun skiæve mod hinanden, da nödes Legemet at bevæge sig efter en Retning, som befinder sig imellem de virkende Kræfter (eller de ydre Kræfter), og som bestemmes ved disses forskiellige Störrelse imod hinanden *),

*) Man udtrykker denne Bevægelses-Lov saaledes: naar tvende Kræfter virke paa eengang mod et Le-

thi da Legemet som skal bevæges, ikke er i Stand paa samme Tid at fölge de to Directioner efter hvilke Kræfterne virke (da det ellers maatte paa samme Tid være paa to forskiellige Steder, saa nödes det til at fölge en Kraft, fremkommen ved begge de virkende Kræfter, eller *Middelkraften*, og derfor at fölge en Direktion, som befinder sig imellem Retningen af begge de virkende Kræfter. En saadan sammensat Bevægelse see vi ofte i det daglige Liv, f. Ex. ved et Skib, som trækkes af Heste eller Mennesker paa begge Sider af en Flod eller en Kanal, eller et Skib som seiler imod Strömmen, i begge disse Tilfælde fölger Skibet Middelkraften imellem Virkningen af de trækkende Mennesker, eller af Strömmen og Vinden; endog Dyrene vise os Virkningen af den sammensatte Bevægelse, saasom naar Fisken svömmer, slaaer den Vandet med Halen til begge Siderne, Fuglen giör det samme med Vingerne imod Luften, og deres deraf fulgte Bevægelse skeer lige

geme, for at bevæge det, efter Retningen af et Parallelograms Sider, da beskriver eller giennemlöber Legemet Diagonal-Linien af det Parallelogram, hvoraf de virkende Kræfter udgiöre de tvende Sider, og det i samme Tid i hvilken det havde giennemlöbet Siderne, som forestille Direktionen af begge Kræfterne.

ad o. s. v. Naar et Legeme, som er i Bevægelse, stöder imod en uovervindelig Hindring, da see vi at det reflecteres, eller med andre Ord at det bevæger sig tilbage i en modsat Direktion imod den förste, og det med samme Hastighed som den med hvilken det stödte imod Hindringen; den herved fremkomne Bevægelse kalde vi den *reflecterede* eller *tilbagekastede Bevægelse* *). En saadan reflecteret Bevægelse see vi ved Bold-Spillet, ligeledes ved Billardet, eller naar Kugler eller Stene skydes eller kastes skievt imod Vandet eller Jorden.

Dersom et Legeme bevæger sig i en skiev eller skraa Direktion igiennem Midler af forskiellig Tæthed, f. Ex. fra Luften igiennem Vandet eller omvendt fra Vandet igiennem Luften, da see vi at det forlader sin hidindtil havte Direktion, saaledes at det ved at gaae af et tyndere i et tættere Middel, f. Ex. fra Luften igiennem Vandet, forlader Perpendiculairen eller den lodrette Linie trukken paa

*) Fremkommer den reflecterede Bevægelse formedelst Stödet af haarde Legemer imod ubevægelige elastiske, eller af elastiske imod ubevægelige haarde Legemer, da see vi herved den uafvigelige Bevægelses Lov, at nemlig *Reflections-Vinkelen stedse er Indfalds-Vinkelen liig.*

det Sted af Vandets Overflade, hvor Legemet berörte Vandet, og derimod at det ved at gaae fra det tættere igiennem det tyndere Middel, som fra Vandet igiennem Luften, nærmer sig samme lodrette Linie; man kalder denne Bevægelse *den afvigende eller refringerede Bevægelse*, og man bemærker den især ved at skyde en Kugle af en Bösse eller en Pistol imod et Object, som ligger under Vandets Overflade, da man for at træffe det, er nödt at sigte under det egentlige Sted hvor Objectet befinder sig i Vandet.

Vi have ovenfor seet, at intet Legeme kan bringes fra Hvile til Bevægelse og ligeledes omvendt fra Bevægelse til Hvile uden formedelst Anvendelsen af en Kraft, men Kraft er ikke anvendelig uden forsaavidt, at den finder *Modstand* eller *Modvirkning*, og da Modstanden eller Modvirkningen saaledes frembringer eller hæver Bevægelse, saa fölger deraf, at den ligeledes tilkommer Navn af Kraft, og at altsaa ingen Bevægelse kan finde Sted uden formedelst Virkningen af tvende Kræfter mod hinanden; naar derfor af tvende paa hinanden virkende Legemer eet er i Hvile og det andet i Bevægelse, da bestemmes ved Störrelsen af disse tvende mod hinanden virkende Kræfter, om enten det hvilende Legeme

sættes i Bevægelse eller det bevægende i Hvile, da Anvendelse af Kraft ikke er muelig uden i Forhold til Modstanden, det er at sige med andre Ord, at *Virkning* og *Modvirkning eller Kraft* og *Modstand ere hinanden stedse lige.* Det indsees letteligt, at Kraften som udfordres for at bevæge et Legeme, maa være större i Forhold til den större Hastighed, med hvilken Legemet skal bevæges, ligesom det samme finder Sted i Forhold til Legemets större Masse; heraf fölger altsaa, at *Bevægelsens Störrelse* forholder sig i Almindelighed, som Masserne i Hastighederne, og at derfor en liden Masse maa med stor Hasighed kunne virke ligesaa meget, eller endog noget mere, det er at sige, maa kunne frembringe samme Bevægelses Störrelse, som en langt större Masse med mindre Hastighed; saaledes see vi at en liden Kugle (af nogle Lod) skudt ud af en Bösse eller Pistol, gaaer igiennem et Bret eller en Dör, da derimod en Masse af 100 Pd. eller derover kan lægges paa en Glasplade uden at beskadige den. Erfaring lærer os, at Virkningen af et bevæget Legeme mod et hvilende Legeme, eller det man kalder *Bevægelsens Meddelelse* skeer ikke i nogen udeelbar Tidspunkt, men meget mere i paa hinanden fölgende Öieblikke eller i en vis Tid, og herom kun-

ne vi overbevise os ved forskiellige Forsög, saaledes som at sönderbryde ved et stærkt Slag en Pibestilk, der enten ligger paa to tynde Glas eller er ophængt i to Haar, uden at enten Glassene eller Haarene gaae i tu. Skeer Meddelelsen af Bevægelse saaledes, at det sig bevægende Legeme efter Meddelelsen af Bevægelse vedbliver at virke paa det hvilende, da kaldes det *Trykning*, finder dette derimod ikke Sted, da skeer Meddelelsen af Bevægelse formedelst *Stöd* eller *Slag*. Vi have ovenfor seet, at intet Legeme kan bringes i Bevægelse, naar det er i Hvile, eller i Hvile naar det er i Bevægelse, uden formedelst en Kraft eller Aarsag som er udenfor Legemet; heraf fölger altsaa, at et Legeme, som engang er enten i Bevægelse eller Hvile, nödvendig maa blive indtil evig Tid i samme Tilstand, dersom ingen Aarsag udenfor Legemet selv forhindrer det; denne Egenskab som alle Legemer have, at blive i den Tilstand de engang ere i, kaldes Legemernes *Inertie*, og som en Fölge af den kiende vi den förste og almindeligste Bevægelses Lov, som er, *at ethvert Legeme, det være i Bevægelse eller i Hvile, vedbliver stedse eensformig i denne Tilstand med mindre at det bringes derudaf ved en Kraft udenfor Legemet*. Det samme som her er an-

mærket i Henseende til Bevægelsen i Almindelighed finder ligeledes Sted i Henseende til Hastigheden og Directionen eller Retningen af Bevægelsen, saaledes at herved ingen Forandring kan finde Sted uden formedelst Aarsager, som ere udenfor Legemet; naar vi derfor see at Bevægelsen, som et eller flere Legemer have erholdt, aftager og endelig aldeles ophörer, da maa denne tilsyneladende eller skinbare Afvigelse fra den Ligegyldighed som Legemerne have imod enhver Forandring af Tilstand, söges i *Modstanden af Miädelet* i hvilket Legemerne bevæge sig, og i *Gnidningen* (eller Frictionen) som Legemerne lide ved at bevæge sig paa hinanden.

Et af de beundringsværdige Phænomener som vi bemærke ved alle materielle Ting er den Kraft med hvilken Delene af alle Legemer hænge sammen imellem hinanden, saa at de ei kunne skilles fra hinanden uden ved Hielp af en Kraft eller Vold uden for Legemet. Man benævner dette almindelige Phænomen *Cohæsion* eller *Sammenhæng*, og Aarsagen dertil som vi egentligen ikke kiende noget til, men som vi tilskrive en egen tiltrækkende Kraft, kalde vi *Sammenhængs-Kraft* eller *Cohæsions-Kraft*. Til denne Kraft maa man henregne at alle

Legemer beholde den Skikkelse og Form som de have, da Legemernes Dele uden den vilde ophöre at være forenede med hinanden, og Legemerne derved ophöre at være det de ere. Alle Legemer kunne, med Hensyn paa Sammenhængen imellem deres eensartede Bestanddele, og i Særdeleshed med Hensyn paa Kraften, som udfordres for at forandre Delenes Beliggenhed imellem hinanden, betragtes som *faste* (*solide*) og som *flydende* Legemer. De *faste Legemer* kaldes de, hvis Deles Beliggenhed imellem hinanden ikke kan forandres uden formedelst en mærkelig eller betydelig Kraft, da derimod de *flydende Legemer* *) kaldes de, hvis Dele kunne skydes frem og tilbage imellem hinanden, og hvis Deles Beliggenhed og Stilling imod hverandre derfor kan forandres ved enhver ringe og

*) Jeg troer ellers at et meget bestemt Skielnemærke imellem de faste og flydende Legemer er det at alle Delene tilsammentagne af et fast Legeme ikkun have een Tyngdepunkt i Stedet for at enhver Deel endog den mindste af det flydende har sin egen og særskilte Tyngdepunkt, men da jeg ikke endnu har havt Leilighed at tale om Tyngden og Tyngdepunkten, har jeg troet for Ordens Skyld ikke at burde betiene mig af denne Forklaring, og derimod at bruge ovennævnte som den der desuden i de nyere Tider er almindeligst antagen.

ubetydelig Kraft. Man inddeler de flydende Legemer i *draabbar flydende Legemer*, som Vand, Viin, Olie, Qvægsölv o. s. v. og i *expansible* eller *elastisk flydende Legemer*, som den atmosphæriske Luft og alle Gasarter, Dampe m. f., uagtet man ikke kan nægte, at de förstnævnte flydende Legemer ligesaavel besidde Elasticitet, som de sidste, kun i en langt ringere Grad.

Erfarenhed lærer at Sammenhængs eller Cohæsions-Graden imellem Delene af et Legeme ikke er den samme hos alle faste Legemer, men at der udfordres en större Kraft for at forandre Delenes Beliggenhed og Stilling imod hinanden hos nogle Legemer end hos andre; de som udfordre den större Kraft kaldes *haarde*, da derimod de andre kaldes *blöde Legemer*, og man vil heraf lettelig indsee, at Skielnemerket imellem haarde og blöde Legemer ikke kan nöiagtig bestemmes, men at Haardhed og Blödhed ere Egenskaber som ikke kan tillægges Legemerne uden med Hensyn af den ene mod den anden. Som haarde Legemer nævnes her Guld, Sölv og forskiellige flere Metaller, derimod henhöre fugtigt Leer, Kit, Deig o. f. til de blöde Legemer. De Legemer hvis Deles Beliggenhed eller Stilling imod hinanden

ikke forandres uden at Delene derved tabe deres fælles Sammenhæng kaldes *skiöre* eller *spröde*, da derimod de Legemer af modsat Sammensætning kaldes *seige*, *strækbare* eller *ductile*, saaledes er Glas et almindelig bekiendt skiört Legeme; forskiellige ædle Metaller, især Guld, varmt Glas m. f. henhöre derimod til de seige eller strækbare Legemer. Naar Sammenhængen eller Cohæsionen imellem et Legems Dele er af den Beskaffenhed, at Delene igientage deres Stilling imod hinanden, efterat den formedelst en ydre Kraft er bleven forandret, eller med andre Ord, naar Legemet igientager samme Figur og Störrelse som det havde forinden at saadant formedetst en ydre Kraft blev forandret, da kaldes dette Legeme *elastisk*, og Phænomenet som herved viser sig bærer Navn af *Elasticitet* eller *Fiæderkraft*, hvilken yttrer sig ved ovennævnte Legemer, naar enten Legemet nödes formedelst den anvendte Kraft til at indtage et mindre Rum imod för, altsaa underkastes *Sammentrykning* (*Compression*), eller, formedelst *Udvidelse* (*Dilatation*), nödes til at opfylde et större Rum imod för. Exempel paa Elasticitet ved Sammentrykning gives os ved Luftens Sammentrykning, da derimod en Staalfiæder eller elastisk Gummi viser Elasticitet ved Udvidelse.

Saaledes have vi nu seet, at alle faste Legemer*, med Hensyn paa de forskiellige Egenskaber, som enhver Forandring i deres Deles Stilling imod hinanden frembringe, kunne betragtes som *haarde*, *blöde*, *skiöre*, *seige*, *elastiske* og *uelastiske Legemer*; imidlertid lærer Erfaring os at denne Inddeling er meget ubestemt, og at næsten intet Legeme besidder nogen af disse Egenskaber med aldeles Udelukkelse af alle de övrige, ligesom ogsaa forskiellige Legemer ved forandrede Omstændigheder vise forskiellige af disse Egenskaber; saaledes ere næsten alle haarde Legemer tillige elastiske, forskiellige blöde Legemer ere tillige seige eller ductile, forskiellige skiöre besidde Elasticitet og saa videre; Glas som er et skiört Legeme, bliver strækbart eller seigt naar det er gloende, og elastisk naar det er trukket eller spundet i tynde Traade, Staalet bliver skiört ved Hærdning (det er at sige ved pludselig Afkiöling), og elastisk ved Anlöbning eller sagte Udglödning; forskiellige Metaller som ere skiöre eller seige blive elastiske ved Hamring o. s. f. Saaledes lære vi at enhver Forandring i Delenes Sammenhæng frembringer forskiellige Egenskaber i Legemet, men den egentlige Aarsag til Sammenhængen eller Cohæsionen i Legemerne er os

aldeles ubekiendt, uagtet vi, for ikke med andre Ord reent ud at tilstaae at vi slet intet vide deraf, antage *en egen tiltrækkende Kraft*, hvilken Delene af Legemerne yttre imod hinanden indbyrdes, som Aarsagen dertil og som den, ved hvis Forögelse eller Formindskelse Legemerne yttre de forskiellige Egenskaber som her ere afhandlede; alle de omtalte Phænomener synes at kunne forklares ved Hielp af denne tiltrækkende Kraft, som med Hensyn paa Sammenhængen eller Cohæsionen hos Legemerne ogsaa kaldes *Sammenhængs- eller Cohæsions-Kraft*, og man behöver efter mine Tanker derfor ikke med endeel Naturkyndige at antage *den frastödende Kraft* som Aarsagen til Elasticiteten, hvilken med Hensyn paa dette Phænomen ogsaa benævnes *expansiv eller udvidende Kraft*.

Uden at fortryde paa at vore Aandskræfter ikke ere tilstrækkelige for at udfinde Aarsagen til Cohæsionen, ville vi ikke mindre eftertænke og beskiaftige os med Virkningen af denne mærkværdige og beundringsværdige Naturbegivenhed uden hvilken hele Verden vilde være et Chaos og hele Naturen död og kraftlös, i Stedet for at ved dens Virkninger fremkomme nu det almindelige Liv

og de bestandige Afvexlinger og Forandringer, som Naturen tilbyder.

Erfaring lærer os ikke allene at kiende Sammenhængen imellem Delene indbyrdes af Legemerne som Fölger af den ovenfor omtalte tiltrækkende Kraft, men den viser os ogsaa, at Sammenhængen imellem Delene herved stedse fölger bestemte og urokkelige Naturlove, saaledes at Delene af Materien stedse antage en bestemt Form og Figur naar de ere i Stand til at fölge Cohæsions-Kraftens Virkning allene uden at hindres derfra ved nogen anden Kraft; hos de flydende Legemer antage Delene formedelst Cohæsionen stedse *Draabe-Skikkelsen*; hos de fastere Legemer er denne Skikkelse derimod forskiellig, skiönt stedse bestemt i Fölge Legemets forskiellige Natur; saadant sees især ved forskiellige *Krystallisationer* af Metaller, Salte, Snee, Iis o. s. v. Vi bemærke; at ligesom Delene af et Legeme yttre Sammenhæng imellem hinanden indbyrdes, saaledes kunne ogsaa forskiellige saavel faste som flydende Legemer, eensartede og ueensartede Legemer, yttre Sammenhæng, blot ved at bringes saa nær, at de röre hinanden.

SligeFölger af Cohæsionskraften formedelst Berörelsen af to til hinanden bragte Legemer see vi uaf-

ladelig i det daglige Liv, og al Limen, Kitten og Lodning, Sveisning af Metaller, Forgyldning, Forsölvning, Fortinning o. s. v. afgive Exempler herpaa. Da vi bemærke ved at nærme forskiellige Legemer til hinanden at de hænge desto stærkere sammen ved jo flere Punkter de beröre hinanden, og omvendt at Sammenhængen af tvende Legemer formindskes eller svækkes, naar et fremmed Legeme bringes imellem dem, hvorved de ei kunde beröre hinanden i saa mange Punkter, fremdeles at ikke alle Legemer som nærmes hinanden hænge lige stærkt sammen, men at under lige Omstændigheder nogle vise slet ingen eller meget liden Tiltrækningskraft til hinanden, saa er man berettiget til at antage en almindelig og i Legemerne selv værende Aarsag dertil, eller, med andre Ord, en i Legemerne værende indre Kraft, som man ikke har vidst at give et mere passende eller rigtigere Navn, end *Beslægtning* (*Forvandtskab*, *Affinitet*). Fra denne Synspunkt betragtet siger man, at to Legemer enten yttre Beslægtning til hverandre, eller at de ingen Beslægtning have til hinanden; saaledes bliver Fingeren eller Haanden vaad som bringes i Vand, Viin eller Olie, fordi disse Flydende have Beslægtning til Huden af Mennesket, i Stedet for at Fingeren tages ganske tör ud af Qvægsölv, eller

uden at Dele af dette Metal hænge sig derved, fordi Qvægsölvets Dele have större Beslægtning eller, rettere sagt, större Tiltrækningskraft imellem hinanden indbyrdes end til Huden. Vand, Viin, Olie o. fl. S. giöre Glasset vaadt, og man kan af den Aarsag ikke let helde et af disse flydende Legemer ud af et Glas uden at noget deraf löber langs med Kanten og giör den ydre Side vaad, da man derimod kan helde Qvægsölv ud af Glasset uden at dette finder Sted, og Aarsagen dertil er de förstnævnte flydende Legemets Beslægtning eller Tiltrækningskraft til Glasset, da derimod ingen eller kun ringe Beslægtning finder Sted imellem Glasset og Qvægsölvet. Et Stykke Iern lægges i Qvægsölv uden derved at lide mindste Forandring, i Stedet for at en Guld- eller Sölvmynt ikke kan beröre Qvægsölvet uden at indgaae Forbindelse dermed, fordi Guldet og Sölvet have stærk Beslægtning til Qvægsölv, i Stedet for at Beslægtning ei finder Sted imellem Iern og Qvægsölv. En Guldpenge lægges uskadt i Salpetersyre, i Stedet for at en Sölvpenge, lagt deri, fortæres eller oplöses aldeles, og Aarsagen hertil er at Salpetersyren ingen Beslægtning yttrer til Guldet, og derimod har stærk Beslægtning til Sölvet o. s. f. Ligesom Erfaring lærer os at forskiellige

ueensartede Legemer ikke have lige stor Beslægtning til hinanden, og at de derfor ikke hænge sammen med lige Krafr til et tredie (da der for Ex. udfordres 446 Grans Vægt for at adskille en rund Guldplade af een Tomme i Diameter fra Qvægsölv, men derimod kun 115 Gran for at adskille en ligesaa stor Iernplade, og ikkun 8 Gran for at adskille en Kobolt Plade af samme Störrelse, fra Qvægsölv) saaledes see vi ogsaa at forskiellige Bestanddele af et og det samme Legeme yttre forskiellig Cohæsionskraft imellem hinanden, saaledes at endog to med hinanden forbundne Bestanddele eller Grundstoffe i et Legeme forlade hinanden ved en tredies Mellemkomst som har stærkere Beslægtning til en af de tvende förste end disse have imellem hinanden indbyrdes; man kalder den Beslægtning ved hvis Virkning en Forandring i Legemernes Grundblandning finder Sted *chemisk Beslægtning* for at adskille den fra den blotte Sammenhængs eller Cohæsions Beslægtning, som ovenfor er omtalt og som kan hæves ved enhver physisk eller mechanisk Deeling, i Stedet for at den chemiske Beslægtning ikke hæves uden ved den chemiske Skilningsmaade eller Deling.

Formedelst Virkningen af den chemiske Beslægtning indgaae Legemerne en saadan Forbindelse med hinanden, at derved fremkomme Legemer som yttre aldeles særkilte Egenskaber imod för, saadant bemærkes ved alle *Oplösninger*, som f. E. af Metaller eller Jorde i Syrer; de herved fremkomne metalliske eller jordagtige Salte have hverken samme Udseende som Metallet eller Jorden, ikke heller ere de saa smaglöse som disse, men derimod ikke heller saa ætsende eller skarpe som Syrerne. Ved enhver Oalösning merkes *det Legeme som oplöses*, og *Oplösningsmiddelet*, eller det Legeme som ved en Oplösning synes at være det meest virksomme i at tage Dele til sig af det Legeme som oplöses; saaledes er ved den ovenfor omtalte Oplösning af Metaller eller Jorde i Syrer, disse sidste Oplösningsmiddelet, og Metallet eller Jordarten derimod det Legeme som oplöses. Man kalder Oplösningsmiddelet *mættet*, naar det ikke er i Stand til at tage flere Dele af Legemet, som oplöses, til sig, og man finder at Mættelses-Graden er forskiellig ved forskiellige Temperaturer eller Varmegrader, fordi forskiellig Temperatur frembringer Forandring i Legemernes Beslægtning til hinanden. Erfaring viser at to faste Legemer ikke ere i Stand til at oplöse hinanden eller at indgaae chemisk Forbindelse

med hinanden, men at dertil uomgiengelig udfordres at et af dem er flydende, eller og at de ved Hielp af Ilden blive flydende eller det man kalder at de smeltes; Aarsagen hertil synes at være at Summen af Cohæsions-Kraften imellem de eensartede Dele af de faste Legemer er stærkere imellem hinanden indbyrdes end Summen af Legemernes Beslægtning imod hinanden.

Denne Forklarings-Maade forekommer mig meget antagelig, uagtet jeg ikke vil nægte at Rivningen imellem Delene af de faste Legemer ogsaa kan være en Hindring for Oplösningen, da man maaskee kan antage at ingen Oplösning kan finde Sted, med mindre at Delene (i det mindste af et af de virkende Legemer) maa kunne skydes frem og tilbage imellem hinanden, for uhindret at kunne indgaae nöiagtig Forening med hinanden. Den Oplösning ved hvilken et eller begge af de virkende Legemer ere flydende, kaldes *Oplösning paa den vaade Vei*, i Stedet for at den Oplösning som finder Sted imellem to faste Legemer, og altsaa ved Hielp af Ilden, förer Navn af *Oplösning paa den törre Vei:* Exempler af förste Slags ere Saltenes Oplösning i Vand, Metallernes i Syrer o. f. Exempler af andet Slags ere Glassets Forfærdigelse og alle Jor-

ders Oplösninger i Luudsalte ved Hielp af Ilden o. s. v.

Legemer som ingen chemisk Beslægtning yttre mod hinanden kunne undertiden bringes dertil ved Tilsætningen af et tredie. Den i dette Tilfælde virkende Beslægtning kaldes *tilegnende Beslægtning*, og det tilkomne Legeme som befordrer de andres Virkning paa hinanden, kaldes det *tilegnende Beslægtningsmiddel*; saaledes kan f. E. Skind hverken forbinde sig med Vand eller oplöses deri, tilsættes derimod Luudsalt, da indgaae de Forbindelse med hinanden og frembringe det bekiendte Product *Sæbe*, hvilket, som bekiendt, oplöses i Vand; Svovel er ligeledes uoplöselig i Vand, ved Tilsætningen af Ludsalt fremkommer det man kalder *Svovel-Lever*, eller *svovlet Ludsalt*, hvilket lader sig oplöse i Vand o. s. v. Ligesom forskiellige Legemer, som ingen Beslægtning yttre imod hinanden, paa denne Maade ved Tilsætningen af et tredie sættes i Stand til at indgaae Forbindelse med hinanden, saaledes bemærke vi ofte det modsatte, saa at tvende med hinanden forbundne Legemer adskilles igien fra hinanden, naar dertil bringes et tredie, som har mere Beslægtning til et af de tvende med hinanden forbundne, end som disse have imellem hinanden.

Man kalder denne Beslægtning *Valg-Beslægtning* eller *Skilnings-Beslægtning*, og man seer Exempler herpaa ved alle Coaguleringer (Störkninger), som af Melk i hvilken bringes en Syre, og Bundfældninger eller Nedslag, som ved Tilsætning af Ludsalt eller Jorde i metalliske Oplösninger. Det som her er sagt om Legemernes og deres forskiellige Grundstoffes Beslægtning imod hinanden, vil, ihvorlidet det end er, være tilstrækkeligt for deraf at indsee den udbredte Nytte og den Indflydelse som Kundskaben derom maae frembringe paa forskiellige ja endog de fleeste Haandteringer og Konster i det daglige Liv, saaledes grunder Farver-Konsten, Blegerie, Garverie, Brygning, Brændeviinsbrænden, Kogning, Bagning, Syltning og uendelig mange flere Haandteringer sig ikke uden paa de Forandringer, som de derved sammenblandede Legemer undergaae formedelst deres, eller nogle af deres Grundstoffes forskiellige Beslægtning imod hinanden; Chemien eller Skilnings-Læren har ingen vissere Grundpiller end Beslægtnings-Læren, og Medicinen eller Lægekonsten vilde da först opnaae den önskelige Fuldkommenhed, naar man kunde haabe tilfulde at kiende de Forandringer som Lægemidlerne undergaae i det dyriske Legeme, og deres Virkning formedelst deres Beslægtning til de forskiellige

dyriske Dele. Ingen Under derfor at de störste Lærde have i Særdeleshed beskieftiget sig dermed næsten fra Begyndelsen af dette Aarhundrede, og at de ved uendelig mange Forsög anstillede med den mueligste Flid og Nöiagtighed have været i Stand at frembringe Tabeller som vise Beslægtningen imellem de fleste bekiendte Legemer og som derfor före Navn af *Beslægtnings Tabeller.*

Ligesom vi nu have seet at forskiellige Legemer yttre Sammenhængs Beslægtning imod hinanden, saaledes finde vi at alle Legemer paa vor Iordklode uden Undtagelse yttre en bestandig Bestræbelse at nærme sig Middelpunktet af vor Jord, og man har benævnet Aarsagen til dette Phænomen *Tyngde* eller *Gravitation*, hvorunder man forstaaer den indre Kraft med hvilken ethvert Legeme trykker imod Haanden eller enhver anden Gienstand, som understötter det, og med hvilken det falder mod Jorden naar det ikke er understöttet; da nu ethvert Legeme uden Undtagelse besidder denne indre Kraft og derfor viser dette Phænomen, saa fölger deraf at *Tyngden* med Rette bör henregnes til de almindelige og fra al Materie uadskillelige Egenskaber. Da Legemets Fald paa ethvert Sted af Jordkloden stedse skeer efter den lodrette Linie

paa Vandets Overflade eller mod Horizonten, saa fölger deraf at Retnings- eller Directions Linien ved Faldet maae paa ethvert Sted af Jordkloden være lodret eller perpendiculair paa Jordens Middelpunkt, siden alle lodrette Linier dragne mod forskiellige Horizonter ved at forlænges nödvendig maatte stöde sammen i denne Punct, og at Jordens Middelpunct derfor egentlig er det Sted af Jordkloden som yttrer den omtalte tiltrækkende Kraft, og mod hvilket Tyngden yttres; af denne Aarsag benævnes Tyngdens Kraft ogsaa Centripetalkraft. Erfaring lærer os at alle Legemer uden Hensyn paa deres *Centripetal Kraft* eller *Midtpunkts Kraft*, Masse eller Omfang (naar Luftens Modstand ikke bringer Hinder herved f. Ex. i et lufttomt Rum) behöve samme Tid for at falde, eller med andre Ord falde lige hastig; heraf fölger at Vægten og Tyngden af et Legeme i Fölge denne Erfaring ikke kan være andet end Summen af alle dets tunge Dele tilsammentagne, som derfor nödvendig maae tiltage i Forhold som Mængden af Delene foröges, i Stedet for at enhver endog den mindste Deel af ethvert Legeme har samme Tyngde som alle Delene tilsammentagne; saaledes har f. E. 1 Pd. Blye mindre Vægt end 10 Pd. Blye, uagtet Tyngen eller Hastigheden med hvilken Masserne falde mod Jorden er den samme

hos begge, naar nemlig Faldet finder Sted i et ikke Modstand giörende Middel. Vi ere ikke i Stand til at giöre os noget rigtigt eller tydeligt Begreb om Vægten af et Legeme, uden med Hensyn paa en allerede bekiendt Störrelse eller Sum af tunge Dele, som antages til Eenhed, og naar vi sammenligne Vægten af et Legeme med Vægten af det til Eenhed antagne, som nöiagtigen har samme Störrelse som hint, da erfare vi dets *eiendommelige eller særegne Vægt* (*specifike Vægt*), da derimod Legemets *absolute Vægt* kaldes dets Trykning imod Jorden eller ethvert andet Legeme som understötter det, uden Hensyn paa Störrelsen deraf. Til Eenhed eller som bekiendt Störrelse ved Bestemmelsen af den specifike Vægt, vælger man i Almindelighed destilleret *Regn eller Sneevand*, hvorved Temperaturen endnu er at bemærke saavel af Vandet som af de Legemer hvilke undersöges; og man erfarer et Legems specifike Vægt naar man bemærker, hvor meget mere eller mindre Legemet veier mod en lige Omfang af Vandet; naar f. Ex. en Kubik Tomme Guld veier 19 Gange saa meget som en Kubik Tomme destilleret Vand, da forholder dets specifike Vægt sig imod Vandets, som 19 til 1.

Erfaring lærer os at Tyngden er en indre Kraft som alle Legemer have tilfælles, den maa derfor virke bestandig og uafbrudt i ethvert Öieblik, og Bevægelsen som Legemerne erholde formedelst Tyngdens Virkning kan derfor ei være *eensformig*, men tvertimod *tiltagende ujevn*, saa at de derved giennemlöbe i lige lange Tidsdele Rum, der forholde sig som Tallene 1, 3, 5, 7, 9, eller med andre Ord de giennemlöbe Rum, der forholde sig som Qvadraterne af de til Faldet brugte Tidsdele.

Man bemærker at et Legeme som bevæger sig (eller som falder) paa en mod Horizonten *skraae Plan* (Planum inclinatum) erholder under Faldet en tiltagende ujevn eller en accelereret Bevægelse, og man indseer at da Tyngden er en indre Kraft som virker uafbrudt paa alle Legemer, saa maae Faldet paa den skraae Plan, som en Fölge af Tyngdens Virkning, fölge samme Lov som ved det frie eller perpendiculaire Fald, og Rummene af Planen som giennemlöbes ved Faldet i lige Tidsdele derfor ogsaa forholde sig som de ulige Tal 1, 3, 5, 7, 9 o. s, v., men da den skraae Plan hæver en Deel af Tyngdens Virkning, saasom Legemet under Faldet for en Deel hviler derpaa, saa fölger deraf at

Hastigheden med hvilken et Legeme falder formindskes ved den skraae Plan, og at denne Hastighed maae forholde sig til Hastigheden, med hvilken det samme Legeme var faldet frit eller perpendiculair imod Horizonten fra samme Höide som den skraae Plan har, saaledes *som Planens Höide til dens Længde.* Som en Fölge af Tyngdens uafladelige Virkning i ethvert Öieblik af Bevægelsen, maae alle Legemer som kastes i Veiret med en vis Kraft, bekomme en ujevn aftagende Bevægelse, og de derved giennemlöbne Rum maae derfor forholde sig som de ulige Tal 9, 7, 5, 3, 1, ligeledes maae af samme Aarsag ethvert Legeme som ved en vis Kraft er sat i en vandret (horizontal) eller i en skiev Bevægelse imod Jordens Overflade beskrive en krum Linie som kaldes Parabel, og derved just bruge samme Tid for at naae Jorden som om Tyngden allene virkede derpaa; Anvendelsen af denne Tyngdens Virkning i Forening med en fremkastende (projectil) Kraft, finder især Sted ved Theorien af Bombekastningen og det grove Skyts, uagtet den paraboliske Bane formedelst Luftens Modstand ikke kan ganske nöiagtigen beskrives af det kastede Legeme.

Vi vide at Tyngdens Virkning tager af i Forhold som Qvadraten af Frastanden tager til og Er-

farenhed lærer os at Tyngdens Virkning paa samme Sted stedse er den samme, men at den derimod er forskiellig paa forskiellige Steder af Jordkloden i Fölge Stedernes Beliggenhed, endog uden Hensyn paa deres forskiellige Höider over Vandfladen: Aarsagen hertil maae söges deels i Jordens Figur, som ikke er fuldkommen kuglerund, men sphæroidisk, da Jorden er sammentrykket imod begge Polerne, deels i Jordens centrifugale Bevægelse formedelst Omdreining om sin Axel, thi da den centrifugale Bevægelse, eller den Bevægelse som fremkommer formedelst Bestræbelsen at forlade Bevægelsens Midtpunkt, netop er modsat Tyngdens Virkning, og Jordens Bevægelse om sin Axe maae være hastigst ved Æqvator, og langsommere ved begge Polerne, og begge Polerne desuden, formedelst den ovennævnte Figur af Jordkloden, ere nærmere ved Jordens Midtpunct, end ethvert Sted i Jordens Æqvator, saa fölger deraf at Tyngdens Virkning maae være ringere i Æqvator, fremfor ethvert andet Sted af Jordkloden, og at Hastigheden med hvilken Legemerne nærme sig Jordens Midtpunct eller med hvilken de falde, maae tiltage alt som man fra Æqvator af nærmer sig begge Polerne, saaledes at den er stærkest ved begge Polerne og ringest under Æqvator. Hastigheden med hvilken et Legeme

falder hos os, er saadan, at det i den förste Sekunde giennemlöber 15,625, eller noget over $15\frac{1}{2}$ Rhinlandske Fod, og man har overbeviist sig saavel herom, som om Forskiellen i Hastigheden, med hvilken Legemerne falde paa forskiellige Steder af Jordkloden ved Hielp af *Pendelen* *), hvilken formedelst Anvendelsen ved Uhrene til Tidens Udmaaling og Bestemmelsen af vor Jords Figur kan henregnes til et af de vigtigste Redskaber.

Som fuldkommen modsat Tyngdens Kraft nævnes her den ovenfor omtalte *Centrifugalkraft* eller den Kraft, i Fölge hvilken ethvert Legeme som bevæger sig i Cirkel eller anden krum Linie, yttrer Bestræbelse efter at forlade dets Bevægelses Midtpunkt, hvilket ogsaa maatte skee, naar Tyngdens Kraft eller Centripetalkraften ikke hindrede

*) Pendelen kaldes ethvert Legeme ophængt ved en Traad eller Metalstang, saaledes at den kan bevæge sig om en Punkt, hvilken kaldes dens *Bevægelsespunkt eller Centrum*. Bevægelserne af Pendelen kaldes dens *Svingninger* eller *Oscillationer*, og disse maa stedse paa det samme Sted fuldendes i samme Tid (eller være det man kalder *isochroniske*) naar nemlig Pendelerne have lige Længde. Længden som udfordres af en Pendel hos os for at angive en Secunde ved hver Svingning er 3,168 Fod eller 457 Linier.

det. Naar derfor et Legeme bevæger sig i en Cirkel eller anden krum Linie, da maa begge disse Kræfter virke i Forening med hinanden; thi i modsat Fald, naar Centrifugalkraften virkede allene, maatte Legemet flyve bort efter en Tangent af Cirkelen, og naar Centripetalkraften var den eneste virkende, vilde Legemet falde imod Jorden. I Forening med hinanden kaldes begge disse Kræfter *Centralkræfter*, og ved deres Virkning er det, at vor Jord og alle til vort Soelsystem henhörende Himmellegemer giennemlöbe de dem foreskrevne Baner.

Vi have nu sögt at giöre os bekiendt med de almindelige Egenskaber, nemlig Figur og Udstrækning, Uigiennemtrængelighed, Porositet, Deelbarhed, Bevægelighed, Cohæsion og Tyngde; og vi ville lettelig indsee, at alt det der ikke besidder disse Egenskaber i Forening med hinanden, tilkommer ikke Navn af *legemligt* eller *materielt*. I Fölge saadant kunde man maaske med Rette ansee *Ponderabilitet* eller Egenskaben at kunne veies og at besidde Vægt, som henhörende ja endog som uadskillelig fra alt det som bör kaldes materielt eller legemligt, siden vi i modsat Tilfælde ikke ere i Stand til at overbevise os om Figuren, Uigiennem-

trængeiigheden og Tyngden deraf; deraf vilde vel fölge at forskiellige Stoffe, som vi nu benævne Materie, saaledes som Varmematerien, Lysmateri_en, den electriske Materie, den magnetiske Materie o. fl. ikke kunde tilkomme dette Navn, og at Aarsagen til de Virkninger som vi nu söge i disse Maierier, maatte betragtes fra en anden Synspunkt. Uagtet vore Begreb herom kunde paa denne Maade blive ligesaa tydelige som hidindtil, saa kunne vi dog heller ikke nægte Mueligheden af, at forskiellige Stoffe kunne besidde alle de almindelige Egenskaber, skiönt vore Sandsers Ufuldkommenhed og Mangel paa Nöiagtighed ved vore Redskaber giöre det umueligt for os at bemærke dem, og at derfor forskiellige Stoffe maaskee kunne beside alle de almindelige Egenskaber som tilkomme det materielle, uagtet de mangle Ponderabiliteten, og derved Midlerne at overbevise os derom.

OM

# FÆDRELANDSKIERLIGHEDS MORALSKE VÆRD.

## Indhold.

### 1 *Afdeling.*

*Fædrelandskierlighed anprises af Digtere, Talere. Moralister — nedsættes af Kosmopoliter; viser sig som Naturdrift, Egennytte, Forfængelighed, Vane; er ikke agtværdig, Dens Værd ligesaa ringe i de förste Tider, hos Nomaderne, i Verdens Barndom, hos Grækerne, i Rom som Republik og Monarkie, i Folkevandringens Periode, i Middelalderens Begyndelse, Midte og Ende, i den begyndende Kulturs Periode.*

## 2 Afdeling.

*Hvad det er at agtes, hvad der agtes, hvad Fædreland og Födeland betyde. Hvad der er elskværdigt, vises ved Modsætning af det Angenemme, Skiönne og Gode. At Kierlighed bestaaer i en uegennyttig Tilböielighed, dette Begrebs Udvikling, dets Anvendelse paa vort Forhold til Kiönnet, Mennesker i Almindelighed, Börn, Forældre, Venner, Velgiörere, os selv, Dyden.*

## 3 Afdeling.

*Kierlighed til Fædrelandet pröves som Kierlighed til Landet, til Borgerne, til Samfundet; er agtværdig, dens Fölger, hvorvidt Pligt, hvorfor roses af Moralister, Digtere og Talere, hvorfor saa sielden findes, Hiemvee, Kosmopolitisme, Nationalisme, hos hvem den sande Fædrelandskierlighed findes, hvorfor ikke findes hos et heelt Folk uden i eet Tilfælde, naar dette indtræffer, hvad deraf fölger.*

## 1 *Afdeling.*

### *Hvorvidt Fædrelandskierlighed ikke fortiener Agtelse.*

Ligefra Fader Homer, som lader den vidtomfarne Odysseus kysse Moderlandet af Glæde over atter at have betraadt det, til ham, der synger om den Plet af Jord, hvor Livets Stemme steeg förste Gang fra spæde Bryst, have alle Tiders, alle Folkes Digtere kappeviis besiunget Flammen, som brænder for Fædreland.

Ikke heller glemte nogensinde Taleren, naar Statens Tarv var hans Æmne, og Borgere hans Tilhörere, kraftigen at anprise Kierlighed til Fædreland. Ved denne hellige Ild vidste han, at Egennyttens og Ligegyldigheds slövgiörende Kulde snarest vilde forsvinde; derved at opflamme Hierterne, var derfor Maalet for hans Veltalenhed.

Ogsaa Sædelighedens Lærere have vidst at benytte denne mægtige Fölelse til at fremstille Dy-

den baade som elskelig og agtværdig; og jo mere de have sögt at virke paa Almeenheden, jo snarere have de trag et efter at bygge deres Lærdomme paa denne Grundvold.

De Tænkere, som i Grækenlands Fristater offentlig underviiste Borgerne, kunde ei bedre virke, end ved at forestille, hvorledes Borgerens Dyder befordrede Statens Vel, og Kierlighed til Fædreland blev alle Dyders Kilde. — Ei heller kunde de Romere, som dyrkede Videnskaberne, hos deres græske Lærere finde nogen Sætning der var mere passende paa deres egen Stilling, og mere anvendelig i deres Kald, som Talere og Statsmænd. Grækernes Tanker og Udtryk om denne Kierlighed gienfinder man derfor i Latinernes Skrifter.

I Skolastikernes mörke Systemer findes ikke denne Fölelse blant de 7 Kardinaldyders Tal. I de förste Aarhundrede efter Reformationen hindrede de heftige Stridigheder om Naadevirkningerne moralske Gienstænder fra at dröftes. Men saasnart at Moralen igien blev behandlet som en særegen Videnskab, opstode der ogsaa Tænkere, som, i det de, selv stærkt fölende, vilde giöre Fölelse til vore Handlingers Rettesnor, antoge Kier-

lighed til Fædrelandet at være alle borgerlige Dyders Moder. Hvilken Dansk kiender ei Tyge Rothes kraftfulde og skiönne Skrift om dette Æmne?

Dog havde end ingen Forfatter lært Menneskene, hvor smukt det var, at elske Fædreland; egen Fölelse vilde have sagt dem det tydeligen nok. Erindringen om Barndommens ublandede Glæder, om Ungdommens lykkelige Dage, giör os det Sted dyrebart, hvor vi först nöde vor Tilværelses Lykke. De Naturscener, som först stemte vor Siel til höie eller til blide Fölelser, kaste et Trylleskin over Lendet, der skienkede os dem; det Land, som desuden er vore Venners, vore Slægtninges Opholdsted, hvor de kiereste Baand, som forene Mennesket med Mennesket, ere knyttede og skulde knyttes.

Denne Fölelses Magt viser sig tydeligen hos ham, som er bortfiernet fra sit Fædreland. Hiin Afrikaner græd af Glæde over at finde et af sit Födelands Træer i den fremmede Himmelegn; for hver en Reisende er Synet af en Landsmand usigelig kiærkomment, naar han længe har maattet undvære det.

Og ligesom Savnet af vante Beskieftigelser, Længsel efter kiære Gienstande, Lyst til at udtrykke sine Fölelser i sit eget Sprog, forhöie denne Fölelse hos den Reisende; saaledes giör Vanen ofte Kierlighed mod Fædrelandet til en nödvendig Fölelse for Mængden, som aldrig forlod det. Jo mindre Sirkelen er, inden hvilken Hverdagsmennesket indslutter sig, jo mindre udstrakt hans Legems og Siels Virkekreds, desmindre kan han forandre den; han elsker kun, hvad han kiender, og kiender kun, hvad der ligger tæt omkring ham. Anpriser han end maaskee det Fremmede, saa er det fordi han er uvidende derom, prövede han det, vilde han finde det anderledes, og derfor som oftest slettere end sit eget.

Ja Fædrelandskierlighed ansees endog som en Fölelse, selve Naturen her nedlagt i Menneskets Barn, dets Tilskyndelser agtes for uovertrædelige Bud, hvis Retmæssighed det var en Formastelse at omtvivle. Men just Ærefrygten, der værnede om denne Fölelse, har været Aarsag i, at dens Beskaffenhed og sande Værd lidet er bleven undersögt. Man er saa villig at ansee det for sandt, som egen Tilböielighed og den almindelige Stemme antager; man vil altid hellere

opföre en Bygning paa den lagte Grundvold, end först möisommeligen undersöge dennes Bestanddele; mange betragte ogsaa et Æmne helst fra den Synspunkt, fra hvilken deres Veltalenhed bedst kunde glimre.

Der kunde derfor maaskee efter saa mange Læredigte, Taler og Priisafhandlinger over dette Æmne, endnu spörges: ikke hvorfor vi elske vort Fædreland, men hvorvidt vi ere forpligtede dertil, og om denne Fölelse er agtværdig. Tvende Spörgsmaal, hvilke, ligesaameget som Begrebene, Pligt og Vane, afvige fra hinanden.

Denne Undersögelse om Fædrelandskierligheds moralske Værd er i vor Tid saameget desto vigtigere, da der paa den anden Side gives adskillige, der lade haant om denne Fölelse, som et umiskiendeligt Beviis paa en indskrænket Tænkemaade, og, i det de med hiin græske Filosof kalde sig Verdens Borgere, söge at overtyde andre og sig selv, at ingen Baand, uden dem Lovene paalægge, kunne binde Medborgere til hinanden.

Naar Biergboeren finder det flade Land eensformigt og kiedsommeligt, fordi hans Öie der

forgieves leder efter de store Fieldmasser, som kneise op mod Skyerne, fordi han ingen Bierg-fos hörer nedbruse, fordi han ingen Dale over-skuer, i hvis Dybde Synet taber sig; naar Slet-ternes Beboer finder Biergegnen mörk og sörge-lig, fordi han ei der kan overskue en spraglet Række af veldyrkede Marke, eller see Aftensolen give sit Gienskin paa en stor Horizont, er det saa langt fra, vi udlede disse Domme af noget Pligtens Bud, at vi meget mere erklære dem for eensidige og altsaa urigtige, skiönt vi ansee den-ne Eensidighed at være en naturlig Fölge af de Indtryk, enhver i Barndommen har modtaget, hvilke, fordi de vare de förste, ogsaa bleve de stærkeste.

Men er det samme ikke Tilfældet med enhver af os, naar vi foretrække eet Sted for et andet fordi vi der vare födte; naar Lundens Skygger forekomme os behageligere, fordi vi under deres Lye fuldförte vore barnlige Lege, naar Byen, som indslutter de Mennesker, der ere os de kiæreste, hedder den smukkeste Bye?

Kun derfor synes disse Fölelser os at have noget agtværdigt, fordi de vise et Hierte, der slaaer

varmt og stærkt; de röbe altsaa en agtværdig Side af dens Karakteer, hos hvilken de findes, omendskiönt de selv ere ligesaa nödvendige, som enhver vore Tankers uvilkaarlige Forbindelse. — Men, siger man, Kierlighed til Fædrelandet bestaaer ikke i en örkeslös Forkierlighed til den Jordplet, paa hvilken vi födtes; den bestaaer i et velvilligt Sindelag imod det Borgersamfund, i hvilket vi befinde os, i uskrömtet Glæde over at kunne samvirke med vore Medborgere til det Heles Vel.

„Gid at Fredens Oliegrene eller Seierens Pal„mer altid maae krandse Statens lykkelige Borge„re, gid dens Flag maae vaie i alle Zoner, alle Ver„dens Rigdomme opdynges i dens Havne, og Al„meenaand forenes med Lovenes Viisdom til at „grundfæste Landets Anseelse.“ Saaledes taler Patrioten, og man roser hans Tale, man ophöier maaskee hans Borgersind. — Hvad betyde disse prægtiglydende Ord? Sædvanligen intet andet end det egennyttige Önske, at hans Eiendom maae betrygges, hans egen, eller hans Slægtninges, eller hans Venners Rigdomme foröges, at Dyrtiden maae aftage, og, om han er medfölende, at hans Öie maae qvæges ved Synet af lykkelige Borgere, at en god Regiering og et arbeidsomt Folk maae spaae hans Börn og Börnebörn rolige og lykkelige Dage.

Foruden disse almindelige Grunde, hvorved Egennytte lærer Menneskene at have det Land kiært, hvor Statsbestyrelsen kraftigen vaager over deres Vel, kan ogsaa Regieringsformen til visse Tider, under enkelte Omstændigheder, afgive særegne Bevæggrunde for denne Fölelse. Naar en stor Monark förer seierrige Krige, og derved hæver sit Riges Anseelse, bliver den enkelte Mand stolt af at være hans Undersaat, han agter sig selv som tapper, fordi hans Landsmænd vare det, og glæder sig ikke lidet over at regnes i Overvindernes Tal.

I en Fristat forkyndes Borgerfrihed at være Menneskets ypperste Gode, og dettes Opnaaelse kun i en Fristat muelig. Borgeren, som hörer disse Ord, og erfarer at han har opnaaet Menneskets höieste Gode, faaer store Tanker om sit eget Værd, og kaster et medynksfuldt Blik paa Naboefolkene, der afmales ham nedsiunkne i et fælt Slaverie.

Det er den samme Forfængelighed, at ville prale med et Gode, i hvis Forhvervelse man ei har havt Deel, som virker hos Fyrstens Undersaat

og Fristatens Borger. Hæld dem, som ei alminde-lig Nöd eller borgerlige Krige forstyrre deres lyk-kelige Drömme!

Dog maaskee er det hverken Kierlighed til Jorden, eller Egennytte, eller Forfængelighed, som fremvirker vor Fædrelands-Kierlighed. Vi elske vort Land, fordi Menneskene, med hvilke vi have indgaaet den nærmeste Forbindelse, der omringe os, fordi vore fædrene Skikke ere Lan-dets, den Tænkemaade, vi med Moders Melk have indsuet, den herskende, vor Levemaade den al-mindelige, fordi vort Modersmaal er Landets Sprog. Her er det Vanen som bestemmer os, Vanen, hvilken moralske Væsener ei skulde fölge som Drivefiær, da den bringer dem til at handle uden Bevidsthed.

Disse synes da at være Bestanddelene af den forroste Fædrelandskierlighed, den Digterne prise, som Menneskenes störste Hæder, og mange Tæn-kere have anseet for Grunden til alle Dyder. Det er naturligt at ynde sin Föde-Egn, rimeligt at fornöie sig ved det Heles Lykke, forfængeligt at være stolt af sit Lands Hæder, en Vane at finde sig bedst hiemme. Intet af dette er Pligt, intet Agtværdigt.

Men, hörer jeg nogen af Fortidens ivrige Beundrere sige, det er ei i vor fordærvede Tidsalder, at man kan finde denne hellige Fölelse i al sin Reenhed. Det er kun Oldtidens Aarböger, som vise os hine store Dyds Exempler, vi ere for svage til at efterligne. Lader os fölge denne Indbydelse, og kaste et flygtigt Blik over Menneskelighedens Historie, for at see om Fædrelandskierlighed, som den viiste sig hos de gamle Folkeslag, var agtværdig.

I de förste Tider, da Mennesket, halv Dyr, fandt sin usle Föde allevegne, men havde ingensteds sit Hiem, var Kierlighed til Fædreland noget Utænkeligt Men saasnart Hytter dannedes af Træernes Grene, Qvæget dreves sammen, og de nærende Planters Antal forögedes, maatte faste Boliger med frugtbare Marke binde Mennesket til den Egn, hvilken hans Sved havde vædet. Han vidste hvad det havde kostet ham, at giöre Jorden skatskyldig, og værne sig mod Veirets Ustadighed, derfor maatte den Egn, som havde udkrævet saa megen Möie, blive ham kiærere end enhver anden.

De, som undsloge sig for Agerdyrkningens Besværligheder, og fulgte deres Hiorder, skiftede vel ofte Himmelegn; men dersom Fædrelandskier-lighed viser sig i en uindskrænket Tilböielighed for alt, hvad der i vor Barndom omringede os, og i Ulyst til alt, hvad som er forskielligt derfra, maae denne Fölelse, Uvidenheds og Stoltheds Foster, tillægges de nomadiske Nationer i alle Tids-aldere.

Nu havde Familierne forenet sig, Selskaber vare dannede, Stater, Riger, Monarkier opstode. Alle Menneskenes Idrætter i denne Periode vare som den barnlige Indbildnings Fostre. Intet be-hagede uden det Eventyrlige, Sandhed og Digt vare lige troværdige. Enhver Egn fik da sine hel-lige Steder, sine undergiörende Skytsguder og de-res Sönner, de mægtige Konger. Hos Nabofol-kene vare Guderne enten afmægtige eller onde, de-res Land var fuldt af Uhyrer og vilde Mennesker, saa troede enhver, og blev under sine Fædreguders Beskyttelse. Frygt for Fremmede vedligeholdt Kierlighed til Fædrelandet i hele Menneskeslægt-ens Barndom.

Imidlertid nærmede sig Grækenlands herlige Periode, hvor alle skiönne og ædle Fölelser, frie

for Sædvaners og Fordommes Aag, kunde udvikle sig. Himmelegn og Statsforfatning, Sprog og Bogstavskrift, Religion og Sæder, kort Alt, indtil de persiske Despoters truende Angreb, bidrog til at uddanne den for det Skiönne og Vittige fiintfölende Græker, imedens Naboefolkene enten vare udmarvede ved Yppighed, eller nedsiunkne i Barbarie. Derfor var det, at Grækeren elskede sit Land, som Ynglingen sin Pige, alt Græskt var klogt og skiönt, alt Fremmet barbariskt. Hos dette Folk grundede Fædrelandskierligheden sig paa en videnskabelig Fölelse for det Skiönne og Vittige, thi med Grækenland maatte Grækeren antage, at Verdens Oplysning stod og faldt,

Nu komme de stolte Romere, og tilegne sig Verdens Skueplads. De krige med Naboer, Medbeilere, Misundere, og seire overalt. Som Romerens hele Karakter var hans Fædrelandskierlighed, stærk, men tillige haard, og ofte grusom. Den var ikke grundet paa nogen Forestilling om Menneskelighedens sande Vel, eller hans eget Fædrelands virkelige Fortrin, men paa Vane og Æresyge, paa de Begreber, han med Moders Melk havde indsuet, og de Exempler, han fra sin Barndom havde seet. Rom var jo ikke friere, eller mere op-

lyst end Veji? Den var vist mere barbarisk, end det övrige Etrurien. Det var for deres Landsmænds Frihed, at Cimon og Agesilaus bekrigede Persiens Despot; det var for at opnaae Triumphære, at Roms Konsuler aarligen undertvang nogle af deres frie Naboer.

I Republikens förste Tider var Kierlighed til Fædrelandet ikke stærk hos den plebeiske Romer; naar den fandt Sted, var det Ærefrygt for fædrene Arnested og gamle Skytsguder. Hos Patricierne derimod var det Stolthed og Egenkierlighed, Staden og dens Eiendomme vare hans, han maatte forsvare og elske sit Eget.

Rom havde seiret over alle sine Naboer, den havde bemægtiget sig Verdens Skatte. Den begyndte borgerlige Krige, og blev först store Krigeres, siden snilde Statsmænd, tilsidst afsindige Keiseres Bytte. Nu blev Kierlighed til Fædreland kun Lyst til at hedde Romer, for at nyde Fordelen af det romerske Borgerskab, og Fornöielsen af at kunne see Roms Veddelöb og prægtige Optog.

Skuepladsen rensedes fra de udmarvede Romere, kraftfulde Nordboer indtoge den. Hos dis-

se Folkeslag, som fra det fierneste Nord kappeviis strömmede til frugtbare Egne, kunde Kierlighed til Fædreland ei betyde Forkierlighed til de umaalelige Skove, hvori deres Forfædre havde omvanket; den bestod i Agtelse for deres egne Landsmænd, samt fædrene Skikke, og Foragt mod Romerne med alt, hvad Romersk var. Da var jo Legemsstyrke et Menneskes störste Fortrin, og Tapperhed hans höieste Dyd, derfor bleve kun de tappre Folk agtværdige i deres Öine, de Overvundne maatte altid foragtes.

Dog formildede disse vilde Erobrere sig, og lærte de Overvundnes Laster. Det gamle Fædreland havde de ganske glemt, det nye Lands Skatte betragtedes kun som et Middel til Lysternes Tilfredsstillelse. Da tabte sig Lysten at vaage over fædrene Skikke og Overvinderne vilde snart have blevet værre end de Overvundne, hvis ei nye Sværme af Barbarer, der truede at röve dem Frugten af deres Arbeide, havde nödt dem, stedse at före Sværdet i Haanden. Alle de, som hörte til en Folkemængde, maatte nu forene sig, for at modstaae en fremmed Stammes blodige Anfald. Gik de seirende af Striden, havde de deelt Krigshæder med hinanden; bleve de overvundne, var enhver Landsmand

en Staldbroder til Hevn, den vilde Krigers ivrigste Önske. I Folkevandringens Periode var det fælleds Stridsære og Had til fælleds Fiender, som bandt et Folks Krigere til hinanden.

Da Længsforfatningen dannede sig, efterat Folkene havde faaet faste Boliger, begyndte Ridderen at elske den Borg, han med sit Blod havde tilkiöbt sig, og siden ofte modigen forsvaret. Sönnerne elskede det Sted, der havde været Skuepladser for deres Forfædres Heltegierninger, og om hvilket de selv haabede, mandigen at skulle værne. Men denne Kierlighed til fædrene Borge kunde ikkun finde Sted hos Ridderne, eller i det höieste, hos deres Svende, som havde deelt Farer med dem. Fædrelandskierlighed maae man i Middelalderens Begyndelse hverken söge hos de undertrykte Bönder, der ei kunde elske deres stolte Herrers Ejendom, eller hos Borgerstanden, der kun bestod af omflakkende Kiöbmænd.

Men da et religieust Sværmerie bragte Ridderne med deres Fölge til at forlade de gamle Borge, for at söge Döden i Kamp mod Sarracenerne; da Kongerne, som bleve hiemme, vare snilde, den tredie Stand, som begyndte at danne sig, var drif-

tig; rystedes Feudalsystemets Grundvolde, og Byer reiste sig overalt, der beskyttedes ved Ringmure og Grave; saa at Borgermanden, ligesaavel som Ridderen, fik sin faste Bolig, den han kunde forsvare, og elske.

Den samme Stads Borgere vare forenede med de stærkeste Baand. Indskrænkede til et snevert Rum, maatte de see og omgaaes hinanden daglig, dele Fare og Fordele med hinanden, og bleve som en stor Familie. Jo mindre den Plads var, paa hvilken Murene forundte dem Sikkerhed, desto mere bekiendte bleve de med hver en Plet, disse indsluttede, desto kierere blev dem Byen. Derfor ansaaes det for den störste Straf, at forjages fra sin Födebyes snevre Omkreds, og Middelalderens Historie er fuld af Exempler paa store Opofrelser for Födestadens Tarv. Nödvendigheden tvang Borgerne til at vove alt for ikke at tabe det, som Vanen havde giort dem uundværligt.

Imidlertid formildede Tidsalderen sig, de evige Feider hörte op, Byerne begyndte at aabne deres Porte. Dog vedblev den gamle Tænkemaade. Man var fra Barndommen bleven vant til disse snevre Gader og mörke Boliger, disse Borge

og Ringmure havde Fædrene med deres Blod forsvaret, de vare som et Adelspatent for Sönnerne. Længe varede derfor denne Forkierlighed til Födebyen og alle dens gamle Indretninger, som Vanen havde fremelsket, og Forfængelighed stadfæstet; den viste sig snart roesværdig, ved at vedligeholde Diervhed i Karakteren, Tarvelighed i Sæder, snart som skadelig. Laugsaand, eller som Brödnid, eller som Ulyst til enhver Forbedring. I Tydskland vedvarede denne Tænkemaade længe, og adskillige Rigsstæder fremvise endnu Spor baade af dens gode og slette Virkninger.

Menneskelighedens Aarböger have da lært os, at Kierlighed til Fædrelandet har altid hos de gamle Folk grundet sig paa Forestillingen om Födelandets enten virkelige eller indbildte Fortrin. Vi maae forfine disse Forestillinger saa meget vi ville' udsmykke dem med alle Veltalenhedens Prydelser, de blive som oftest fordomsfulde, altid egennyttige; og derfor aldrig en Gienstand for Agtelse.

## 2. *Afdeling.*

### *Om Agtelse, Fædreland og Kierlighed.*

Skulde da Fædrelandskierlighed blot være et Naturdriftens og Egennyttens Foster? Skulle vi sige,

at alle de store Mænd, der have opofret sig for Fædrelandet, handlede af en vis naturlig Tilböielighed; eller med nogle Tænkere giöre dem til moralske Regnemestere, der, fordi de ansaae et udödeligt Navn for et större Gode end et langt Liv, opofrede det sidste for at opnaae det förste?

Troede vi dette, vilde vore Domme om deres Handlinger blive ganske forskiellige. Leonidas kunde gierne have erholdt Frihed og Ære for sig, og sine Slægtninge, og sine Venner; han kunde maaskee have blevet i sin Fædrenebolig, og styret som Statholder det undertvungne Lacedæmon, dog vilde han ikke. Var det blot Ærelysten, han adlöd, have vi Ret til at kalde kam en Daare, fordi han foretrak et udödeligt Navn, noget som et Barn kan arve med Keisertronens Glimmer, og smigrende Digtere tildele svage Fyrster, for et langt Livs Fornöielser. — Nei vi kalde ikke Leonidas nogen Daare, vi agte ham, og Decierne, og vor Skuepladses Niels Ebbesen for deres Handlinger; og prise derved det som retskaffen Heltedaad, at de giorde, hvad Fædrelandskierlighed tilsagde dem. I denne Fölelse maae der da være noget mere end en Naturdrift, eller Egennytte, eller Vane. Thi vi kunne fölge Naturens Röst, vi kunne billige for-

nyttig Egennyttes Tilsagn, men vi kunne ikkun agte Pligtens Bud.

Hvad er det vel Menneskene agte? Hvor dette Udtryk bruges, er altid Hensyn paa noget höiere, noget ærværdigere end sandselig Lyst. Hvor vaklende end den almindelige Sprogbrug pleier at være, er den dog saare bestemt i dette Ords Betydning. Ingen agter noget Menneske for hans spillende Vittighed, hans behagelige Væsen, hans skiönne Udvortes, eller noget af de Fortrin, enten Naturens eller Lykkens Gavmildhed ene har givet ham. For den fornemme Mand bukker jeg mig, siger en stor Filosof, men min Aand bukker sig ei; for den simple og fattige Mand, der udövede en ædel Handling, hvortil jeg derfor selv fölte mig at have været forpligtet, bukker min Aand sig, jeg maae holde Hovedet saa höit, som jeg vil. Om ei enhver af os har sagt det samme, har han dog vist fölt det, thi det er grundet i den menneskelige Natur.

At agte, betyder oprindeligen at være opmærksom. Det som först opvækker vor Opmærksomhed, er sandselige Gienstande, og disse, for saavidt de frembringe en Fölelse af Lyst eller Ulyst. Var Mennesket kun et Sandsevæsen, vilde hans Op-

mærksomhed være indskrænket hertil, han vilde kun agte paa det, som viser sig for hans Sandser. Men nu er Mennesket tillige Fornuftvæsen, en anden Stemme lader sig höre i dets Inderste, som dömmer ganske anderledes om Tingene, og fordrer Opmærksomhed som en Skyld. Mennesket maae efter sin fornuftige Natur fölge denne Stemme, og, naar den strider mod de sandselige Indtryks Tillokkelser, ene herpaa være opmærksom, ene agte denne. — Man mærkede snart, hvor ganske forskiellig den Opmærksomhed var, man viiste Lystfölelsen, og den, man viiste Pligtens Stemme, at hiin var blandet med Velbehag, denne med Ærefrygt; og vilde nu ogsaa i Benævnelsen adskille de Ting, som i sig selv vare saare forskiellige. Agtelse blev det udelukkende Navn for den ubetingede Opmærksomhed og den deraf flydende Ærefrygt, som Fornuftvæsenet yder det moralske Gode. At agte, bruges vel endnu i Almindelighed om at være opmærksom, men Sprogbrugen selv synes at have udmærket Ordets höiere Betydning, ved saaledes at bruge det paa en kortere og fyndigere Maade. Man *agter* paa det, som ansees at være Fordeel, man *agter* det, som Fornuften siger at være Ret. —

Naar vi altsaa agte en Handling, fordi den foretoges af en vis Bevæggrund, erklære vi ei allene, at denne Handling var pligtmæssig; men tillige at dens Bevæggrund var agtværdig, thi Bevæggrunden allene udgiör Handlingens moralske Værd. Hverken Egennytte eller Naturdrift ere agtværdige Bevæggrunde, thi ingen af disse kunne byde noget som Pligt. Skal da en Handling, hvortil Fædrelandskierlighed var Drivefiær, kunne fordre vor Agtelse, maae den Fölelse, vi kalde Fædrelandskierlighed, betyde noget Höiere, noget Mennesket Vigtigere.

Man sige ikke, at en Fölelse altid er noget uvilkaarligt, at den derfor ikke kan blive agtværdig. Ikke blot selv Pligten, men hvad der som Middel, Betingelse eller Fölge staaer i umiddelbar Forbindelse med det moralske Gode, kaldes agtværdigt. Det umiddelbare Indtryk, Bevidstheden af det moralske Gode giör paa ethvert fornuftigt men endeligt Væsen, bliver Ærefrygt, hvilken vi i dette Tilfælde have kaldet Agtelse. Denne Ærefrygt er en Fölelse, men fordi den fremvirkes ved det moralske Gode, og ved dette ene kan fremvirkes, bliver den os tillige agtværdig. En agtværdig Fölelse er altsaa ingen Modsigelse; men hvorvidt Fædrelands-

kierlighed er saadan, skal en nöiere Udvikling af Begrebene Fædreland og Kierlighed veilede os til at finde.

Vore Fædres Land er egentlig det, hvori disse have tilbragt deres fleste Dage, og paa hvis af Fædrene saa ofte igientagne Beskrivelser og vidtlöftige Lovtaler, vi som Börn med Velbehag have lyttet.

Fædrelandet er oprindeligen det Land, hvori vi förSt som Börn ere blevne os vore Forældre bevidste, altsaa det hvori vi modtoge vore förste Indtryk, og nöde vor förste Opdragelse.

Födeland bruges vel oftest til at betegne Landet, hvori vi ere födte; men efter Sammensætningen synes det bestemtere at kunne bruges om Landet, som middelbar eller umiddelbar föder os, altsaa det Land hvis Borgere vi ere blevne.

Saalænge vi tale om Fædrelandet, som en Gienstand for en öm Fölelse, bruge vi Ordet i dets oprindelige Betydning om Egnen, hvor vi förste Gang saae Dagens Lys. Men naar vi tale om at forsvare, at döe for Fædrelandet, naar vi giöre det til en Gienstand for vor pligtmæssige Virksomhed,

kunne vi ikke længere tænke paa den livlöse Natur, men paa den fornuftige; kun for Mennesker er det at vi skulle virke.

Den som var föd og opdraget paa en ubeboet Öe, kunde vel elske denne Plet höiere end den övrige Verden; men han vilde ei engang kunne antage, at han havde Pligter at opfylde mod dette öde Land.

Dersom der da ingen Forpligtelse kan tænkes mod det blotte Land, hvor vi fődtes; saae maae det kun være Menneskene, Landets Mennesker, der kunne fordre noget af os. Ved Fædreland maae vi altsaa tænke paa Fædrelandets Borgere.

Men hvorpaa grunder sig vor Forpligtelse mod disse? Paa det de ere vore Forældres Landsmænd? At Skiebnen lod vor förste Tilværelse blive i deres Eng? At de vare Vidner til vore barnlige Lege? Neppe vil nogen antage dette; man vil strax bemærke, at det er kun de Forbindelser, vi selv med Frihed indgaae, der kunne forpligte os.

Altsaa have vi ikkun da Pligter mod Fædrelandets Borgere, naar vi selv frivilligen have givet

os i deres Samfund. De samme Pligter vilde vi have mod enhver anden Stats Borgere, i hvis Tal vi vare tagne. Det er altsaa ikke mod Fædrelandets, men Födelandets Borgere vi have Pligter.

Sædvanligen er Landet hvor vi ere födte, det Land som föder os; Ordene Fædreland og Födeland blandes derfor med hinanden. Dog sige vi oftest, at elske Fædrelandet, fordi dette Ord er betydningsfuldere end det andet. Vi tænke derved paa fædrene Arnesteder, mellem hvilke vor Barndoms Dage svunde hen, paa fædrene Gravhöie, som giemme deres Aske, der gave os Livet.

Naar Digtere og Talere ville nævne Borgersamfundet som en Gienstand for pligtskyldig Virksomhed, bruge de det figurlige Udtryk Fædreland, for at forestille Begreber paa en sandseligere Maade; og Menneskene der saa gierne blande Gienstænderne for Pligt og Lystfölelse mellem hinanden, have ved Sprogbrugen hævdet denne Benævnelse.

Fædreland er da ikke allene det Land, hvori Skiebnen har ladet os föde; det er tillige det Borgersamfund, hvori vi frivilligen indtraadde: det er en Gienstand for Pligt og Fölelse tillige.

Kierlighed er et af de Ord, som bruges dagligen og forstaaes af enhver; uagtet at saare faa derved tænke noget Bestemt, og endnu færre kunne bestemt udtrykke, hvad de tænkte. Man taler om Kierlighed til Kiönnet, til Forældre, til Börn, til Födeland o. s, v. Vi maae altsaa give saadan en Bestemmelse af Begrebet, at det bliver passende til alle de Betydninger, i hvilke det af Sprogbrugen anvendes.

For at lære hvad Kierlighed er, ville vi först undersöge det Elskværdige. Modsætningen af det Behagelige, det Skiönne og det Gode skal lære os, hvad der er Elskværdigt.

Naar Vellugt omdufter os, naar velsmagende Spiser röre Ganen, fornöies vi, og kalde det som fornöiede os, Behageligt. Vi sætte Priis paa det Behagelige, men kun fordi det skaffede os Fornöielse, i og for sig selv har det ingen Værd. Om Dagen er Natfiolen foragtet.

Hvor skiönt, hvor fortryllende udraabe vi, ved at see den belvederske Apoll. Det er blot Synet af de skiönne Linier, som her beskieftiger vore Sieleevner paa den behageligste Maade; uden Hen-

syn paa os selv eller Tingens Brugbarhed opvækker den skiönne Gienstand vort umiddelbare Velbehag. Bliver den os derfor vigtig i og for sig selv? Aldeles ikke. I Dag har en Gibsafstöbning fortryllet os, i Morgen höre vi med Ligegyldighed, at den sönderbrydes. Det Skiönne behager, det interesserer ikke.

Des er godt, som Fornuftens almindelige Love byde os at giöre. Hiin Brutus lod sine Sönner dræbe, for at adlyde Lovene. Han handlede ret. Vi agte hans Handling, men vi skrækkes for den; at maatte handle saasedes, ville vi ansee for en tung Skiebne. Det Gode agtes, det opvækker ei altid Velbehag.

En blomstrende Pige fremtræder, smykket med Ynde og Uskyld; en Yngling seer hende, han taber sig i Betragtningen af den elskværdige Gienstand, han spörger ikke Sandserne om Nydelse, ikke Fornuften om Pligt. Det er ikke blot de skiönne Former, som fortrylle ham, det er den skiönne Pige, som er bleven ham det ene Vigtige, som bringer ham til at glemme sig selv for at elske hende. Vi kunne da sige at det Elskværdige indtager.

Ved det Behagelige tænke vi kun paa os selv. Jeg udstrækker mine Arme mod Træet, fordi Frugten smager mig.

Ved det Skiönne tænke vi kun paa Skiönheden. Det er ei Gibset men dets Form, som i Afstöbningen behager mig.

Ved det Gode tænke vi kun paa Nödvendigheden. Brutus tænkte ei paa, hvad han önskede, men hvad han skulde.

Ved det Elskværdige tænke vi kun paa den elskte Gienstand. Leander havde ikke svömmet til Hero, havde han tænkt paa sig selv i Stedet for paa hende.

Det Elskværdige fremvirkes vel ligesom det Behagelige ved Fölelse af Lyst, det sysselsætter os ligesom det Skiönne, uden Hensyn paa vort eget Jeg, det bestemmer os til at handle, ligesaavel som det Gode.

Men det Elskværdige er forskielligt fra det Behagelige, fordi dette kun opvækker egennyttige, hiint uegennyttige Fölelser. Det Elskværdige be-

tyder mere end det Skiönne, thi ved dette behager kun Formen, ved hiint Form og Materie tillige. Det Elskværdige er eet, det Gode et andet, thi det förste beroer allene paa Tilböielighed, det sidste er ganske uafhængigt deraf.

Det som kun er Behageligt kan aldrig blive Elskværdigt, thi det som allene behager os med Hensyn paa os selv, kan aldrig for sin egen Skyld opvække vort Velbehag. Om end nogen ubestemt Talebrug lader os sige, at vi elske et godt Maaltid, vil Talebrugen dog rette sig selv, thi den vil aldrig lade nogen for Alvor kalde en Flaske Viin eller en Ret Mad elskværdige Gienstande.

Man siger i Almindelighed, at det Skiönne er altid elskværdigt; det Skiönne kan blive det, men i og for sig selv medförer Skiönhed aldeles ikke Elskværdighed. Vi dvæle med Velbehag ved Synet af et skiönt Pallads, og kunne dog maaskee forbande dets Tilværelse, naar vi vide, at Bygningen kostede Ulykkeliges Taarer. Saa lidet vigtig kan da den skiönne Gienstands Tilværelse blive os, imedens den elskværdige Gienstands Tilværelse er os det allervigtigste. Kun naar det Skiönne som opvækker vort umiddelbare Velbehag, bliver selv

interesserende, kun da vorder det Skiönne Elskværdigt. Pygmalions Billedstötte var skiön, den fik Liv, og blev elskværdig.

Det er Pligt og ikke Tilböielighed, som lærer os at sætte Priis paa det Gode. Det Gode kan stride mod vore kiereste Lyster, men det Gode kan ogsaa blive elskværdigt. Skiönne Sjæle agte ei allene Dyden, de elske den.

Naar det Gode, som i og for sig selv agtes, opvækker tillige et umiddelbart Velbehag, bliver det Elskværdigt. Vi agte den ærværdige Olding; er det vor Fader, elske vi ham.

Til det Elskværdige hörer da, först, at noget opvækker vort Velbehag, dernæst, at dette Velbehag ikke er grundet paa noget Hensyn til os selv. Formedelst det förste bliver det Elskværdige Gienstand for en Tilböielighed, formedelst det Sidste Gienstand for en uegennyttig Tilböielighed. Det er elskværdigt, som opvækker en uegennyttig Tilböielighed, og denne uegennyttige Tilböielighed hedder Kierlighed.

Man kunde synes, at denne Begrebets Udvikling indeholdt en Modsigelse, fordi at Tilböielig-

hed bestaaer i en habituel Attraae, men Attraae er en Bestemmelse af Begiæreevnen, som allene retter sig efter Lystfölelsen. Naar derfor vor Attraae ikkun gaaer ud paa det, som er tienligt for vort eget Jeg, synes Tilböieligheden altid at maatte være egennyttig.

Indvendingen beroer paa en Misforstaaelse af Begrebet Egennyttighed. Vi kalde det Egennyttigt, som vi foretage allene med Hensyn paa egen, Uegennyttigt, hvad vi foretage med Hensyn paa andres Fordeel. Ingen Handling, ingen Villiens Bestemmelse er da, enten egennyttig, eller uegennyttig, uden at vi vide med os selv, at vi have Hensyn enten paa egen eller andres Fordeel.

Skal da Tilböielighed, eller Attraae til en Gienstand, hvoraf Tilböielighed kun er en Igientagelse, hedde egennyttig: er det ei nok at vise, at vor Attraae maae oprindeligen grunde sig paa en Trang eller en Lystfölelse, men vi maae tillige vise, at vi ei kunne blive os vor Attraae bevidst, uden tillige at blive os bevidst, at denne Attraae grundede sig ene paa Hensyn til vort eget Vel.

Det fölger ikke, at fordi Villiens Bestemmelse, vi kalde Tilböielighed, ved Undersögelsen vi-

ser sig at være oprindeligen grundet i en Lystfölelse, samme derfor skulde vise sig som egennyttig, saaledes som vi umiddelbar blive os den bevidst. I hiint Tilfælde betragtes Tilböiligheden fra Filosofens, i dette fra Selvbevidsthedens Standpunkt.

Naar Mennesket handler, bestemmes hans Begiæreevne; er Mennesket sig det bevidst, som bestemmer Begiæreevnen, handler han efter Forestillinger; hvis ikke, handler han af Drift. Drift bestaaer i en Attraae, Naturen har nedlagt hos os, til at giöre eller nyde noget, hvis Beskaffenhed man ikke ret kiender.

Det som er Gienstand for en Drift bliver os vigtigt, vi vide ei selv hvorfor; vi kunne ei heller vide det, thi vidste vi det, handlede vi efter Forestillinger, og altsaa ikke af Drift. Drift er en Attraae, og, da Driften er noget Permanent, en habituel Attraae, eller en Tilböielighed. Naar vi fölge Driften, handle vi ikke efter Forestilling om Egennytte, thi vi handle uden Bevidsthed om nogen bestemmende Forestilling, Drift bliver en ikke egennyttig Tilböielighed.

Men for saa vidt det Uegennyttige bestaaer blot i Benægtelsen af Egennytte, er det en blot Mangel, der ei umiddelbar kan vorde Gienstand for Selvbevidsthed. Kun da blive vi os en uegennyttig Tilböieligbed bevidste, naar vi vide, at vi eftertragte en Gienstand for dens egen Skyld, thi nu bliver Forestillingen ei længere blot benægtende, men bekræftende tillige.

Drift kan ikkun gjöre sin Gjenstand interesserende, den kan ei tillægge den Værd i og for sig selv, den kan derfor ikke kaldes Kierlighed. Driften som binder os til Forældre, til Börn, til Kiönnet, kalde vi rigtig nok Kierlighed; men, at det ikke er Driften ene, som giör os disse Gienstænder elskværdige, sees deraf, at vi ogsaa have Drift til Föde og til Beskiæftigelse, men at Ingen derfor kaldte Næring og Arbeide elskværdige, eller tillagde Lysten dertil Kierligheds Navn. Drift bliver ikke Kierlighed, uden den forbindes med en anden Fölelse, Vi maae da endnu undersöge hvorledes denne Forbindelse er muelig.

I Fölge en nödvendig Fornuftlov kunne vi ei eftertænke nogen Forandring i os, nogen vor

Villies Bestemmelse, uden at henföre samme til en Aarsag. Med Forestillingen om en Fölelse er altsaa Hensyn paa en Aarsag nödvendig forbunden; herved bliver den almindelige Menneskeforstand staaende, det er kun den grandskende Fornuft, der ei lader sig nöie med den nærmeste Aarsag, men spörger videre, for at efterforske Fölelsernes förste Udspring.

Enhver Attraae maae, naar vi tænke over den, som Gienstand for en Forestilling, henföres til en Aarsag. Naar denne Attraae grunder sig paa Forestillingen om en Lystfölelse, erkiendes denne for at være Villiens Bestemmelses-Grund, og vi blive vor Attraae bevidste som egennyttig. Vi attraae en velsmagende Frugt, men vi vide tillige, at det ei er Frugtens eget Værd, men dens Indtryk paa vor Gane, som opvakte vor Attraae.

Grunder vor Attraae sig paa en Drift, blive vi ei umiddelbar nogen Lystfölelse bevidste, som kunde bestemme vor Villie. Naar vi altsaa, i det vi reflektere over denne Forestilling, spörge om dens Aarsag, maae vi söge den nærmest i den Gjenstand, som opvakte vor Drift. Dersom denne Gienstand ei kan opvække vort Velbehag

uden med Hensyn paa Egennytte; sige vi, ikke Gienstanden, men Hensyn paa os selv, har bestemt vor Attraae; vi blive os atter vor Attraae bevidste som egennyttig. Vi have Drift til Mad, Mad er os kun vigtig, for saa vidt vi derved stille vor Hunger, Drift til Mad er egennyttig.

Men dersom vi maae tillige agte denne Gienstand, eller yde den formedelst Skiönhedsfölelsen umiddelbar Bifald, fölger, at denne Gienstand kan fremvirke et Velbehag for sin egen Skyld, og vi have fundet i selve Gienstanden en tilstrækkelig Aarsag til vor Villies Bestemmelse. Den almindelige Menneskeforstand bliver herved staaende; thi den fandt, hvad den sögte, en antagelig Grund til at forklare en Virkning, den var bleven sig bevidst. Den siger: ikke Hensyn paa os selv, men Gienstandens eget Værd, opvakte Tilböieligheden; den bliver sig en uegennyttig Tilböielighed bevidst.

Dersom end nogen Tænker vil godtgiöre, at enhver Drift grunder sig ikkun paa Længsel efter en fysisk Trangs Tilfredsstillelse, hindrer dette os dog ikke i at antage uegennyttige Tilböieligheder; thi dette Tillægsord betyder ei, hvad

Tilböielighed oprindeligen er, men hvorledes vi med vor Selvbevidsthed maa forestille os samme.

Det er kun med Agtelse eller Skiönhedsfölelse at den Tilböielighed, Driften fremvirker, kan forbindes, for at blive uegennyttig; thi ikkun disse tvende ere de eneste uegennnyttige Fölelser, Mennesket besidder. Ville vi altsaa undersöge, om det er virkeligt, hvis Mulighed vi hidindtil have godtgiort, kunne vi undersöge, om en Driftens Gienstand kan enten være skiön eller agtværdig, om vi i dette Tilfælde erkiende den værdig at elskes, og betegne Fölelsen, den opvækker, med Kierligheds Navn.

Naturen har, i det den sörgede for vor Arts Forplantelse, nedlagt en Drift hos Menneskene, der bringer det ene Kiön til at forene sig med det andet. Det ene Kiön er Gienstanden for det andets Drift, og derfor umiddelbar interesserende for det andet.

Hvorpaa grunder sig denne Kiönnenes giensidige Interesse? Paa Forestilling om en Nydelse? Aldeles ikke. Förend Nydelsen kiendes, kiendes Driften. Det er Drift, der, som Drift, giör

Gienstanden interesserende. Hos den reneste Uskyld taler Driften tydeligst; thi der kan Naturen virke ubehindret. Hos den derimod, som lærte Nydelsen at kiende, för han fölte Driften, eller som betragtede det Anlæg, Naturen gav ham, blot som Middel til Nydelse, hos ham har Driften tabt sin Betydning, den er bleven Lidenskab, vel endog dyrisk Lyst. Vellystlingen kiender ingen Drift, han föler ikkun Brynde.

Naar Menneskene leve i Stater, hvor begge Kiön daglig omgaaes hinanden, er det ikke enhver Person, som kan blive Gienstanden for Kiönsdriften, der opvækker samme. Kiönsdriftens Opvækkelse beroer, fordi den svækkedes ved Vanen, paa sykologiske Grunde.

Ikke heller enhver, der opvækker Kiönsdriften, bliver selv en Gienstand for Velbehag, men i dette Tilfælde bliver Gienstanden heller ikke elskværdig, den tiener kun til en Lysts Tilfredsstillelse. Hiin Yngling, Naturen gav Ungdommens fulde Styrke og Fyrighed, kan maaskee sættes i Bevægelse ved en Gienstand, han selv anseer at være foragtelig, men han er sig da tillige bevidst, at det er ikke Betragtningen af denne

Gienstand, kun Hensyn paa en Nydelse, der opvakte hans Attraae. Gienstanden kan ei opvække nogen uegennyttig Tilböielighed, den bliver ikke elskværdig.

Naar derimod det, som opvakte Kiönsdriften, tillige bærer Skiönheds Præg; blive vi os denne Gienstand ikke allene bevidste, som noget, der umiddelbar bestemmer vor Attraae, men tillige som noget, der opvækker umiddelbar Velbehag. I Fölge Fornuftloven, som fordrer en Aarsag til hver Virkning, vi blive os bevidste, forbinde vi dette umiddelbare Velbehag med vor Attraae, og sige, det var dette Velbehag, som bestemte vor Villie; vi attraaede Gienstanden, fordi den var skiön, altsaa uden Hensyn til os selv eller nogen Nydelse; vi fölte uegennyttig Tilböielighed, vi fölte Kierlighed.

Lad Grandskeren siden nok saa tydeligen vise, hvorledes fysisk Trang er den oprindelige Grund for vor Attraae; fra sin Standpunkt har han fuldkommen Ret. Os, som ei undersöge Fölelten oprindeligen (genetisk), men ikkun saaledes som den viser sig i Selvbevidstheden, vedkommer denne Undersögelse ei.

Fornuftens almindelige Love byde at agte Mennesket, som et moralsk Væsen, og vise Velvillie imod det. Selskabeligheds og Medfölelses-Drift forener det ene Menneske med det andet. Enhver, hos hvem denne Fölelse ikke ved egen eller andres Uretfærdighed er bleven dæmpet, finder Glæde ved at see lykkelige Mennesker. Filosofen kan maaske opdage, hvorledes et dunkelt Hensyn paa egen Fordeel ogsaa her kan finde Sted, han kan maaske vise, at denne Fölelse er en nödvendig Fölge af vor Siæls Mekanisme. Den almindelige Menneskefornuft, som veed, at Menneskene ere som Fornuftvæsener agtværdige, at disse maa for deres egen Skyld være os vigtige, at altsaa deres Velgaaende maa kunne opvække umiddelbart Bifald, vil altid troe, at det Syn, som blev Anledningen til vor Glæde, ogsaa var Aarsagen til samme. Den vil forbinde Agtelse for Menneskene og Glæde over deres Hæld som Aarsag og Virkning med hinanden, den vil tillægge sig en uegennyttig Tilböielighed til Menneskene, som kaldes Menneskekierlighed.

Hvorfor elsker Faderen sit Barn? Af Vane og Egenkierlighed svarer Filosofen. Maaskee han kan have Ret; maaskee at disse ere de oprin-

delige Grunde til denne Tilböielighed. Men vise disse Grunde sig i vor Bevidsthed? Kunde nogen Fader troe, at han elskede sit Barn, naar han ved hvert Kiertegn maatte være sig bevidst, at det blot var Hensyn paa egen Fordeel, som giorde ham Barnet saa kiert? Enhver Faderfölelse vil uden Tvivl benægte dette. Spörge vi derimod Forældre og Fostermödre, hvorfor de elske deres Börn, de ville svare, fordi Barnets Skiönhed eller Uskyldighed giör det elskværdigt. I förste Tilfælde er det Skiönhedsfölelsen, som Synet af den muntre Spæde opvækker, i sidste Agtelse for en agtværdig Egenskab, som de troe, at Barnet besidder, hvilke de ansee som de bestemmende Aarsager til deres Tilböielighed. De sige med Rette, vi elske vore Börn; thi uden Hensyn paa sig selv föle de Tilböielighed for dem.

Ogsaa Vane og Selvkierlighed, siger Sykologen, ere Aarsagerne til barnlig Kierlidhed. Neppe vilde han dog troe at være elsket af sine Börn, naar de yttrede, at det kun var Vane og egen Fordeel, som giorde dem deres Fader kiær. Saalænge Barnet endnu er spædt, fölger det Naurdriften, og tænker ikke derover, men neppe nærmer det sig Ynglingsalderen, förend Sgörgs-

maalet maa opstaae: hvorfor ere dine Forældre dig saa kiere. Spurgte Barnet: hvilken Naturdrift er det, som opvækker denne Kierlighed, elskte ikke dette Barn; thi det tvivlede om, at Forældrene for deres egen Skyld kunne være Gienstanden for dets Tilböielighed. Men spörger det: hvad er det hos dine Forældre, som giör dig dem saa kiære: finder det, at Forældrene ere de Mynstre, hvorefter det, som et begyndende Menneske, maa indrette sin Vandel. Alt, hvad der giör Mennesket agtværdigt, seer Barnet altid först hos sine Forældre, Barnet maa derfor ansee sine Forældre med den störste Agtelse, og spörger nu ikke mere om Grunden til sin Tilböielighed.

Skulde Barnet finde Forældrene lidet agtværdige som Mennesker, maa det dog, saalænge det troer sig elsket af dem, finde dem agtværdige som Forældre. Thi for saavidt Kierlighed er en uegennyttig Tilböielighed, röber den altid een god Side hos den Person, som besidder den. Naar Barnet hverken kan finde Forældrene agtværdige, eller troe sig elsket af dem, kan det heller ikke selv elske dem.

Tvende gode Mennesker omgaaes jevnligen; de kunne ei andet end fatte Agtelse for hinanden. Tvende Mennesker have tilsvoret hinanden indbyrdes Hielp, de skulle uden Hensyn paa sig selv give hinanden Bistand. Fostbrödrelaug hos de Gamle, Kollegers Omgang hos de Nyere, afgive Exempler paa slige Forbindelser. Dog fölger det ikke, at disse derfor skulle grunde sig paa nogen Kierlighedsfölelse. Kolleger kunne agte hinanden uden at være Venner. Fostbrödrelaug indgikkes af dem, som intet kiendte til hverandre.

Naar Vane har giort Bekiendtskabet til en giensidig Trang, naar Lyst til indbyrdes Omgang er bleven til Drift, behöve vi ei at tænke paa vor Vens Fuldkommenheder, for at bevise os selv, at vi maa finde Velbehag i hans Omgang; vi behöve ei at ihukomme vor Forpligtelse, for at vise ham Velvillie, han opvækker umiddelbart Velbehag hos os, og da vi finde ham agtværdig i og for sig selv, sige vi, at vi föle Tilböielighed for ham for hans egen Skyld, at vi elske ham. Kierlighed mellem Personer af eet Kiön kaldes Venskab. Imellem Personer af forskielligt Kiön finder denne paa Agtelse grundede Tilböielighed især Sted i den ægteskabelige Kierlighed.

Ogsaa til Lærere, Övrighed og alle vore Velgiörere, kunne vi have Kierlighed. Taknemmeligshedsdriften leder vor Tilböielighed til disse Mennesker, og for saa vidt vi troe, at de uden Hensyn paa sig selv, have giordt godt mod os, maa vi tilstaae, et de have handlet uegennyttigen, og fortiene vor Agtelse. Vi antage derfor, at vor Tilböielighed til dem grunder sig paa deres indvortes Værd, at den er uegennyttig; vi elske dem.

Det fölger af sig selv, at vi kunne siges at have Kierlighed til Gud i denne Betydning; men om vi kunne tale om Kierlighed til os selv og til Dyden, vil maaskee forekomme tvivlsomt; da det kunde synes at Kierlighed til os selv nödvendig maatte være egennyttig, og Dyd ei kunde blive en Gienstand for Tilböielighed.

Selvkierlighed, som Drift, er indplantet alle Mennesker, den er saa naturlig, at de fleste aldrig tænke over dens Aarsag; hos disse er denne Fölelse hverken egennyttig eller uegennyttig, den er blot Naturdrift. Men hvo som tænker over denne Fölelse, og spörger: hvi elsker du dig selv? vil enten, hvis han har Forfængelighed, svare

fordi du besidder store Dyder, udbredte Kundskaber, udmærkede Talenter; eller, hvis han blot har Selvfölelse, sige: fordi jeg er et moralsk Væsen, der kan opnaae Fuldkommenhed. I begge Tilfælde er det ikke det blotte Jeg, men noget hos Jeget, som fortiener Agtelse, hvoraf Kierlighed udledes.

Beroede Selvkierlighed allene derpaa, at dens Gienstand var mit eget Jeg, fulgte deraf först, at denne Fölelse maatte findes lige hos alle; thi dens Gienstand var overalt den samme; dernæst, at den aldrig kunde mangle hos noget Menneske, da enhver maa være sig sit Jeg bevidst. Nu viser daglig Erfaring, at nogle elske sig selv mere, andre mindre; at nogle ere saa langt fra at finde sig selv elskværdige, at de meget mere foragte sig, og ere aldrig i ubehageligere Selskab, end naar de ere ene.

Det er da saa langt fra, at vi blive os Selvkierlighed bevidste, som en egennyttig Fölelse, at vi meget mere have stor Hang til at overbevise os selv, at denne Kierlighed er ganske uegennyttig, og at den kun grunder sig paa det upartiske Bifald, vi give de store Fuldkommenheder, vi formene os

selv at besidde. Hvor ere de som ville tilstaae, at deres Selvkierlighed er partisk?

Den Sindsstemming, hvorved vi blive stærke nok til ubrödeligen at fölge Pligtens Bud, kalde vi Dyd, som ethvert endeligt Fornuftvæsen maae agte. Ligesom et Naturanlæg giör Mennesket formedelst Driften en sandselig Gienstand vigtig; saaledes giör et Natüranlæg ham formedelst Agtelsen det moralske Gode ærværdigt. For Alle maae Dyden som en Idee blive interesserende, men Alle elske den derfor ikke.

Den, hvis eneste Drivefiære hans Lyster stedse vare, maae nægte Dyden at have Tilværelse uden i Granskerens Indbildning. For den Lastefulde maae Dyden blive et Hiernespind. De som antage, de have Pligter, men tillige ansee sandselig Lysts Tilfredsstillelse for det störste Gode, maa enten betragte den Sindsstemming, de skulle bestræbe sig for, at være en uundgaaelig Lænke, de maae finde sig i at bære, eller et Middel til at foröge og forhöie deres sandselige Nydelse, eller en Vei, hvorpaa de en tilkommende Tid kunne opnaae större Glæde. Det raae Menneske maae antage Dyden at være et Aag, Eudaimonisten og den uoplyst reli-

gieuse anseer Dyden som et Middel, den förste til Lyksalighed, den sidste til Salighed. Det som ansees for et Aag opvækker ingen Velbehag, det som betragtes blot som Middel, har i sig selv ingen Værd. Fra ingen af disse Synspunkter kan Dyden ansees for at være elskværdig.

Men ham, som er bleven sig sin moralske Natur tilfulde bevidst, der, fordi han kiender Tingenes sande Værd, föler sig som Fornuftvæsen ophöiet over Sandseverdenen, som antager ei sin Bestemmelse at være Sögen efter Nydelse, men Stræben efter Moralitet, ham bliver den Sindsstemming, hvor Fornuften ene hersker, det höieste Gode, Endemaalet for hans Önsker. Hos den Retskafne og sande Oplyste bliver Dyden ei blot en Sindsstemming, der nedtrykker Mennesket som Sandsevæsen, men tillige en saadan, der ophöier ham som Fornuftvæsen. Han troer nu ikke, at skatte Dyden, fordi Fornuften siger, det er Pligt, men fordi Dydens Væsen forekommer ham saa skiönt. Uden Hensyn paa sig selv föler han Tilböielighed *til* Dyden, han finder Dyden elskværdig.

Saaledes betegnes i ethvert Tilfælde den Tilböielighed, Driften fremvirker mod noget, som

enten er skiönt eller agtværdigt, med Navnet Kierlighed.

Blotte Sandsevæsener föle ikkun Lyst, blotte Fornuftvæsener föle ikkun Agtelse. Hos Mennesket kan Lyst og Agtelse forenes ved den samme Gienstand, Mennesket kan föle Kierlighed.

## 8. *Afdeling.*

### *Hvorvidt Fædrelandskierlighed fortiener Agtelse.*

Vi have nu ved Udvikling af Begrebene, Agtelse, Fædreland og Kierlighed, banet os Veien til at besvare Spörgsmaalet om Fædrelandskierligheds moralske Værd.

Vi bleve opmærksomme paa, at Agtelse ikkun ydes det moralske Gode.

Vi saae, at Fædreland baade betegnede Landet, i hvilket vi födtes, og Landet, i hvilket vi leve; at dette Begreb ikke er indskrænket til det blotte Land, at det indbefatter Landets Mennesker og Samfundet, hvori disse befinde sig.

Vi lærte, at Kierlighed altid betegnede en uegennyttg Tilböielighed, som ikkun fandt Sted,

naar Gienstanden for en Drift forestilles som skiön eller god.

Ville vi udtömme Spörgsmaalet om Fædrelandskierligheds moralske Værd, maae vi igientage det efter de trende Hovedforestillinger, der findes i Fædrelandets meget omfattende Begreb.

Vi spörge först, om vi have Kierlighed til et Land, fordi vi der vare födte, og om denne Kierlighed er agtværdig.

Landet, hvor vi födtes og opdroges, Landet, hvori vi have henlevet mange Aar, er en Gienstand for vor Drift; vi föle en uvilkaarlig Tilböielighed til dette Land. Men tillægge vi det Værd uden Hensyn paa os selv? Upaatvivleligt. Har en Egns Skiönhed nogensinde giort Indtryk paa Ynglingen, maae det være Födeegnens, den eneste, han endnu kiender; han finder altsaa, at hans Fædreland er skiönt. Glæder Manden sig nogensinde ved Naturens Skiönhed, maae det være hans Födelands Natur, som stemmer ham til Glæde; han maae altsaa sande, at Födelandet er skiönt. Uden Hensyn paa dem selv skiænke baade Ynglingen og Manden Födelandet deres Bifald. Denne Tilböielighed er uegennyttig, den er Kierlighed.

Men denne Kierlighed er en naturlig Fölge af de förste Indtryk, Ynglingen modtager, eller et Naturanlæg, Manden ikke undertrykte. Begge handlede ikke efter Grundsætninger men efter Fölelse. Vi kunne ære denne Fölelse, som et Bevis paa et ufordervet Hierte; vi kunne ei agte den, som noget, der enten var Pligt eller Pligtens umiddelbare Fölge. Kierlighed til Fædrelandet i Ordets oprindelige Betydning kan ei giöre Fordring paa Agtelse.

Vi spörge dernæst: kunne vi elske vore Medborgere, fordi de ere vore Medborgere, og er denne Fölelse agtværdig?

Selvskabeligheds og Medfölelses Drift forener det ene Menneske med det andet. De Mennesker, med hvilke vi omgaaes, ere vore Medborgere; vore Medborgere blive altsaa Gienstanden for den Tilböielighed som det ene Menneske ifölge Naturens Anlæg indgyder det andet.

Fremdeles, naar vi maae agte Mennesket i Almindelighed som Fornuftvæsen, maae vi i Særdeleshed agte vore Medborgere, de eneste Mennesket, med hvilke vi staae i giensidig Forbindelse,

Vi forene nu denne Agtelse og denne Tilböielighed som Aarsag og Virkning, vi sige, at vi föle Tilböielighed til vore Medborgere, fordi de fortiene vor Agtelse, vi troe, at vor Tilbölelighed er uegennyttig, vil elske dem.

Spörger man en Borger, hvorfor han elsker sit Folk, vil han sige, fordi det enten er tappert, eller ærligt, eller oplyst, eller klogt, eller talentfuldt, kort, han vil anföre en agtværdig Egenskab hos sine Landsmænd, som Grunden for sin Kierlighed til dem. Han viser derved, at han antager, hans Tilböielighed grunder sig paa Forestilling om slig en Egenskab, at den altsaa er uegennyttig.

Filosofen vilde sige: Jeg elsker mine Landsmænd, fordi de ere Mennesker; jeg elsker dem mere end andre, fordi jeg kiender dem bedst.

Denne Kjerlighed er en agtværdig Fölelse; thi den grunder sig paa Agtelse for Menneskene, som er hvert Menneskes Pligt.

Ikke blot de enkelte Borgere, ogsaa Borgersamfundet, siges vi at elske; vi spörge da endelig: om der virkelig gives nogen uegennyttig Tilböie-

lighed til Staten, hvori vi ere Borgere, og om denne Tilböielighed er agtværdig.

Drift til det Gamle og Sædvanlige giöre os Modersmaalet, de fædrene Skikke og Vedtægter, saare vigtige. Taknemmelighedsdriften giör os det Samfund, hvis Beskyttelse vi skylde vor Rolighed, dyrebart. Vi föle Tilböielighed til dette Samfund, det vorder en Gienstand for vort umiddelbare Velbehag. Borgersamfundet bliver tillige en Gienstand for vor Agtelse. Ikke derfor vorder Samfundet agtværdigt, fordi vi have Forpligtelser mod det; ikke enhver Gienstand for vor pligtskyldige Virksomhed er Agtelse værd. Enhver sluttet Pagt skal jo opfyldes, enten Kontrahenten er foragtelig eller ej. Men derfor er Borgersamfundet agtværdigt, fordi det er et Middel, hvorved Menneskeheden kommer sin Bestemmelse nærmere.

Vi træde ei ind i Samfundet, blot for at forøge vor Nydelse, men for at uddanne vore Kræfter, forskaffe os Leilighed til at kunne virke, og i vexelsidig Forening med Fornuftvæsener, arbeide paa det Godes Fremme.

Enhver skal stræbe efter at fremme det moralske Gode, han maae altsaa troe, at det moralske Gode kan fremmes; troede han det ikke, var han sig bevidst, at stræbe efter et uopnaaeligt Maal, altsaa arbeide forgieves. Fornuften kan ikke byde os arbeide forgieves, uden at komme i Strid med sig selv, Fornuften kan ikke stride mod sig selv, den maae da antage, dens nödvendige Hensigt kan opfyldes, den maae antage, at det Gode kan fremmes. Men det Gode kan ikke fremmes, uden at Fornuftvæsener samvirke med hinanden, de kunne ei samvirke, uden at være i bestemt Samfund. Borgersamfund ere da de nödvendige Betingelser til det moralske Godes Fremme. Er det moralske Gode, er vor Arts Forherligelse Gienstanden for vor ubegrændsede Agtelse, maae ogsaa dettes nödvendige Betingelse, maae Borgersamfundet forekomme os agtværdigt.

Ligesom Mennesket, blot som Menneske, maae agte Borgersamfundet i Almindelighed, som den nödvendige Betingelse til Menneskeslægtens Fremgang; maae det som enkelt Menneske i Besynderlighed agte det Borgersamfund, der er det eneste Middel, ved hvilket det kan virke Godt i Verden.

Man indvende ikke, at ei ethvert Samfund er agtværdigt, fordi at der gives de, som langt fra at befordre Menneskelighedens Bestemmelse, undertiden söge at hindre den, Stiemænd have indgaaet Forbund med hinanden, og Söerövere endogsaa oprettet Stater. Sligt et Samfund er ulovligt, og ingen bör deeltage i det Ulovlige; hvem Skiæbnen har sat der, bör strax forlade det. Kun i det Selskab skulle vi indtræde, hvor vi see det mueligt at befordre vor egen Fuldkommenhed og andre Menneskers Bedste.

Lad nu den Retskafne, som tænker saaledes om sit Borgersamfund, spörge sig selv: hvi han föler Velvillie imod det. Strax vil det rinde ham i Tanker, at Staten er et Middel til at fremme det sande Gode, og han vil ikke grandske længere efter fierne Aarsager, men troe, at Agtelse for det Gode har fremvirket hans Tilböielighed, at denne fölgelig er uegennyttig.

Dette bekræftes ved den daglige Erfaring; ikke ham, som billiger Tingenes nærværende Orden, fordi denne bringer ham selv Fordele, kalder den almindelige Stemme Patriot. Ham gives dette Navn, som, uden Hensyn paa sig selv, el-

sker Staten og dens Forfatning, fordi han troer, at Menneskenes Tarv derved fremmes.

Kierlighed til Borgersamfundet er agtværdig; thi den grunder sig paa Agtelse for det, som vi antage at være et Middel til det moralske Godes Befordring.

Ligesaa agtværdig denne Fædrelandskierlighed er formedelst sine Bevæggrunde, ligesaa vigtig er den formedelst sine Fölger. For saavidt den bestaaer i Agtelse for Borgersamfundet, er det Grundvolden for alle Borgerdyder, for saavidt den grunder sig paa Drift, er den disses kraftigste Befordringsmiddel.

Hvilket Menneske vilde vel ansee det for Pligt, at indtræde i en Stat, eller, hvis han födtes deri, vedblive at være dens Borger, og derved forpligte sig til, at indskrænke sin Frihed, at opofre Arbeide, Kræfter, ja stundom Livet selv til sammes Bedste, dersom han ei troede Staten var et Middel til at opnaae hans Bestemmelse.

Hvilken Kriger gik med freidigst Mod Döden for Fædrelandet imöde; enten han, som lader haant

om sine Landsmænd, og afskyer sin Regiering; eller han, for hvem taknemmelige Borgeres Taarer er den kiereste Belönning, og Fædrelandets stedsevarende Roe det södeste Haab?

Hvo af os vorder bedst skikket til at betale sin Gield som Statsborger, enten naar vi ansee Staten og dens Love som en trykkende Byrde, vi gierne ville afkaste, eller naar vi giöre vort Samfunds Vel til vore kiereste Önskers Formaal?

Endnu kan Spörgsmaalet opkastes, om denne uegennyttige Tilböelighed til Borgersamfundet er Pligt. Man kunne tvivle herom, da denne Fölelse er sammensat af Agtelse og Naturdrift; det förste er en nödvendig Fölge af vor moralske, det sidste af vor sandselige Natur. Et Fornuftvæsen kan ligesaalidet agte det Onde, og foragte det Gode, som et Sandsevæsen kan tillægge sig selv en nye Drift, eller ganske tilintetgiöre den, det alt besidder.

Omendskiönt uvilkaarlige Fölelser aldrig i og for sig selv kunne blive Gienstande for noget Pligtens Bud, kunne vi dog, dersom at de ere nödvendige Fölger af visse Betingelser, hvortil vi ere

forpligtede, siges middelbar at være forpligtede til disse Fölelser, naar vi umiddelbar ere forpligtede til deres Betingelser.

Fædrelandet er en Gienstand for Agtelse. Vi have af det Foregaaende seet, at vi vare forpligtede til ei at indtræde i andet Samfund, end det hvorved vor Bestemmelse kan befordres. Naar vi altsaa ere forpligtede til ikke at indtræde i noget andet Samfund, end det, som kan være os agtværdigt; ere vi middelbar forpligtede til at have Agtelse for det Samfund, hvori vi ere indtraadde.

Fædrelandet er fremdeles Gienstand for en Naturdrift, til at have denne kunne vi ikke være forpligtede, til at fölge dens Tilskyndelser ikke heller. Men det fölger af Begrebet Naturdrift, at det er noget, Naturen har givet alle, hvorvel i större og mindre Grad, vi kunne altsaa forudsætte, at den maae findes hos enhver, som ei forsætlig har sögt at dæmpe den.

Hjertet lukker sig ej for Velvillighedsfölelser mod Födelandet, hvis ikke enten Egennyttens Enevælde slövgiör det mod alle ædle Fölelser, eller Had og Misundelse mod Medborgere forgifte det,

eller det forbittres ved uforskyldte Gienvordigheder og Medborgeres Utaknemmelighed.

Det röber Lavhed i Tænkemaade, kun at billige det, som pirrer Lysten; det er Ondskab at bemestres af Had og Misundelse; det er Svaghed at lade sig underkue af Modgang, naar man veed, den er uforskyldt. Pligt byder os saaledes, at bortrydde, hvad der kan svække Velvillien mod vort Födeland. At have denne Velvillie, kan altsaa siges middelbar at være Pligt, da den oprindeligen maae findes hos alle Mennesker, og det er pligtstridigt at arbejde imod den.

Denne Kierlighed til Staten findes ikke som en afsondret Fölelse i Menneskets Hierte; vi kunne ei agte Borgersamfundet, hvis vi finde Medborgerne at være foragtelige; vi agte da, og bringes derved tillige til at elske, vore Medborgere. Er vort Hierte aabent for Velvilligheds Fölelser, kan det ei være lukt for Naturens Skiönhed; har Landets Egne giort Indtryk paa os, maae vi elske dette Land. Sædvanligen vorder Mennesket det Lands Borger, hvori han födtes, Fædreland bliver Födeland, og tusinde behagelige Erindrin-

ger bidrage til at gjöre ham Landet dyrebart. Saaledes forene Skiönheds Fölelse og Agtelse sig med mangehaande Naturdrifter for at forhöie vor Kierlighed til Fædrelandet. Derfor vorder denne Fölelse ei allene en Gienstand for Sædelærerens Forskrifter, men tillige for Digterens og Talerens Begeistring.

Jo almindeligere Driften er, hvorpaa den Fölelse grunder sig, vi kalde Kierlighed, desto almindeligere bliver ogsaa denne Fölelse; jo mere dens Gienstand er værdig vor Agtelse, desto agtværdigere bliver den ogsaa selv. Men hvilken Drift virker almindeligere, end den, hvori alle de andre, som binde os til Venner, Börn, Forældre, til det Gamle og Sædvanlige, synes at være forenede? Hvad er höiere, hvad er herligere for Mennesket, hvad ophöier det ikke allene over Dyret, men hæver det over hele Naturen, uden Bevidstheden om sit moralske Jeg, og Fortröstningen at kunne opnaae sin Bestemmelse? Med denne Forestilling er Agtelse for det borgerlige Selskab, som en Betingelse til det höieste Godes Mulighed, uadskilleligen forbunden; Borgersamfundet bliver derfor Gienstand for en Agtelse, större end den, Forældre, Venner og alle de Övrige

kunne indgyde os, med hvem vi ved Kierlighed ere forbundne. Fædrelandet bliver tillige Gienstanden for en Drift, der ei som Drift til Börn, Venner, Forældre, beroer paa visse Betingelser, men som til alle Tider finder Sted hos Alle.

Sædelæreren, som vil lede Menneskene fra at fölge Egennyttens Tilsagn, til at lyde Fornuftens Bud, kan ikke vælge bedre Middel, end at anprise den Fölelse, som lærer Statens Borgere villigen at tilsidesætte deres egen Fordeel for det almindelige Bedste.

Digteren, som vil fornöie Indbildningskraften, i det han tillige beskiæftiger Forstanden, kan ej sikkrere virke paa alle, end ved at afmale den Fölelse, hvori alle finde Behag, hvem tillige alle yde deres Agtelse.

Taleren, som vil oplyse Forstanden, i det han tillige virker paa Hiertet, kan ikke giöre stærkere Indtryk paa sine Tilhörere, end ved at fremstille det, som deres Fornuft ansaae for det Ærværdigste, og deres Fölelse for det kiereste.

Men denne Overenstemmelse imellem Agtelse, Skjönhedsfölelse og Naturdrift, som udfordres, hvor den sande Fædrelandskierlighed skal finde Sted, er tillige Aarsag i, at denne Fölelse findes langt sieldnere, end den anprises.

Det ganske udannede Menneske fölger lige frem sine Tilböieligheder, og spörger sig ikke om deres Aarsager. Han kan ikke blive sig bevidst, at Agtelse eller Skjönhedsfölelse er Grunden til hvad han föler for sit Land, thi dette forudsætter en Reflection, som han ej er i Stand til at foretage.

Den blot Egennyttige, som vil at egen Fordeel skal være hans Handlingers Rettesnor, maae negte, at 'Agtelse eller Skjönhedsfölelse kan bestemme hans Tilböielighed; han antager, at Hensyn til sig selv frembragte Velvillien imod Landet. Han elsker ikke sit Land. han sætter ikkun Priis paa det. Fædrelandskjerlighed kan ligesaa lidet finde Sted hos Egoisten som hos det raae Menneske.

Selv hos dem, hvis Hjerter ere aabne for Kjerlighed, vanslægter denne Fölelse oftest.

Have de Indtryk, Födeegnens Skiönhed gjorde paa os, været stærke og ofte igjentagne, have

vi længe været bortfiernede fra denne Egn, vil Indbildningskraften afmale os disse Steder med forskiönnende Farver, den vil ej blot gjöre dem elskværdige, den vil giöre dem fortryllende. Dersom vi nu have nogen Hang til at fölge vor Fantasi, til at ledes af Indbildningskraftens Spil, kan let denne Fölsomhed blive til et Föleri, der gjör os uskikkede til alle Sysler. Mange Sveitsere, adskillige Nordmænd, give Exempler paa den overdrevne Kjerlighed til Fædrelandet, som kaldes Hjemvee.

Da Agtelse og Tilböielighed ere begge uvilkaarlige Fölelser, kunne Mennesker ei efter Godtbefindende fremvirke dem. Skulde derfor begge disse Fölelser, som ere uafhængige af hinanden, nogensinde have samme Gienstand, er det kun et Naturanlæg der frembringer denne Eenhed. Sjelden lader Mennesket disse Naturanlæg virke frit ved Siden af hinanden, det vil begunstige det ene, og tilsidesætte det andet, det vil enten læmpe Grundsætninger efter Fölelse, eller Fölelse efter Grundsætninger. Naar Mennesket gjör noget til Gjenstand for sin Tilböielighed, fordi det opvakte hans Agtelse; bliver det en konstlet Fölelse; vil han give noget sin Agtelse, fordi det opvakte hans Tilböielighed, bliver det Fordom.

Hin Tænker anseer Staterne fra Sydsöens Öer til Europas Monarkier, som Midler, hvorved Menneskeslægten uddanner sig, og kommer sin Bestemmelse nærmere; alle Stater giöres ham agtværdige, og denne Agtelse er grundet. Vil han tillige derfor ansee dem, som Gjenstande for sin Tilböielighed, vil han elske dem; glemmer han, at denne Fölelse er uvilkaarlig, hvo som vil selv fremvirke den, maae fremkonstle den. Verdensborgerskab, som bestaaer i at tillægge alle Lande lige Værd (Kosmopolitisme) kan være rigtig, som en Bestemmelse for vort Omdömme, naar vi i en Udsigt over Menneskeheden veie Staterne imod hinanden; den bliver urigtig, naar den ansees som en Fölelse, der kan bestemme vor Tilböielighed, naar det skal blive en Almeenkjerlighed for alle Stater. Vi glemme, at en Grundsætning er ingen Fölelse, at Fölelse ei lader sig indpode ved Beviser.

Hverdagsmennesket, som aldrig forlod sin Födeegns snevre Grændser, maae finde alt, hvad som er Mennesket kiert, i denne Omkreds. Drift til Födeegn, til Ungdomsvenner, til Börn, Forældre, det Gamle og Sædvanlige, alt maae giöre ham det Sted dyrebart, hvor han opholder sig; denne Fölelse er naturlig. Dersom han af samme Aarsag

tillægger sin Egn eller sit Samfund noget Værd i og for sig selv, dersom han erklærer noget for agtværdigt, fordi det er en Gjenstand for hans Tilböielighed, lader han sine Domme bestemmes af Fölelsen ikke af Fornuften, og bliver fordomsfuld. Nationalskhed, som bestaaer i at tillægge sit Födeland större Vigtighed end andre Lande, kan være rigtig, naar derved betegnes en Fölelse, hvortil Naturen selv leder os, men den bliver urigtig som Maalestok, hvorefter vi bestemme Staternes Værd. Vi glemme, at en Fölelse er ingen Grundsætning, at det ikke er Tilböielighed, men Fornuft, som skal bestemme vore Domme.

Begge disse Begreber beroe paa Forvexling imellem Fölelse og Grundsætning, men da Menneskene ere langt mere tilböielige til at rette Grundsætningerne efter Fölelse, end Fölelserne efter Grundsætninger, fölger, at den sidste Forvexling er langt hyppigerr og skadeligere, end den förste.

Kosmopolitisme findes undertiden hos Tænkere og disses Aber, den kan maaske frembringe et unyttigt Sværmerie om en almindelig Fred, og tjene til at besmykke Ligegyldighed mod Medborgeres Bedste. Nationalskhed viser sig stedse

hos den utænksomme Mængde, og avler letteligen skadelige Fordomme mod enhver Forandring og Uretfærdighed mod alle Fremmede.

Ikkun hos den, som, fordi han kjender sit eget Værd, ikke blindt hen fölger Egenkjerlighedens Tilsagn, hos hvem Forstanden ikke underkuer Hjertets Fölelser, disse ikke bilde Forstandens Domme, kun der, hvor intet Træk af den ædlere Menneskehed er gaaet forloret, kan Fædrelandskjerlighed findes i al sin Reenhed.

Denne Fædrelandskjerlighed er ikke grundet paa Fordomme; det er ikke Fordom at fölge Naturens Drift, ikke Fordom at agte, hvad der tjener til det Godes Fremme. Ikke heller leder denne Fölelse til Ubillighed, eller Uretfærdighed mod andre Lande. Ligesaalidt som Manden, der elsker sin Ven, derfor ringeagter Næsten; ligesaalidet nedværdiger den sande Patriot Naboelandene, fordi hans eget opvakte hans varmere Fölelser. Den, som ikkun elsker sit Land under den Betingelse, at det er et Middel til Moralitetens Fremme; kan ikke ved denne Fölelse bevæges til umoralske Handlinger.

Det var ikke denne Fölelse, som böd Hannibal at sværge Romerne evigt Had, eller det ro-

merske Senat beslutte Karthagos Undergang; det er ikke den, som foreviger de Vildes ödelæggende Krige, og bestyrker Naboefolkenes gjensidige Had. Den var det, som böd Lykurg henleve i Landflygtighed, og den ældre Brutus fordömme sine Börn. Det var den, som böd Kodrus, og Decierne, og hine Helvetiens Helte opofre Livet, at Medborgere kunde vente Frihed og Held.

Men denne Fædrelandskjerlighed kan ikke findes hos noget heelt Folk. Mennesket har en naturlig Hang til heller at fölge sandselige end reen fornuftige Bevæggrunde, De, som ei arbeide mod denne Hang, give efter for den. Kun ved Selvopmærksomhed og ved at beherske sig selv, noget, som lige sjeldent finder Sted i Hytten og Palladset, i Værkstedet og Studerestuen, er det muligt for Menneskene at modstaae Egennyttens indsmigrende Vælde. Mængden er ligegyldig ved Handlingernes Bevæggrunde, den fölger altid den naturlige Hang, den handler altid egennyttigen. Det er da intet Under, om de Flestes Hjerter ere ubekjendte med en uegennyttig Fölelse, naar egennyttige Bevæggrunde allene ere deres Drivefjedre. Endnu færre end de, som handle moralsk, er deres

Antal, som tænke selv. Mængden i alle Stænder er utænksom. Naar altsaa Fædrelandskjerlighed, som vi have seet, hos den Utænksomme oftest vanslægter, maae denne Fölelse, selv hos de fleste gode Mennesker, som besidde den, være blandet med Fordomme.

Man kunde sige, at vi dog i det Foregaaende af Sprogbrugen havde udviklet det sande Begreb om denne Fölelse, at fölgelig Almeenheden maae kjende den i al sin Reenhed. Vi svare kun hertil, at Forskiellen er stor, imellem at kiende en Fölelse, og at besidde den. Mennesket kan, som et Fornuftvæsen, der, hvor han dömmer, altsaa bruger Fornuften, ikke fornægte sin Natur, men naar han handler i Sandseverdenen, kan han oftest ene lade sig beherske af denne. Saa rigtig vi bedömme den Fædrelandskierlighed, der viser sig hos andre, saa urigtig ansee vi som oftest den, vi forefinde hos os selv.

Derfor lærte Historien os, at Fædrelandskierlighed hos de gamle Folk grundede sig paa Fordomme, derfor viser Erfaring os det samme hos de nyere Nationer. Findes Nationalskheden ei saa stærk i vore som i de henfarne Dage, er det, fordi Oplys-

ningen nu er mindre indskrænket, og vore Domme om Naboerne mindre partiske. Vi have sandelig ingen Aarsag til at beundre de gamle Folk, fordi en mindre Deel af Verden den Gang var oplyst, fordi de vare fordomsfuldere end vi.

Kun eet er Tilfældet, og paa dette give alle Tiders Aarböger store Exempler, hvori den sande Fædrelandskierlighed kan findes hos et heelt Folk, dog ikke som nogen blivende, men som en forbigaaende Fölelse, der kun varer saa længe, som Anledningen vedvarer.

Aarsagen, hvorfor at Agtelse for Borgersamfundet ikke findes hos Mængden, er, at denne ikke er bleven opmærksom paa, at Samfundet bidrager til det Godes Fremme. Naar derfor besynderlige Omstændigheder henvende Folkets Opmærksomhed paa dets Forfatnings sande Værd, bliver denne Opmærksomhed til Agtelse, og denne Agtelse skal, hvis det gielder om at vise sig virksom, vorde en Drivefier, kraftigere, end alle Egenkierlighedens frygtsomme Raad.

Da Persernes tallöse Hære truede Grækenland med Undertvingelse, forlode alle Athenens Borge-

re villigen deres Eiendomme, for at söge Friheden paa deres Skibe. Da Hannibal förte sine seiervante Skarer gjennem det bestyrtsede Italien, var der ingen Romer, som jo villigen opofrede alt, hvad han havde kiærest, for at redde Staten. I hine sörgelige Tider, da Tvedragt adskilte Nordens Riger, veeg ingen dansk Borger fra Kjöbenhavn, da den mægtige Gustav nærmede sig den slet befæstede Hovedstad; ingen Nordmand tövede med at antænde sin Fædrebolig, for at udiage den modige Karl fra det indtagne Fridrikshald. Ogsaa i nyere Tider kunne Naboerigets Aarböger fremvise Exempler, paa hvad Fædrelandskjerlighed formaaer. Saaledes kan Mængden hæves over sig selv, et heelt Folk kan blive patriotiskt, naar fiendtlige Angreb true at omstyrte den Forfatning, hvis velgiörende Indflydelse vorder erkjendt. Da kan Folket ville opofre sig for at betrygge Samfundet, det kan vise uegennyttig Tilböielighed til dette Samfund, det kan have den sande Fædrelandskjerlighed.

Drives Fienden tilbage fra Grændserne, indförer Freden igjen Overflödighed, vil denne Stemning höre op, Egennytten vil igien indfinde sig med mangehaande Fordomme, og forfalske den

ædle Fölelse, der i Farens Tid opflammede Hjerterne.

Men aldrig vil denne Fölelse finde Sted, hvis Statens Borgere fölte sig ulykkelige, og Misnöie var udbredt overalt. Ikke heller er det enten Kjerlighed til Födeegnen, som frembringer den; hine Asiater forlade aldrig den Jordplet, hvor de födtes, og blive uden Sværdslag hver Erobrers Bytte; ikke heller er det Forfængelighed, som er dens Aarsag, Kineserne have de höieste Tanker om sig selv, og lyde dog taaligen Tartarernes Magt; end mindre kan Had mod Fremmede have disse Fölger, Italieneren blev saa ofte de Fremmedes Rov, som han inderlig hadede. Ikkun Overbevisningen, om at Samfundet befordrer Menneskehedens Vel, kan bevæge Borgeren til at vove alt, for at betrygge det.

Det er ikke blot Statens Bestyrere, som ved at opfylde deres Pligter knnne fremvirke denne Overbeviisning; enhver Skribent, som kan lede den offentlge Stemme, kan ogsaa krafrigen bidrage til denne Hensigt. Enhver Staten Borger kan, ved at virke godt i sin lille Kreds, ud-

brede Borgerheld, og derved giöre Samfundet mere dyrebart.

At giöre Medborgernes Tilfredshed til Maalet for sine Bestræbelser, er derfor ei allene Statsbestyrernes Pligt; ogsaa den enkelte Borger bör giöre det, thi han kan udbrede Tilfredshed i sin Kreds. Især bör han giöre det, som har paataget sig ved Skrifter at oplyse sine Medborgere, thi han kan virke paa Mange.

Giör han det ei, fremstiller han Statsbestyrelsen, som Mörkheds eller Ondskabs Foster, der qvæler alt Godt og Ædelt, beskriver han Medborgerne, som foragtelige Slaver, der ei kunne blive bedre, kort, forestiller han Samfundet saadedes, at det ei kan blive vor Agtelse værd, handler han mod sin Pligt. Endog da, naar han ophöier fremmede Landes Fordele, for derved at nedsætte Födelandets virkelige Værd, handler han pligtstridigt, thi han arbeider imod de velgiörende Drifter, der bestyrke Tilfredsheden med Födelandet.

Man sige ei, at almindelig Tilfredshed er noget mindre vigtigt, at kun Medborgeres Hand-

linger, ikke deres Fölelser have Indflydelse paa det Heles Vel. Almindelig Tilfredshed er den nödvendige Betingelse, hvis den sande Fædrelands-Kierlighed nogensinde skal kunne opvækkes hos et heelt Folk, og denne Fölelse er det, som værner kraftigere om Staten end udrustede Hære og seilfærdige Flaader.

Lad et Folk maaskee mindre end adskillige af dets Naboer, maaskee adspredt ved sine Provindser, have henlevet Aarhundrede i uafbrudt Roe. Lad dets Forsvareres Sværde være rustede, lad al krigersk Aand være uddöd. Nu lyder Krigens Basun, ved Grændserne vaie de fiendtlige Faner, hvad kan opflamme Folkets Mod? hvad give dets Idrætter Fyrighed og Styrke? hvis Borgerhæld er bleven fredet under Olietræets Skygge, hvis Almeenheden erkjender dette Hæld, vil Folket staae ftem, naar Fienden truer Statens Selvstændighed, naar fremmede Voldsmænd ville röve Landet sin Fred; det vil staae frem, og kiæmpe Mand for Mand med Lövemod.

Hver Borger vil ufortröden opofre, hvad ham kierest er, til Fædrelandets Bedste; ikke for at forsvare sit Fædrelands Ære, denne Bevæggrund kan

forekomme stærk i Höresalene, den vil forsvinde paa Valpladsen; ei heller kun for at værne om Börn, Venner, Eiendom, disse vilde betrygges ved slavisk Underkastelse, de udsættes Farer ved uforfærdet Modstand.

Kun derfor kan et heelt Folk tænkes at frembyde sig som Offer paa Fædrelandets Alter, naar det troer fuldt og fast, at dets Forfatning fremelsker alt, hvad som er Godt, og Ædelt, og Menneskene Vigtigt, at denne Forfatnings Omstyrtelse vilde medföre nedværdigende Barbari.

Hvad blive denne Fölelses Fölger? Athenen reiste sig skiönnere af sin Aske; Rom blev det undertvungne Karthagos Herskerinde. Skandinaviens Borgere tilkiæmpede sig Selvstændigheds og Fredens Goder.

Peter Erasmus Müller,
Doktor i Filosofien.

# OM
# REPUBLIKEN VENEDIGS
# CONSTITUTIONS
## FORANDRINGER.

Min Hensigt med dette lidet Arbeide er ingenunde at bringe nyt Lys ind i nogen Deel af den berömte Venetianske Republiks Historie. Efter *Sandi* *) *Tentori* **) og *Le Bret* ***) vilde det være utilgivelig Selvindbildning af nogen i min



*) Principi di Storia civile della Republica di Venezia &c Venezia 1753. 3 voll. 4to.

**) Saggio sulla storia civile, politica, ecclesiastica e sulla corografia, e topografia degli stati della republica di Venezia, ad uso della nobile e civile gioventu. Venez. 1785, 12 vol. 8vo.

***) Staatsgeschichte der Republik Venedig von ihrem Ursprung bis auf unseren Zeiten. Leipzig u. Riga. 1769-77. 3 Theile 4to.

Stilling, at ville troe at kunne sige noget hidtil usagt, eller foredrage noget rigtigere end hvad der allerede af disse Forfatteres vigtige Værker er bekiendt. Men disse ere ikke almeen Læsning. Historiske Værker af 4 quart eller 12 octav Bind ere ikke for hver Mand. Jeg har derfor troet, at det ikke skulde være det Skandinaviske Museums Læsere ukiert, at kunne i kort Begreb oversee denne stærke og fordum saa vældige Stats indvortes Forandringers Historie. Den vilde i det mindste vorde meget lærerig, dersom jeg kunde være heldig nok til ikke ved mit Foredrag at svække den Interesse, den i sig selv nödvendig maae have, især i vore politiserende Dage.

Venedigs Stat, imedens den stod, kaldte sig en Republik; men det er vitterligt, at Arveadels Aristocratie aldrig har udstrakt tungere Spir over noget Folk, end over det Venetianske. Og dog begyndte denne Stat med den reneste democratiske Forfatning. Hvor gik det da til at dette stedse efter enhver Tidsalders Maade vist nok ikke uoplyste Folk saa aldeles tabte sin politiske Frihed, og böiede sig under et Aag, tungere end nogen österlandsk Despot nogensinde har mægtet at paalægge et Folk? Var det Svækkelse i Sielekraft

hos Folket? Eller var det en Plan, nogle faa först lagde, men deres Æt i flere Aarhundrede stadig fulgde? Eller var det en naturlig Virkning af en Række af Tildragelser, hvis Fölger paa den Tid de skeete, vare uforudseelige, men i Tiden uafværgelige? Disse Spörgsmaals Besvarelse synes ikke ubetydelig og ikke tör eller ufrugtbar.

I vor Tidsregnings femte Aarhundrede rykte det vilde Folk, der er os Europæer bekiendt under Navn af Hunner, op fra Egnene ved det sorte Hav, og anfaldt Italien. I de fölgende 100 Aar bröde Longobarder, Heruler og Östgother ind med nye Ödelæggelser. I Övre-Italien vare da flere betydelige Stæder; men disse, være sig de manglede tilstrækkelige Forraadshuse, eller alt da vare faldne i Vanmagt, gave ingen Tilflugt sikker nok. Denne tilböd derimod den Mængde smaa Öer, der laae i den nordre Bugt af det Adriatiske Hav.

Disse ufrugtbare Öer, hvilke Naturen syntes ene at have bestemt til Ophold for fattige Fiskere, der vilde söge deres Næring i Havet, fristede ikke de rovlystne Barbarer: de vare desuden utilgien-

gelige for enhver, der ikke ved daglig Omflakken imellem dem kiendte Adgangene.

De större af dem *Rialto*, *Chioggia*, *Malamocco*, *Palestrina*, vare alt forhen sögte; deres Beliggenhed ved Havet havde alt i Begyndelsen af det femte Aarhundrede lokket adskillige af det vindskibelige *Paduas* Indvaanere, der for deres Handels Skyld önskede at boe Havet saa meget nærmere, til at nedlade sig der. Men nu drev den almindelige Skræk flere af Övre - Italiens Indvaanere til at tye hen til disse hidtil ubetydelige Holme, og snart fandtes tolv af dem beboede.

Disse Nybyggere dannede sig her en ny Stat. Det börgerlige Selskabs Baand, der havde forbundet dem, medens de boede paa det faste Land, var sönderrevet; et nyt maatte knyttes, om de skulde finde hvad de sögte: Sikkerhed og Friehed. Fælleds Nöd havde samlet dem, Rigdom, Magt, Aldersfortrin gieldte ei længer blandt dem; her var intet af alt det, der indförer Ulighed iblandt Mennesker: de levede derfor i den fuldkomneste Ligheds Stand. Men de behövede en Anförer mod fiendligt Overfald, og en Dommer i deres indbyrdes Trætter. Hver Öes Beboere valgte sig aarlig

ved de fleste Stemmer en Tribun. Samtlige 12 Tribuner vare forbundne til at vaage for samtlige Öers fælleds Sikkerhed. Den hele Forfatning var fuldkommen democratisk. Nöden havde tvunget disse Nybyggere til at seile; de lærte snart ogsaa at drive Handel. Sikkerhed, udvortes og indvortes, Mildhed i Lovgivningen, og Retfærdighed i dens Haandhævelse, fremmede der, som overalt, Folkemængdens Formerelse. Denne liden Stat, eene fri, medens heele Italien nedtyngedes af det Longobardiske Lehnsvæsens Aag, voxte aarlig i Folkeantal og Velstand, saa at alt i Aaret 697 findes 72 af disse Öer og Holme beboede.

Endnu havde ingen Öe Fortrin fremfor de andre; endnu var ingen Regieringens Sæde, thi endnu var ingen fælleds Regiering. Tribunerne, og med dem hver Öes Beboere have, som rimeligt er, eller rettere, som ikke andet kan være, stræbt at hæve sig til et Fortrin, hvilket de andre, hver for sig, igien sögte at giöre enhver stridigt. Maaskee for at ende denne Tvist, maaskee og blot for at have en fælleds Anförer mod Söeröverne, der fra Dalmatien og Illyrien af foruroligede dem, holdtes i ovennævnte Aar 697 en almindelig Folkeforsamling paa Öen *Eraclea*, for at vælge et fæl-

leds Overhoved. *Paolucci Anafesto* kaares til Doge; det fra Longobardernes Tid i Italien sædvanlige Navn paa en Befalingsmand; han fik Ret til at sammenkalde Folket, og at beskikke Tribuner og Dommere, fra hvilke man kunde indskyde sig for ham. Tvende Skridt vare nu giorte mod Regieringens Fastheds Maal; der var nu et fælleds Overhoved, og et Foreningspunkt for alle Öerne, nemlig *Eraclea*, hvilken dog 40 Aar efter maatte afstaae denne Ære til Öen *Malamocco*. Nu vare disse Öer blevne vigtige nok for at drage de mægtige Naboefyrsters Opmærksomhed til sig. Det græske Hof fordrede Hylding og Skat af dem, fordi det kaldte sig det romerske Monarkie, til hvilket ogsaa disse italienske Öer fordum havde hört. Den mægtige frankiske Monark, *Karl den store*, ansaae dem som en Deel af det Longobardiske Rige, hvilket han havde erobret og overladt sin Sön *Pipin*. Hint var for svagt til at dets Magt skulde have været frygtelig for vore Öeboere; kun dets Rænker, der kunde sætte indvortes Splid iblandt dem, kunde være farlige. Frankerne havde begge Midler i Hænderne til at giöre sig frygtede. Men Öernes Beliggenhed udgiorde deres Værn mod Overmagten; ingen uden de selv kiendte Vandets Dybde og Seilbarhed imellem Öerne,

og Lagunerne paa den nærmeste Kyst af det faste Land hindrede et fiendtligt Angreb fra den Side. *Pipin* bekrigede dem; hvad Fremgang, han har havt imod dem, er os ei ganske klart; men vist er det, at denne Krig endtes ved en Fredsslutning, hvori 5 Mile Land af Continentets Kyster indrömmedes Öeboerne. Denne Erhvervelse gav Anledning til at *Rialto*, som nærmest ved Besiddelserne paa det faste Land, blev fra Aaret 810 af Regieringens Sæde. Denne Öe var temmelig rummelig, og de andre kunde ved Broer let forenes med den. Nu ligesom opsteg en kunstig Bye af Havet; Broer forenede den ene Öe med den anden: og Staden *Venedig* blev til, men Republiken selv bar endnu i lang Tid ikke dette Navn; den kaldtes i Regieringssager *Rialto*, i geistlige *Castello* af Bispens Sæde. Nu var *Venedig* til som söefarende og handlende Stat; snart blev den, lig det gamle *Carthago*, ogsaa erobrende; den fik Eiendomme paa det faste Land mod Östen i *Istrien* og *Dalmatien*. Dens Handel var i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede udstrakt til Asien og Ægypten: efter Handelen fulgte Fabrikflid. Af Korsfarer-Raseriet i Europa benyttede *Venedig* sig til ny Udvidelse af sine Rigdomme og Besiddelser i de andre Verdensdele. Men Korstogenes slette Udfald gjor-

de at ogsaa *Venedig* tabte disse Fordele; end mere: det indvikles i Krig med det græske Keiserdom, og bliver uheldigt, og dette fremskyuder en vigtig Revolution i dets Statsforfatning.

Dogens Magt var stor: den kunde let misbruges; og saa vist som det er, at Statens Magt og Rigdom skyldres mange af disse Fyrsters Kiækhed, Visdom og Retfærdighed, saa vist er det og, at adskillige af dem havde giort et Brug af deres Vælde, der kunde forlede Folker til at ansee dem for Monarker. Statsforfatningen skulde være republikansk; saa sagde Theorien; saa var Borgeren opdraget til at tænke sig den. Men den er monarkisk, sagde Fölelsen, og man ömmede sig ved denne Fölelse. Ofte havde derfor Venetianerne yttret Misfornöielse med Dogerne: de havde endog engang ganske afskaffet Navnet, og i deres Sted udnævnet sig Krigsbefalingsmænd. I ovennævnte Anledning bröd Misnöien med Dogemagten atter ud; og virkede dens Indskrænkning.

Keiser *Immanuel den förste*, der fra 1143 til 1180 regjerede det græske Keiserdom, var en af de Fyrster, hvis vidtudseende Statsklogskab omfatter store Synskredse, og uden Betænkning gri-

ber hvert Middel, lovligt eller ulovligt, moralsk eller umoralsk, naar det kun leder til det foresatte Maal. At igienvinde de Lande, der fordum havde udgiort det vestlige romerske Rige, var hans Öiemed; at ydmyge Venetianerne var et af de Midler, hvorved dette skulde opnaaes: under Venskabs Maske at giöre dem troskyldige, og lokke dem i Snarer, var ikke stridende mod hans Begreb om Ære og Samvittighed. Den daværende Doge *Vital Michieli den anden* blev et Offer for hans Politik. *Immanuel*, der mærkede Venetianerne overalt at være i Veien for hans Planer, lover dem Fred og Venskab; men i det de stole paa disse Löfter, vises *Immanuels* Hensigter: paa een Dag anholdes alle Venetianere med deres Skibe og Kiöbmandsgods overalt i alle det græske Keiserdoms Lande. Det venetianske Folk fnysede af Hevn, og anstrængede sine yderste Kræfter for at udruste en Hær og Flaade, hvormed *Vital Michieli* skulde tugte den nye Mithridat. Men *Immanuels* Snedighed seirede etter. Ved Lövter om Fredsunderhandlinger veed han at standse Dogens Fremgang: Pest udbreder sig tillige paa den venetianske Flaade; med uforrettet Sag maae denne vende hiem, og förer Pesten med sig til Fædrelandet. Havde *Vital Michieli* gjort sig skyldig i utidig Lemfældighed imod en

Fiende som Immanuel, saa bar han og nu i Folkets Öine, Skylden for alle de Ulykker, hvorunder det nu leed. Der reiste sig en Opstand imod ham hvori han, i det han vilde undflye fra sit Pallads, blev myrdet (den 28 Mai 1172).

Neppe var dette Mord begaaet, förend man fölte hele Skrækken over Anarkiet. De klogere af Folket saae at den hidtilværende Regieringsform letteligen lod Veien lige aaben for Pöbelens og Dogens vilkaarlige Vælde, Man vilde forebygge begge lige omhyggeligt, og Midlet, der udvalgtes, var dette:

Dogens Magt skulde indskrænkes: han underordnedes derfor et Raad, bestaaende af 480 Medlemmer; dette blev kaldet *det store Raad.* Men der kunde være Ting, der fordrede Taushed og Hurtighed i Udförelsen: disse kunde ikke meddeles saa mange, eller opsættes indtil de vare forelagte det store Raad, og dette havde taget en Beslutning derom. Man satte derfor Dogen tvende mindre Raad ved Siden: et mindre, bestaaende af 6 Medlemmer, uden hvilket han aldeles ikke maatte handle; dette skulde, som det synes, være hvad Ephorerne fordum vare i *Sparta;* og et större, be-

staaende af 60 Medlemmer af det store Raad, hvilket fik Navn af *Pregadi* (*de indbudne*). Hverken Navnet eller Tingen var noget nyt; thi Dogen pleiede tilforn at *indbyde* dem, til hvilke han havde meest Tillid, for at overlægge de vigtigste Ting; og disse overordentlige Samlinger havde forhen baaret dette Navn. Saaledes sörgedes for at indskrænke Dogen, at den udövende Magt, der var ham betroet, ei skulde kunne udarte til Enevælde, og ved disse samme Indretninger var Pöbelens Indflydelse forebygget, da den ikke mere gav sin Mening tilkiende umiddelbar, men kun ved sine Repræsentanter det store Raad.

Men endnu var intet Arve-Aristokratie; endnu skulde den demokratiske Form beholdes. Derfor valgtes det store Raad aarlig af alle Klasser af Borgerne uden Forskiel; men Mængdens Indflydelse paa dette Valg skulde indskrænkes; thi den skulde ikke umiddelbar vælge sine Repræsentanter. Staden var deelt i 6 Afdelinger (*Sestiere*); hver af disse skulde aarlig vælge 2 Electeurer (man kunde maaskee paa Dansk kalde dem Valgmænd eller Kurborgere), hvilke 12 samlede skulde vælge Lemmerne af det store Raad. Selv til Dogens mindre Raad skulde vælges een af hver af Stadens

6 Afdelinger. Hvo turde under en saadan Indretning tvivle paa at Staten var Demokratie?

Dogens Valg skulde og synes at være i Folkets Hændee, thi de, *i* hvis Hænder det var, syntes at være dets Repræsentanter, og at det ikke overlodes til Mængden selv, var jo nödvendigt for at forebygge de stöiende, undertiden endog voldsomme Optrin, hvorved Dogevalget hidtil havde været ledsaget. Det store Raad, der forestilte Folkets Souverainitet, valgte 24 af dets Medlemmer, hvilke igjen udvalgte 11 Valgmænd, der ved Stemmesedler udnævnte Dogen.

Saaledes havde nu Staten en fast Constitution, der var lige sangt fra Monarkie og Ochlokratie. Men den udövende Magt var kun i Eens Hænder; vel valgtes denne af Statens anseeligste Borgere paa en Maade, som syntes at kunne stoppe for al Indflydelse af Familiegunst og Partiyndest. Dog fandt man i Tidens Længde, at Veien var ikke ganske spærret for alle Rænker ved dette Valg; og jo större Fare Republiken havde at befrygte af Familiehad og deraf fölgende Faktioner, desto vigtigere var det at afvende al Virkning af Partiaand i denne Henseende.

Efter Dogen *Reniero Zenos* Död 1268 indförtes den Valgform, der er vedbleven, i det væsentlige uforandret, indtil vore Dage. Det synes, som man har troet at luttre Dogevalget ved at filtrere det igiennem flere Valg og Lykketræf og Pröver.

Man kan maaskee sige, at Dogen i *Venedig* var et Edukt, der kom ud af en Proces af 9 Operationer.

Den *förste* Operation var denne: Det store Raads samtlige Medlemmer, der havde fyldt det 30te Aar, forsamlede sig: i en Urne laae saa mange Kugler, som der vare Medlemmer af det store Raad tilstede: af disse Kugler vare 36 forgyldte: et umyndigt Barn udtrak en Kugle for enhver nærværende: naar nogen fik en forgyldt, traadte alle af samme Familie ud af Forsamlingen, og fik ingen Kugler; saaledes kom de förste 30 Kurherrer ud.

Disse traadte ind i et andet Værelse, hvori stod en Vase med 30 Kugler, hvoraf de 9 vare forgyldte: de 9, der fik disse, vare nu Kurherrer, og dette var den anden Operation.

Den 3die gik for sig, idet disse 9 valgte 40, af hvilke enhver i det mindste maatte have 7 Stemmer. Disse 40 underkastedes Raadets Bedömmelse.

Var intet indvendt imod dem, skred man til den 4de Operation, hvilken bestod i at disse 40 igien valgte paa samme Maade, som de forrige, 12.

Disse 12 valgte igien 25 andre, saaledes at ingen maatte have under 9 Stemmer. Dette var den 5te Operation.

Den 6te var at disse 25 valgte 9, hvilke fuldförte den 7 Operation ved at vælge 45, og maatte hver af disse i det mindste have 7 Stemmer.

Nu fulgte den 8 Operation, da disse 45 valgte 11, og disse, ved i det mindste med 9 Stemmer at eenes, udnævnte 41, og fuldbyrdede saaledes den sidste Operation.

Disse 41 egentlige Kurherrer foretoge Dogevalget paa fölgende Maade: enhver skrev dens Navn, paa hvilken han voterede, paa en Seddel; af disse Sedler udtrak man en; mod den, hvis Navn fandtes derpaa, havde enhver af Kurher-

rerne Lov at giöre Indvendinger, hvorpaa der skredes til Valget, hvilket skeede med Ja eller Nei, eller *Non sincere*, og hvo der ved dette Valg havde 25 Stemmer, var Doge.

At Dogens Magt skulde vorde Monarkie, derpaa var nu ikke meer at tænke; og at have det store Raad, hvortil enhver Klasse af Borgere havde Adgang, til et bestemt Antal Arve-Aristokrater, syntes ikke at være let. Folket, nidkiært over sin Frihed, kunde frygtes at ville vældeligen modsætte sig enhver Bestræbelse, der sigtede didhen. Een Mands snedigen lagte og i beleilig Tid udförte Plan, satte det igiennem paa en Maade, at det syntes som det var til alles Fornöielse.

I lang Tid havde man beholdt den Skik at Folket skulde synes at bekræfte Doge-Valget, i det den nys valgte fremvistes for det paa St. Marcuspladsen, og modtoges med dets Bifaldsraab. Dette gav Anledning til stöiende Optrin, og disse vilde man forekomme; man lod det være nok, at en Syndicus (*Gastaldo*) paa Folkets Vegne bifaldt Valget.

Dogen *Giovanni Dandulo* döde Aar 1290. Paa hans Begravelsesdag opstod et Oplöb af Folket; et forvirret Skrig, hörtes at udraabe *Giaccomo Tiepolo* til Doge, og denne skulde, heed det, være Folkets Stemme til hans Valg. *Tiepolo*, enten fordi han ikke vilde eller ikke turde imodtage den höieste Værdighed, naar den overdroges ham paa en saa ulovformelig Maade, undveeg af Staden, og *Piedro Gradenigo* valgtes efter de vedtagne Regler.

Denne Mands Valg, der var skedt uden Folkets Samtykke og stridende mod dets Önsker, var Signalet til den store Forandring, der tilintetgiorde den sidste Levning af Demokratiet, og fuldendte Arve--Aristokratiets længe lagte Plan.

Tiden var beleilig: en haard og langvarig Krig med Genua trak den offentlige Opmærksomhed til sig, og da den længe önskte Fred kom, fulgte den sædvanlige Slappelse efter stærk Anstrængelse; og man forholdt sig rolig ved en Forandring, der ikke uden Kamp kunde omgiöres.

Gradenigo, der ikke fölede sig elsket af Folket, og ikke elskede dets Indflydelse, arbeidede paa at spærre Adgangen, der hidtil havde staaet aaben

for enhver Klasse af Borgere til Deeltagelse i den höieste Magt, og iværksatte dette Forsæt snildeligen paa fölgende Maade:

Hidtil vare, som sagt, Medlemmerne af det store Raad aarlig valgte iblandt alle Klasser af Borgere i Stadens 6 Afdelinger. I Aaret 1296 under en heftig anstrængende Krig med Genua fremkom Gradenigo med sit Forslag; at man skulde undgaae at forandre det hele regierende Raad aarlig, ved at underkaste enhver af dem, der i de 4 sidste Aar havde været Medlemmer af det store Raad, en Ballottering, og enhver, der havde 12 Stemmer, skulde vedblive som Medlem af Raadet i 18 Maaneder, efter hvilken Tids Forlöb man skulde gaae frem paa samme Maade; men ved hvert Valg skulde nogle af dem, der endnu ikke havde været i Raadet, ved en ligesaadan Votering optages. Dette Forslag antoges villigen af det herskende Raad, der heri ikke saae andet, end sin egen Fordeel. Vanskelighederne, der kunde yttre sig fra deres Side, som herved saae sig evig udelukte fra Deeltagelse i Regjeringen, ænsede man ikke; thi den almindelige Opmærksomhed var henvendt paa Krigen med *Genua*. Det var heller ikke *Gradenigos*

Alvor, at dette nogensinde skulde iværksættes: det skulde kun være en Forberedelse til det afgiörende Skridt, han agtede at giöre, naar næste Valg skulde gaae for sig.

Dette fulgte Aaret efter i September, Cancellie-Aarets Begyndelse i Venedig. — För det ny Valg skulde gaae for sig, bekiendtgiöres en ny Beslutning, at det ikke behövedes, thi de nu værende Lemmer af det store Raad skulde vedblive at være det, og deres Afkom efter dem, uden videre Valg eller Votering. Saaledes kom den Ret at repræsentere Folket, hvortil alle forhen havde havt Haab, pludselig i visse Familiers Hænder. Folket var nu ikke længer Souverainen i Staten, men enkelte Slægter. Men denne Nyhed kunde vente ivrig Modstand; *Gradenigo* forudsaae det, og belavede sig derpaa.

Af alle de adelige Slægter vare paa den Tid ikke Lemmer i det store Raad. Disse vare udelukte for evig: de maatte forbittres; det var naturligt. *Gradenigo* vidste deels at tilfredsstille dem, deels at smiggre dem med Haabet. Det blev antaget tillige at der endnu kunde vælges andre. De anseeligste Slægter bleve strax valgte: disse taug, thi

deres Önsker våre opfyldte. Andre saae samme Mulighed for sig i Tiden; de forholdt sig roelige, thi de havde Haabet at naae den höieste Ære. Og Haabet opfyldtes smaaeligen for nogle af dem. De Stemplinger, der giordes mod den ny Forfatning, hvoraf *Bajamonte Tiepolo's* var den betydeligste, hvis Minde derfor aarlig ihukommedes, medens Staten stod, tilintetgiordes og straffedes haardt; Decemvirerne (*Dieci*) indsattes til at undersöge og straffe Forbrydelser mod Staten.

Denne Gradenigos Revolution var det, der grundlagde Arve-Aristokratiet i Venedig. For Efterkommerne var det let at bygge paa denne Grundvold. Hvad der efter den Tid behövedes, var kun at sikkre Bygningen mod alle Stöd. Hvorvidt de Regjerende i Venedig til alle Tider havde bragt denne Kunst, viiste Erfaring. I 500 Aar stod denne Bygning, og uden en vældig udvortes Kraft var den vel neppe bleven omstyrtet.

Midlerne, hvorved Arve-Aristokratiet saa længe holdt sig, vare mange og forskiellige. Et af de vigtige var at giöre saa mange af Arve-Aristokraterne deelagtige i Regieringen som mueligt.

Dette skeede ved de mangfoldige Collegier og Tribunaler og afvexlende Regieringsposter, som den venetianske Stat kunstigen var sammensat af. Herved smigredes saa mange desto fleres Ærgierrighed og Herskelyst. Af disse Lidenskaber hos den unge Adel var saaledes lidet at befrygte. De uadelige holdtes i Ave ved det kunstige terroristiske System, der, som bekjendt, vidste at qvæle enhver Undersögelse og Nyhedslyst i den förste Spire.

Til Held for andre Stater, der i de forrige Aarhundrede hældede saa saare stærkt til Arve-Aristokratie — og hvo kan herved andet end tænke paa vort eget Fædreneland? — har intet Adelscorps saa godt som det Venetianske, forstaaet den Kunst at være consequent.

KIERULF.

# EFTERRETNING

OM

## ET TOG AF DEN MAROKANSKE KEISER ALMANSOR TIL TOMBUKTU,

### MED ET PAR FORERINDRINGS ORD.

*Afrika kjendes endnu stedse af Europæerne for det meste kun i Henseende til sine Omrids. De efter Foranstaltning af den Africanske Association i London foretagne Rejser, især Saarlægen Mungo Parks, have vel med temmelig Paalidelighed opdaget saa omtrent Beliggenheden af de fornemste Stæder og Folkefærd langs med Niger-Floden, samt dennes Löb; men til Tombuktu selv, den store Gjenstand for de europæiske Efterforskninger, har man endnu ikke kunnet fremtrænge, og Udsigterne ere fra denne Side ikke lyse, da Kongen og de fornemste Embedsmænd der, hvilke bekjende sig til den mohamedanske Religion, skal være mere intolerante, end nogen anden Stamme i denne Deel af Afrika.*

En gammel ærværdig Neger fortalte Mungo Park, at han förste Gang han var kommen til Tombuktu, havde taget Qvarteer i et Slags offentligt Værtshuus hvor Værten da, efterat have fört ham ind i Hytten, havde bredet en Matte paa Gulvet og lagt en Strikke derpaa, samt tiltalt ham saaledes: er du en Muselman, saa er du min Ven og kan sætte dig ned; men er du en Kafir (Kjetter), saa er du en Slave, og jeg vil ved denne Strikke före dig paa Torvet *). Og da bemeldte Rejsende yttrede for en Scherif, der nogle Aar havde opholdt sig i Tombuktu, at han vilde tage Vejen did, rystede denne paa Hovedet, og sagde: det vilde ikke gaae, da man der ansaae de Christne for Djevelens Börn og Prophetens Fiender **). Det lidet Mungo Park fra adskillige Kilder öste, belöb sig til, at den da (i 1796) regjerende Konge hed Abu Abrahami og besad uhyre Rigdomme, at hans Koner og Friller klædte sig i Silke, at de överste Embedsmænd levede i stor Glands, at Regieringens Omkostninger bestredes med en paa Varer lagt Afgivt som hævedes ved Stadens Porte, at Haabet om Rigdommes Erhverv og Nidkjerhed for Religionens Udbredelse havde opfyldt Staden med Maurer og mo-

*) Mungo Parks Rejser (efter den i Berlin trykte tydske Overs.) S. 192.

**) L. c. S. 122.

hamedanske Proselyter, og at der sammesteds gaves mange Jöder, men som alle talede arabisk og bade de samme Bönner som Maurerne. I Henseende til dens Beliggenhed afviger det Afrikanske Selskab **) og d' Anville *), ikkun 30 Mile fra hinanden. Men derom kan ikke tvivles, at denne Stad er en af de betydeligste Markedspladser for den udbredte Handel imellem Maurer og Negre. Saa meget mere interessant synes næstfölgende Stykke at være, hvilket Hr. General-Consul Peder Blicher Olsen har faaet fra selve Arkivet i Fes, og hvoraf han har tilladt at offentliggiöre en Oversættelse. Man seer deri, for Slutningen af det 16de Aarhundrede, bekræftet det Sagn om Tombuktus Rigdomme og Prægtighed, som nu Slutningen af det 18de fornyer. — Rigtignok tillægger Leo Africaner Marokos's i Aaret 1584 regjerende Fyrste Navnet Hamed Scherif, men han kan have heddet begge Dele, og den Leos Beretning at Hamed udbredede sit Herredom saa vidt imod Guinea som en Kameel kunde reise i 6 Maaneder, at hans Hofstat var glimrende, hans Levemaade prægtig, lader sig forene med hvad her fortælles om Almansor. Ogsaa stemmer godt overeens med Historien og Chronologien, hvad

*) See dets Skrifter paa engelsk S. 225.

**) Carte generale d' Afrique, publiée en 1749.

*her meldes om de tre Kongers, Mohamed Ben Abdallahs, Abdelmeleks og Sebastians, Fald i Slaget ved Elkassar, saa Stykket ikke synes at savne Troværdighed.*

J. Kragh. Höst.

---

Da Mulei *Labas Almansor* var bleven udraabt til Keiser af Marokos efter det navnkundige og blodige Slag paa Alcassars Sletter imod Portugiserne, i hvilket tre Konger faldt, raadspurgte han de Store i sit Rige, og besluttede, ifölge deres Raad, at sende sin Hær i det inderste Afrika. Han valgte de kiekkeste Officerer og Soldater, som han lod tage de bedste Heste og Kameler, Befalingen overdrog han Bachaen *Judar.* Denne bröd op fra Marokos den 17 i Maaneden Hajja Aar 998 efter Hegira (hvilket svarer til den 12 Juni 1584 efter den almindelige Tidsregning). Keiseren gav ham et Brev til Cadi af Tombuctu ved Navn *Amar Ben Cheik al Mahmud,,* i hvilket han böd ham erkiende Keiseren og at raade Nationerne at fölge hans Exempel. Efter disse Foranstaltninger tilrraadte Bascha Judar Toget og kom til Egnen af Tombuktu den 16de i Maaneden Loula Aar 999 efter Hegira (hvilket svarer til den 16 Nov. 1584.

Der mödte ham en af Kongen af Tombuktus Ryttere, der, saasnart han saae den marokanske Hær, ilede at underrette sin Konge derom. Denne, ved Navn *Isaac*, gik ud af Tombuktu med 400000 Mand; men, endnu ikke nöiet med denne talrige Hær, sendte han Befaling til *Zaara* Örkens Cheiker at skikke og hidföre Hielpetropper. Da de to Hære havde stödt sammen, lod Skydset sig neppe höre, för Isaac tog Flugten og hans Armee blev strax slaaet. Natten fandt ingen Fiende mere paa Valpladsen. Fyrsten reddede sig med faa Personer. Tomkuktuanernes Vaaben vare kun Sabler og smaa Spyd; de kiendte ikke Krudt, og det var Aarsagen hvorfore Seiren hældede sig til det mindre Antals Side, da det indgöd dem saadan en forvirrende Frygt at de paa Flugten kastede sig ind imellem Marokanernes Geleder, hvor de uden Modstand bleve nedsablede. De skrege til disse sidste: Vi ere eders Brödre, Muselmaner som I; skaaner os. — Slaget stod den 16 i Maaneden Loula Aar 999 efter Hegira, fem Maaneder efterat Hæren havde forladt Marokos. Judar og hans Armee forfulgte de flygtende og gik ind i Tombuktu, hvilket han bemægtigede sig, saavelsom Stæderne og Byerne deromkring.

Judar sendte ufortövet Detaschemanger for at underrette Almansor om sin Fremgang, og for at skikke ham en anseelig Foræring bestaaende i Guld og i tohundrede sorte Slaver af begge Kjön.

Imidlertid satte Isaac, stedse flygtende, over *Nilen;* Judar, stedse forfölgende ham, satte over den efter ham; og beleirede ham i en Stad ved Navn *Caro,* hvor Isaac var föd. Denne, bragt til det Yderste lod Judar bede om Fred og tilböd at erlægge en aarlig Skat. Den marokanske General var tilfreds dermed og sendte strax at indhente Forholdsregel af Keiser Almansor, der, langt fra at tiltræde Afrikanerens Begjering, svarede Judar paa selve Ryggen af det Brev han havde tilskrevet ham, i disse Udtryk: „I troer at vinde mig ved Fordeel og ved Haab om Afgivt; men nej. — Forfölg mine Fiender, og er eders Hær ikke tilstrækkelig, skal jeg selv stöde til eder med en tallös Armee, og vi skal drive de Fejge ud af Caro som holde sig der indsluttede.“ Imedens Judar ventede paa dette Svar, forblev han i Uvirksomhed, og Hæren, som var plaget af Sygdomme og Mangel, klagede overlydt, hvilket formaaede Generalen til at ophæve Beleiringen for Caro og at komme tilbage til Tombuktu for der at oppebie sin

Herres Befalinger. Denne blev rasende over at erfare sin Generals Tilbagetog til Tombuktu og sendte en anden i hans Sted ved Navn *Mahmud* med Befaling til Judar at tjene under ham. Den nye General drog hen og beleirede Caro, hvorved han meget forulejligede Isaac som, efterat have sendt alt sit Trods og sin Mundforraad til en anden Stad ved Navn *Coukia*, flygtede fra Caro, som han overlod til Seierherrens Godtbefindende, hvorpaa han kastede sig ind i Coukia i den Tro at man ikke saalangt vilde forfölge ham. Den utrættelige marokanske General fulgte ham did, og nu döde der af Græmmelse den beklagelige Isaac, det ulykkelige Offer for Almansors Ærgierrighed. Efter Kongen af Tombuktus Död erkjendte Soudans (det inderste Afrikas) Herskere Almansor som Konge og han saae da sit Herredom udstrække sig fra Moheds Hav og Garben indtil Landene Gano, Borno, Noba og Grændserne af Ægypten. Aldrig havde nogen Kejser naaet saa höj en Spidse af Magt. Saasnart han var bleven Mester af det inderste Afrika, fik han en anseelig Mængde Guldstöv. Ogsaa betalte han sine Tropper med Guldstænger og dobbelte Dukater. Med 1400 Hamre sloges Mönt ved Indgangen til hans Palads. Man kan deraf slutte til Antallet af de Mönthuse som

der maatte være i det övrige af Riget og hvormange Mönter der vare bragte i Omlöb. Det var af disse Skatte at denne Fyrste blev kaldet *Almansor den gyldne*. Da Mahmud ingen flere Fiender havde at bestride, sendte han til sin Herre det Halve af Armeen med en næsten uopregnelig Foræring. Der var 1200 Negerslaver, 1200 Negerinder og 1200 Negerbörn, 40 Kameler belæssede med Guldstöv, 4 Skamler af massivt Guld, en stor Mængde Kameler læssede med Landets Stoffer, med Rör-Læderflasker fulde af Muscus og af hine levende Dyr der bære den, og desforuden mange kostbare Sager. Mahmud, der blev tilbage som Kejserens Statholder, lod anholde en af Landets Fornemme ved Navn *Hamed Baba* og hans Börn, og sendte dem lænkebandne til Marokos efterat have bemægtiget sig deres Formue. Der bleve de længe i Fængsel, för Kejseren gav dem deres Frihed. Da Baba var kommen paa fri Fod, blev han forestillet Almansor, men uden at kunne see hans Ansigt som han holdt skjult under et Slör. Afrikaneren sagde til ham: det er ikkun Gud der giör sig usynlig; stig ned til os og da skal vi tale med Dig. Almansor aftog strax Slöret og steg ned fra sin Trone. Da sagde Baba til ham: hvad har jeg gjort Dig?

Du har saaledes ladet mig beröve min Formue, Du har fört mig fra dybt inde i Afrika til Marokos, jeg er falden fra Kamelen og mit Been er knust. Kejseren svarede ham: Du er dit Lands fornemste Mand, jeg har gjort dette imod dig at de andre skulle frygte mig og blive i Underdanighed. Baba sagde ham da: Havde I övet eders Kræfter imod Telemsan som er eders Nabo og som ikke erkjender eders Magt, saa havde I kunnet fritage eder fra at komme til vore fjerne Lande. Almansor svarede ham: i Telemsan og dens Omegne herske Tyrkerne, og Propheten forbyder os at bekrige Tyrkerne förend de komme og angribe os. Baba affærdigedes fra Audientsen med rige Gaver og forblev i Marokos, indtil Almansors Död tillod ham at vende tilbage til sit Land.

---

# LITERATUR.

1. *Dissertatio medica de vi venenata nucis vomicæ* novis experimentis probata, quam venia expr. ord. med. Lund. benevolo examini committunt præses *A. H. Flormann* med. Doct. et anat. prosector, et respondens N. Mortinsson chirurgiæ magister et Chirurg. ord. civitatis Sundsvald. Lundæ 1798. 4to. p. 16.

Dette lille akademiske Skrivt giver Efterretning om adskillige Foesög, som Hr Doctor Flormann har anstillet med de saakaldte Rævekager *) (Nux vomica) paa forskiellige Dyr.

Saavel Physiologen som Menneske- og Dyrlægen maae med Fornöielse modtage det, da

*) Er et fladt pungeformigt Fröe af Frugten af et Træe, som voxer i Indien, fornemmeligen paa Zeylon og Malabar.

derved udbredes nyt Lys over denne grusomme Gifts Virkning hos forskiellige Dyrlæger og over dens Anvendelse som Lægemiddel.

Det har været længe bekiendt, at Rævekager er en stærk Gift for Mennesket, Ulven,Ræven, Hunden, Katten, Kaninen og for Rotten, til hvis Udryddelse man har anvendt dem istedet for Arsenik. — Man har ogsaa havt Kundskab om deres Skadelighed for Ravne og Ænder, men om deres giftige Virkning hos Hesten, de drövtyggende Dyr, Svinet, Spurven og Natuglen har man hidintil havt liden, ja næsten ingen Erfaring.

Vor Forfatter har forsögt Rævekagernes Virkning hos disse Dyr, og endnu desuden anstillet Forsög med dem paa Ænder, Höns, Ræve, Katte, og Hunde, og Hovedresultatet af hans Erfaringer var dette: at Rævekagerne ere en almindelig Gift for Pattedyrene, men i en mindre Grad for de drövtyggende Dyr. Fuglene ere underkastede samme Virkning af denne Gift, men hvorvidt Rævekagerne ere skadelige for Amfibier, Fiske, Insecter og Dyr af Ormeklassen have Forsög endnu ei bekræftet. Hr. Doktoren yttrer allene Tvivl

om den ormdrivende Virkning, som Lægerne have tillagt Rævekagerne, fordi han har fundet Spolorme, Bændelorme, Larver af Hestefluen (Oestrus hæmorrhoidalis) levende hos de Dyr, som ere blevne dræbte med denne Gift.

Tilfældene, som Rævekagerne foraarsage, begynde i Almindelighed med et hastigt Aandedrag. Pulsen tager ogsaa til i Hastighed, er i Begyndelsen fuld, men vorder derefter svagere. Blodet presses mod Blodaarernes Væg med en meget stor Kraft. De ere derfor stærkt udspændte, og Forfatteren har bemærket, at den sædvanlige Forbindning efter Aareladningen er af samme Aarsag ikke istand til at standse Forblödningen. Dyret, som har faaet denne Gift, viser efter kort Tid en Tunghed i Hovedet og en Svaghed i Benene, hvorfor det altid falder over Ende eller stötter paa Hovedet — Krampetrækninger indfinde sig bestandig efter Nydelsen af denne Gift, ligne dem af den faldende Syge (Epilepsia), angribe fornemmelig Svælgets og Aandedragets Muskler, ere afvexlende og paafalde Dyret igien ved enhver Ansporen til Bevægelse og ved mindste Forskrækkelse. — Brækningen, som Rævekagerne skulle foraarsage og som har givet Anledning til deres latinske Benævnelse, har

vor Forfatter ikke bemærket ved sine Forsög. Han formoder, at mindre Indgivter ville tilveie bringe den. Öiestiernens Udvidning er ikke heller en bestandig Fölge af denne Gift, og ved Natuglen foraarsagede den det Modsatte — Vanskeligt bliver det at forklare denne Forengelse af Öiestiernen hos Natuglen, da Rævekagerne bevirke dens Udvidelse ved andre Dyr, og man kan ikke formode, at vor Iagttager skulde have bedraget sig ved at tilskrive dem en Virkning, som ogsaa kunde være en Fölge af et foröget Lys i Fuglens Öie under Forsöget.

Ved Aabningen af de Dyr, som vare dræbte ved Rævekager, sporede man en svag Betændelse i Maven og Tarmekanalen; Blodaarerne vare meget udspændte af Blod og Pulsaarerne derimod tomme. Blodet fandtes ikke, som andre vil have bemærket, tyndt og oplöst, men syntes at have den modsatte Egenskab. De paa denne Maade dræbte Dyr gik hastig i Forraadnelse, og man kunde paa ingen Maade opvække Muskelkraften ved Galvaniske Excitatorer hos dem, hvor hastig man ogsaa aabnede dem efter Döden. Forfatteren drager heraf den Slutning, at Rævekagerne ere giftige ved deres Virk-

ning paa Livskraften og Nervekraften, i hvilken Slutning han saa meget mere bestyrkes, da Tilfældene af Nervesvaghederne ligne dem, som denne Gift foraarsager. For at udfinde, i hvilken Deel af Rævekagerne Giften havde sit Sæde, forsögte han den harpixartede og gummiartede Extrakt af dem, tilligemed Vandet, som var destilleret over dem, og fandt, at enhver af disse Extrakter havde samme Virkning som Rævekagerne selv, men at Vandet derimod ikke yttrede nogen giftig Egenskab.

De paa Hesten anstillede Forsög vise, at dette Dyr kan taale 2 Qvintin af Rævekager uden at faae dödelige Tilfælde, men at 4 Qvintin derimod dræbe det. At Mellemgulvet revner ved de Heste, som döe under voldsomme Muskeltrækninger, foraarsagede af denne Gift, er ikke et almindeligt Tilfælde af dens Virkning; thi Anmælderen har aabnet Heste, underkastede samme Forsög, og ikke fundet dette. Faaret og Gieden har Forfatteren indgivet fra 1 til 2 Qvintin, uden at Dyret deraf er dödt. De almindelige Tilfælde, som Rævekagerne foraarsagede, indfandt sig vel, men aftoge efterhaanden og endte sig med Durklöb.

Hos Höns have Rævekager ikke saa dræbende en Virkning, som hos Anden — Hine taale deraf

1 Qvintin, da denne derimod döer af 15 Gran, Ræveunger udstaae derimod ikke engang Virkningen af 10 Gran.

I Aaret 1793 er ogsaa denne Gift bleven forsögt paa flere Heste ved den danske Veterinairskole, men de derved giorte Iagttagelser ere kun lidet afvigende fra Udfaldet af de Forsög vor Forfatter har anstillet. Man har indgivet gamle og 10 Qvarteer höie Heste, som man havde ladet faste i 4 Timer, 2½ til 8 Lod af Rævekager, uden at de deraf döde. Andre Heste derimod af selvsamme Störrelse og Alder bleve dræbte under lige Omstændigheder ved en Indgivt af 4 Lod. Hos de formedelst Rævekager aflivede Heste fandt man stedse, at Blodet var tyndt, af det vanskelig störknede, og at Hiertet og Musklerne vare slatne. Vel har Hr. Doctor Flormann fundet Rævekagerne i en mindre Mængde dræbende for Hesten, men dette kunde hidledes enten fra den större Fuldkommenhed af Fröet, som udgiör denne Gift, eller fra det mindre Slags af Heste, hvoraf han har betient sig til sine Forsög. Ogsaa lader det sig tænke muesligt, at en Hest kunde ved en særegen Forfatning af

Nervekraften bedre taale Giftens Virkning end en anden. Det forskiellige Resultat af disse Forsög i denne Henseende kunde derfor ikke være af nogen Betydenhed, undtagen naar man deraf vilde slutte til Rævekagernes mindre Skadelighed for de drövtyggende Dyr. Af vigtigere Fölger er derimod den forskiellige Egenskab af Blodet, man har fundet hos de Heste som ere forgiftede med Rævekager, da den synes at give modsatte Begreb om denne Gifts Virkning.

WIBORG.

2. Anvisning till bästa sättet att tillwerka Sallt-peter, lämpad i synnerhet till smärra inrättningar och, till så myket allmännare nytta, främställd i Frågor og Swar, öfwersatte ifrån Fransyskan och, med Tilläggningar omarbetad, utgifwen af Peter Iakob Hjelm, Mynt-Guardien. Stockholm tryckt i Kumblinska Tryckeriet. 1799.

Den franske Original, hvorefter denne Anviisning til at frembringe Salpeter i det Smaa er udarbeidet, skylder sin Oprindelse til den Mangel paa denne vigtige Artikel som syntes at true Frankrige ved nærværende Revolutionskrigs Udbrud. Man havde hidtil ikke vidst at forskaffe sig dette uundværlige Krudtmaterial i nogen Mængde i Frankrige selv, og paa Tilförsel fra fremmede Stæder tillod Engelændernes Overmagt i Söen dem ikke at stole. Det blev derfor nödvendigt at opmuntre alle Republikens Borgere til med Iver at söge at afhielpe dette

Savn, og heraf fulgte at man maatte underrette dem paa en fattelig Maade om de letteste og bedste Midler til denne Hensigts Opnaaelse, Dette udrettede nærværende Skrift, der ved at sætte enhver Borger i Stand til at frembringe Salpeter, snart skaffede Frankrige en Overflödighed af dette Salt. Rec underskriver ganske den Dom som Trommsdorff fælder over dette lidet Skrift, i Fortalen til den Oversættelse deraf som han har besörget. Hans Ord ere disse: „Det indeholder vel intet der er den lærde Kemiker af Profession ubekiendt, men det er saa praktisk, saa fatteligt og forstaaeligt, og derhos saa præcist, at jeg virkeligen ikke kjender noget tydsk Skrift, der afhandler denne Gjenstand, som med saadan Korthed giver den almindelige Mand saa tydelig Underretning om Salpeterberedningen, som denne franske Memoire." En god Oversættelse af et saadant Skrift behöver ingen Anbefaling, det er let at indsee at den maae være vigtig for denne Green af Industrien, da den Klasse af Læsere, der især skal benytte sig af samme ikke kan læse den i Originalen, Hertil kommer endnu at det er vanskeligt at erholde denne da den ikke er kommen i Boghandelen, men blot er bleven uddeelt mellem Borgerne. Det var at önske at vi snart kunde erholde en Dansk Over-

sættelse af dette Skrift og at denne maatte udarbejdes af en Mand der besad den Kyndighed om vort Lands Lokal, som Hr. Hjelm synes at besidde om sit. Naar en vel udarbejdet Fordanskning blev udbredt blandt vor Landalmue, hvilket beqvemmest knnde skee gjennem Præsterne og Skolelærerne, saa var det at haabe, at vi i det mindste kunde spare betydelige Summer, der ellers maatte udsendes for dette i saa mange Henseender vigtige Produkt. Hr. H. har fortjent sine Landsmænds Tak ved sin i flere end een Henseende vellykkede Oversættelse, der i Fattelighed snarere maa foretrækkes end sættes efter Originalen, og ved flere passende Tillæg har vundet baade i almindelig Værdi og i Gavnlighed for Sverige i Særdeleshed.

For at give Læseren en Oversigt over Bogen, vil Rec hidsætte Kapitlernes Indhold, tilligemed nogle Bemærkninger.

Förste Kapitel, om Salpeterens Nytte. Kun lidet udförlig, 4 Sider lang; vilde uden Skade være borte.

Andet Kapitel, om Salpeterens Sammensætning og Frembringelse i Naturen. Her foredrages

de mest bekjendte Læresætninger over Salpeteret. At det nemlig er sammensat af et Ludsalt og en Syre, at denne Syre frembringes i forraadnende dyriske Stoffer ved Luftens Virkning, men at den kun kan fastholdes, og siden opsamles, hvor Regnen ikke kan komme til at bortskylle den. Hr. H. har i dette Kapitel især gjort Forbedringer og Tillæg. Fornemmeligen er den Anmærkning S. 16, at saadanne Jordarter der ere meget fine, og falde tæt sammen som Leerjorden, lægge Hindringer i Vejen for Salpeterets Frembringelse, af vigtig Nytte i Praxis, og burde ikke været savnet i Originalen. Derimod betvivler Rec, at den videre Oplysning om Salpetersyrens Bestanddeele, som Overs. lægger til, kan forstaaes af dem der ej för har vidst noget derom, og for disse var den unödvendig. Det havde uden Tvivl været mere oplysende dersom denne Lære var, efter Mayovs Methode, udledet af Salpeterfrembringelsen selv. Denne genierige Kemiker, og förste Opdager af Salpetersyrens Sammensætning, sluttede deraf, at Salpetersyren ikkun frembragtes ved Luftens Virkning paa animalsk Jord, at Luften maatte levere et Stof til samme; medens Jorden leverede det andet, og at fölgeligen Salpetersyren var sammensat af to Stoffer. Dette lidt mere udfört havde

været nok til at give Almuesmanden saa megen Indsigt heri, som han behövede for Salpetertilberedningen.

Tredie Kapitel, om Udludningen. De bekjendte Haandgreeb ved denne Operation, foredragne med Tydelighed, modent Overlæg og Valg. Rec. vil blot hidsætte som Exempel, at nogle Haandgreb ved Fabrikerne anföres, skjönt de fraraades som ubrugbare i det Smaa. Dette kunde ved förste Öiekast synes unyttigt, men er det virkeligen ej; thi det er rimeligt at mange der foretog dem at tilberede Salpeter vilde giöre dem bekjendt med en Fabrik; naar de her nu saae Haandgreb og Beqvemmeligheder, som hidindtil vare dem ubekiendte, vilde de lettelig forledes til at eftergiöre dem, naar det ikke forud var dem fraraadt.

Fjerde Kapitel, Areometrets Brug til at opdage Saltets Qvantitet i en Lud. Det er en Feil at her ikke er nævnt hvilket Areometer der menes; de ere saa forskielligt indrettede, at man ei kan sætte det ene for det andet. Dersom Bogen blev oversat paa Dansk vilde Rec. raade, at lade forfærdige Areometre, der bleve prövede af en kyndig og dertil beskikket Mand. Et saadant Areometer kunde da sælges tillige med Bogen.

Femte Kapitel, hvori Salpeterludens Afdampning forklares, fortjener samme Roes som det tredie.

Sjette Kapitel, om Theorien af Salpeterets Raffinadering. Tydeligt og godt.

Syvende Kapitel, om de forskjellige Maader at raffinere Salpeter paa. Den nyere, flere Gange efter hinanden at afvaske Salpeteret i en meget liden Mængde koldt Vand, der oplöser de vandtrækkende Salte, hvormed det er forenet, tilraades med Rette her. Oversætteren har ogsaa giort adskillige gode Tillæg.

H. K. Orsted.

3. Underrättelse om fördelacktigaste Sättet at anlägga Salltpeter-Lador, och att i Stort tillvercka Salltpeter: Med fyra i Koppar stuckne, tillhörige Tafler: utgifwen af Peter Jacob Hjelm, Mynt Guardien. Stockholm, tryckt hos Carl Deleen och J. G. Forsgren. 1799.

Denne Bog er mere skrevet med Hensyn til dem der egentligen gjöre Salpeterfabrikationen til deres Fag, og er derfor ikke saa aldeles nedstemt til alles Fatteevne, uden dog at mangle den tilbörlige Klarhed i Udtrykket. Bogen er inddeelt i 16 Artikler.

1. Art., om Salpeterets Natur. Her fremsættes Kemiens Lære om Salpeterets og Salpetersyrens Bestanddeele, om Salpetersyrens kemiske Beslægtning til de forskjellige Jordarter og Lud-

salte, hvormed den i Naturen plejer at være forenet og om disse Forbindelsers Hovedegenskaber.

2. Art. Om Maaden hvorpaa Salpeteret fremkommer, efter ældre og nyere Meninger. Man finder her anfört de Hovedomstændigheder, som begunstige Salpeterens Frembringelse.

3. Art. Om den mindst bekostelige bekjendte Udvej til, ved Konst at frembringe Salpeter. Her anföres de tre: Grave, Volde eller Mure og Lader. De sidste gives med Rette Fortrinet, fordi de tillade Luften Tilgang, hindre Regnen fra at bortskylle Salpeteren og afgive den hurtigste Fabrikations-Maade.

4 Art. Om Salpeterhytters Anlægning og Bygning for store Indretninger. Her vises hvorledes Stedet, hvor et saadant Anlæg skal gióres, maa være beskaffent, hvad Störrelse maa bedst gives den, og hvilke Materialier ere de beqvemmeste til Bygningernes Opförelse. Dette oplyses tildeels ved Kobberstik.

5 Art. Om Valget af Jordarterne til Salpeterens Frembringelse. Med Rette anmærkes her,

at Jordarternes Valg maa bestemmes efter de Materialiers Natur, som bruges til Salpeterets Frembringelse, at man for Exempel maa anvende Kalk ved de sukkulente Planter, for at den alt for store Mængde af Vand kan absorberes. Rec havde önsket denne Afdeling noget mere Fuldstændighed.

6. Art., om Salpeserjordens Behandling i de dertil indrettede Huse. Da Luften maae have frie Adgang til den, raades at lægge flettede Render lagviis derigjennem, eller i dets Sted Bundter af Riisqvister, og gjennem hele Massen at sprede Straa, af hvilke ethvert kan betragtes som et Rör, der er i Stand til at före Luften ind i Massen. Indretningen er oplyst ved Kobbere.

7. Art., om Salpeterjordens Befrugtning. Som Naterialier bertil anbefales Urin, Gjödningsvand, og i Mangel af andet i reent Vand, hvilket desuden tilraades som det bedste i Sidstningen naar Salpeterjorden snart er duelig til at udludes. Methoden at anbringe Fugtigheden er den at forskaffe sig en Tragt, som her afbildes, der staaer lodret paa sin Tud, hvilken maa have 2 eller 2½ Alens Længde. Denne Tud bringes ind i Renderne. Tragten fyldes med Befrugtningsvandet og trækkes

derpaa lidt efter lidt ud, hvorved Massen langs med Renden faaer den nödvendige Vædske.

8 Artikel. Om Udvej til at gjöre de Operationer, hvorved Salpeteren frembringes mere enkelte, og brugbare saavel for Indbyggerne i Stæder som paa Landet. Blandt de Lettelser som her foreslaaes er blandt andet ogsaa, at drive Suurstofgas, som udvikles af Bruunsteen, ind i Jorddyngerne, og i denne Anledning foreslaaes ogsaa at forsöge at blande Brunsteen med Salpeterjorden. Som et Kunstgreb ved Salpeterens Befrugtning anföres, at nedgrave poröse Krukker, som fyldes med den Vædske som skal befrugte Salpeterjorden, i Dyngerne. Side 63 anföres de formeentlige Grunde for at stærkt Lys hindrer Salpeterets Frembringelse. Rec. undres over ikke her at finde anfört den Erfaring, at Lyset befordrer Salpetersyrens Dekomposition, hvilket dog var den der især synes at kunne forklare dette Fænomen.

9 Artikel. Om Salpeterjordens Udludning. Saavel den europæiske Maade at udlude Salpeteren i Tönder, som den Ostindiske, at udlude den i dertil murede Graver, anföres her. Den förste anbefales som mindre kostbar for dem der ikke

kunne arbeide i det Store eller blive paa eet Sted og menes især at være indfört ved omflakkende Salpetersydere, som gjennemstreifede store Landstrækninger for at finde Materialier til Salpeter.

10 Art. afhandler Salpeterludens Indkogning, Krystallisation og Raffinering, hver i sit eget Afsnit. Man finder her hvad der er nödvendigt at vide, for at udföre disse Operationer. Hertil lægges endnu nogle Anmærkninger om Forandringer i de foreskrevne Fremgangsmaader, som ved förste Öiekast kunde synes at være Forbedringer, men ikke ere det, hvilket her bevises ved fornuftige Grunde og anstillede Forsög.

11 Art., om Areomettets Anvendelse til at pröve Salpeterludens Styrke. I denne Artikel gives en fuldstændig og tydelig Beskrivelse over de Pröver som skal anvendes, saa at det Rec. anförte mod Anviisningen ikke falder dette större Skrift til Last.

12 Art., om Potaskens Anvendelse ved Salpetertillavningen. Den anbefales frem for Aske, især naar denne har været udludet för, til Brug for andre Konster og Haandværker. Ved denne

Leilighed fortælles, at den saaledes engang för brugte Aske, som anvendes af Salpetersydere i Paris, ikke indeholder andet end lidet Glaubersalt, lidet svovelsort Potaske og en Deel Kogsalt.

13 Art. anbefaler at bruge den Lud som er anvendt ved Vaskning og Bögning ved Salpeterværkerne. Her anmærkes at et Salpeterværk kan paa tre Maader drage Nytte af en saadan Lud, nemlig til at befugte Salpeterjorden, til Udludningen og endeligen til at bundfælde de jordagtige Dele af Moderluden. Af disse tre Maader anbefales den anden mest.

14 Art., om Moderludens Anvendelse, indeholder adskillige Methoder at adskille den deri endnu indeholdte Salpeter, og giör opmærksom paa den Magnesia som deraf kan erholdes.

15 Art., om Maaden at behandle Salpeterjorden efter Udludningen, og om Graver til at lade Stofferne forraadne i. Oplyst med Kobbere.

16 Art., om Maaden at opdage hvor meget Salpeter en Jord indeholder.

Alt foredrages med Klarhed og Grundighed ligesom i Anviisningen.

H. K. Örsted.

## HISTORISK ANMÅRKNING.

Herr Doctor Münter önskar i sin Tractat om friare Religionsmeningar i Norden i Medeltiden Side 29, at någon svensk Lärd ville göra til föremål för sina undersökningar, huruvida någon egen inquisition varit inrättad för Sverige. Utom den af Herr Doctorn omtalte Nils Hansson, hvilken nämnes såsom almän Inquisitor för de tre Nordiska riken, har jag i Medeltidens handlingar funnit en Canutus Iohannis, som i Diarium Minoritarum Stockholmensium kallas Ordinis Minorum Stockholmiæ Custos & Gardianus fortissimus & inquisitor per tria regna 1489. Vidare efterrättelse om honom finnes i min Disputation de Statu rei litterariæ sub moderamine Stenonis Sture Senioris p. 12. Men af någon egentelig inquisitorisk domstol har jag i Sverige icke funnit något spår, utom vid Stockholmska Blodbadet 1520. Den rättegång,

som de olycklige svenske Herrarne då underkastades, var hel och hållen inquisitorisk. En andelig Domstol förordnades af Tolf Ledamöter, Årkebiskop Gustaf Trolle, Biskoparna Jöns Beldenacke i Odense, Hans Brask i Linköping och Otto Svinhufvud i Västerås, Domprosten i Upsala Mag. Göran Ivarson, Årkedjeknen Verner i Linköping, Årkedjeknen Lars Anderson i Strengnäs, Jöns Decanus i Skara, Doctor Peder Galle Canonicus i Upsala, Doctor Lars Dominikaner Munk i Stockholm, och Mäster Sven Canonicus i Skara. Mäster Jon, Canonicus i Upsala var Actor och klagade på Årkebiskop Trolle, Årkebiskop Jacob Ulfsons och Biskop Otto Svinhufvuds vägnar 1. at Riksföreståndaren Sten Sture den Yngre belägrat Årkebiskopens Slott Stäke i et år och 16 veckor, hållit Trollen fången i tu år och sårat honom dödeligen i fängelset, hvaraf han ännu bar märke, afbränt och nederbrutit Stäket, plundrat Upsala Domkyrka och Biskopsgård och upburit Stiftets ränta i 4 år, hvilket alt värderades til 600,000 lödiga marker Silfver, hvarjämte den skada, som var gjord på Stiftet och Trollens person räknades til 400,000 lödiga marker. 2 hade han afbränt och plundrat Arnö Biskopsgård, som icke kunde upbyggas sådan, som han var, under 2000 lödiga marker.

Hvad de borttagit, värderades til 6000 och Årkebiskop Jacobs fängelse til 100,000 löd. marker. 3. hade de i tre år haft Mäster Jon sjelf i fängelse på Stockholms Slott och upburit hans ränta samt tvingat Prästerskapet i Västerås Stift, at säga Mässan, under det Biskopen satt fången. Denne Domstol afgjorde d. 8 Nov. at Sten Sture, Fru Sigrid Baner, Fru Christina Gyllenstjerna, Måns Gren, Michel Nillson, Eric Ryning, Christen Sivardson, Olof Wallram, Eric Kuse, Clas Kyle, Olof Björnson, Reiner Ericson, Eric Nillson, Eskil Nillson, Petter Skräddare, Joachim Brahe, Sven Hök och Petter samt Borgmästare och Råd och Stockholms Stad skulle hållas för uppenbara Kättare och dömas under eld og svärd, hvilken dom genast gick i verkställighet på de flästa så, at de halshöggos och Kropparne sedan upbrändes.

Erich Mich. Fant.

Pensioner gifne af Konungen på Svenska Akademiens Stat vid tillfälle af H. K. H. Kronprinsens Födelse.

Hr. Grefue Gyllenborg 150 Rdlr. om året.
Hr. Lehnberg - 100
Hr. Blom - 100
Hr. Sjöberg en tillökning af 50 Rdlr. på dess förut innehafde Pension af 100 Rdlr.

Vid samma tillfälle har en Pension af 150 Rdlr. blifwit anslagen för en Witterhets Idkare utom Akademien, hwilken Konungen tillagt Fru Commerce-Rådinnan Lenngren.

Nils von Rosenstein.